

יצחק-יעקב ארליך

אלה תולדות

הכתבים נערכו ויצאו - לאור בידי:

ישראל ארליך, שדרות סמאטס ו, תל-אביב

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2020

„... הנני לעשות רצון בני ובנותי,
שבקשוני פעמים מספר לכתוב
תולדות ימי חי, ואנסה עד כמה
שידי מגעת — — —”

ר' יצחק יעקב וגיסטליה ארליך

הבנים והבנות (זיכרון, תרפ"ג/1923)

הנני לעשות רצון בני ובנותי, שבקשונני פעמים מספר לבחוב חולדות ימי חיי, ואנסה עד כמה יידי מגעת. וזה החילי, בעזה"ת.

בשנת חמשת-אלפים שש-מאות עשרים ושבע, ביום כ"ד כניסין (התרכ"ז) נולדתי בעיר זאלושיץ, פלך קאליש, לאבי הצדוק ר' חיים-משה, זצ"ל, ולאמי הצדקת מרת אסתר, זצ"ל. אבי היה מהעיר כנדיץ; בן להגביר המרזם ר' מרדכי-צבי ארליך, זצ"ל, בן הגביר בוצינא קדישא (-כן כתב עליו הרה"ק ר' בער מראדושיץ) מוה"ר הנוך, זצ"ל, הנקרא בפי כל: ר' הנזל כנדינער, בן הרב ר' אברהם זצ"ל. אודות ר' אברהם זה לא ידעתי זולת מה ששמעתי מדודי ר' אהרן ארליך מכנדיץ: ר' אברהם זה היה אורח נסה ללון בכפר אחד סמוך לוולברום העיר, וביקש ללון אצל יהודי אחד, הדר בכפר הזה, ולן שם על הקרקע הרפוד תבן. ר' אברהם הלזה בא שמה רגלי משיכות החתם-סופר, זצוקללה"ה, מפרשבורג. ליהודי הכפרי הזה היו שני בנים שלמדו אצל מלמד מיוחד. ר' אברהם שכב על משכבו והקשיב איך המלמד לומד עם הנערים, ושמע את המלמד מלמד שגיאה. הוא הורה למלמד הדרך הנכונה בגמרא. מאז נתפרסם הבחור ר' אברהם הלזה, עד אשר שמו הטוב הלך להרב מוולברום ויפלפל עמו תמיד. להרב מוולברום הייתה בת, וחפץ להשיאה לאורח, הבחור ר' אברהם הלזה. אבל היהודי הכפרי טען שגם לו בת, ולו דינא דבר-מצרא, ועשה כל השתדלות, עד שנשחדך עם היהודי הכפרי הזה. על-שם ר' אברהם זה, נקרא ראש-גולת-אריאל, ראש תפארת משפחתנו, רבשכבה"ג מסוכטשוב, בעל אגלי-סל ושו"ת אבני-נזר, זצוקללה"ה. וסוף סיפור המעשה שמעתי גם-כן מדודי ר' אהרן ארליך, זצ"ל: הייתה אז מלחמה בין פולין לאוסטריה, ותפסו את הרב מוולברום, ונחתם דינו לתליה. נעשתה לו בקשתו האחרונה, לראות את ר' אברהם מהכפר הסמוך. שלחו להביא את ר' אברהם. בתוך זמן זה

באר חיילות השונא, וניצל הרב מתלייה, שהיתה מוכנה כבר. כל זאת היה ביום הכפורים.

בכתבי לעיל, בראש עמוד א', אודות איש אחד, אורח נסה ללון אצל ר' אברהם הדר בכפר סמוך לוולברום, והאורח הזה נהיה לחתן לר' אברהם, והוא ראש משפחתנו. והנה נוסחאות רבות בדבר זה. כי שמעתי אומרים לא כדברי דודי ר' אהרן, ז"ל, ארליך, מבנדין, אלא: ר' אברהם הדר בכפר הוא ראש משפחתנו, והאיש הבא משיבת ה"חתם-סופר" הוא ראש משפחת שפירא בבנדין. הוא היה חתן ר' אברהם הדר בכפר. אם-כן היה גיסו של זקני הבוצינא קדישא הגביר ר' הנדל מבנדין. ותנא דמסייע לנוסחא זו הוא מה שידעתי ושמעתי תמיד, כי משפחת שפירא המה קרובים לנו.

לזקני, ר' מרדכי-צבי ארליך, היו ארבעה בנים וארבע בנות. שם הבכור היה ר' ראובן, ז"ל; משנהר: ר' זאב-וולף מנישטאט, סמוך לקראקא (ונקרא: ר' וולף ספקפלעגער); השלישי: אבי הצדיק ר' חיים-משה, זצ"ל; והרביעי: ר' אהרן מבנדין, הנזכר. ובנותיו - הבכורה: מרת דובריש, זצ"ל, אם קדוש-עליון, גאון העולם, התנא האלקי, אדמו"ר מסוכטשוב, אשת הגאון הצדיק, קדוש-עליון, ר' זאב-נחום, זצוקללה"ה, בעל "אגודת-אזוב", אבד"ק ביאלא גדולה; השנייה: מרת מרים, זצ"ל, אשתו של דודנו ר' שלמה"קה פרומר מז'וריק; השלישית: אסתר-רייזל, ז"ל, אם ר' הנדל האמר מזבירצה; והרביעית: שרה'לה, אשתו של דודנו הרב החסיד החריף הבקי, מוה"ר אברהם-לייבוש ביאלר, זצ"ל.

אבי, זצ"ל, היה חתן הגביר החסיד החכם הכולל, ר' דוד רפפורט מזלוזשיץ. נפטר בשם-שוב ב-כ"ח בתשרי שנת תרמ"ד, ומנוחתו כבוד בזלוזשיץ. גם לו היו ארבעה בנים וארבע בנות. ואלה שמותם: הראשון - ר' יוסף רפופורט מפליץ, אביהם של ר'

יצחק-נטע מפטרקוב ושל ר' צבי-הירש רפופורט מזבירצ'ה, ואהרן
 מז'רנוביץ, שנקרא "ארוץ הקודש", וחוננו של ר' מנדל דומב
 מכנדיץ, ובן-ציון אברבום, בן ר' שמחה אברבום מלודז' ור' אברהם
 ליפשיץ מצ'נסטוכוב; והשני - הרב החכם החסיד החכם מוה"ר רפאל
 מרדומסק, אביהם של החסיד ר' יוסף מצ'נסטוכוב (- וגם עוד לו
 בן שלישי, ושמו ר' בריש, נ"י, רפופורט, סוחר בקמח, גר בבנדיץ)
 ור' חיים, ור' מנדל, ור' הירש רפופורט, שיחיה בטוב, מרדומסק,
 אביו של רפאל רפופורט, חתן הר' ישראל"קי, מורה-הוראה בזבירצ'ה,
 דוסמן; והשלישי - הרב"ג ר' משה רפופורט, מורה-הוראה בדומברובה,
 - יש תשובה אליו ב"אבני-נזר", בדבר אפיית מצות על-ידי מכונה,
 אביו של דוד רפופורט, בעל בית-חרושת לצבע-שמן, וגם בנות לדוד
 זה, וגרים בדומברובה, האחד ושמו סורק, ואשתו הרבנית הינדא
 דודתי, גם-כן גרה בדומברובה; והרביעי - ר' יצחק רפופורט
 מפטרקוב, זצ"ל, נקרא: ר' יצחק קאווע, והיה האיש אוהב-חורה
 מאד, ובעל-יסורים נוראים, סג-נהור עד יום-מותו, אביו של פרץ
 רפופורט מפטרקוב, סוכן (-שפילטער)-הצוטע לוארשא. ובנותיו של
 זקני ר' דוד רפופורט - הנה: אמי הבכורה, זצ"ל, אסתר הנ"ל,
 שילדה לאבי, זצ"ל, את אחי יהודה-מנדל שליט"א, ואחי הגאון
 החסיד ר' חנוך-הַנְדֵל, שמת בוינא כיום ג' באלול, תרס"ט, בנתוח
 סרטן, ר"ל, זצ"ל, - ואחתי לחיים טובים, יצחק-יעקב, נ"י, ואחותי
 אדל ואחותי שרה-לאה. אחי מנדל נולד בצום גדליה שנת חד"ך, ואחי
 הַנְדֵל, ז"ל, בשנת תרכ"ב; ואני - תרכ"ז, ואחותי אדל - תרכ"ט;
 ואחותי שרה-לאה - תרל"א. יתן ה' לנו אריכות ימים ושנים ונראה
 טובה אצל כל יוצאי חלצינו, - אמן ואמן; והשניה - פרל, אחות
 אמי, ז"ל, מסוסנוביץ, היתה אשתו של דודי ר' אישע-מאיר זאיוונץ,
 ז"ל, אמו של יוסף זאיוונץ, חתנו של הגאון ר' אברהם-מאיר גיטלר,
 אחיו של חתני היקר, מוה"ר יששכר-דב-ברל גיטלר, אביה של אשתי
 הצדקת הטובה והנעימה גיטלה, צוקללה"ה, ועוד לפרל הנ"ל בנות

בסוסנוביץ, אחת היא אשתו של אחיו של יהודה-מנדל, נ"י, פאריזר, מזבירצ'ה; השלישית - חוה, ז"ל, אחות אמי, מאיזאר הסמוכה ללודז', - על הדודה הזאת עברו צרות צרורות הרבה מאד, האחת - שמת לה חתנה ביום חופתה, שם חתנה היה אלשר בן ר' ליפמן קליינר מזלושין, ואחר-כך נישאה לאיש אחד, ר' אלימלך, שלא ידעתיו, ונחגרה ממנו בקאליש, אצל הגאון ר' חיים אליעזר ואקס, בעל "נפש חיה", זצוקללה"ה, ואחר-כך נישאה לר' יצחק גרבר מאיזאר, - וחוה זאת הייתה עם כחה לאה בחתונתי בויסקיטנא, בבית חותני המדומס החכם הברלל, לרא אלקים מרביס, מזה"ר ראובן זרומפף, זצוקללה"ה, - וסופה היה מר מאד: כלילה בא שודד לביתם ודפק, והיא חשבה שזה בעלה, ר"י גרבר הנ"ל, ופתחה הדלת, והגולץ הכה אותה בברזל - ומתה, - לה בנים ובנות בעיר לודז', אבל איני מכיר אותם; הרביעית - רייזל מזגרז', אשתו של הדוד אהרן ליפמנוביץ, ולה בנים ובנות בלודז', בן אחד שמו עקיבא-מנדל, ובת - לאה, וכת בקילץ שמה - פרל, אשת ר' אברהם-בר רמבישבסקי, וכת בסוסנוביץ שמה מרים, אשתו של ר' יעקב-לייב אברמז'יק, ז"ל, ועוד בסוסנו-ביץ בת - אשר לא אזכיר שמה.

בניהם של אחי-אבא, זצ"ל, הלוא המה - בני הדוד ר' ראובן, זצ"ל: היה אחד איש קדוש - אליעזר - שמת זה כביר, ארבעים שנה, לערך, והשני מנדל מפיאסקעס, והשלישי גיסי ר' ישראל ארליך מסוסנוביץ, בעלה של אחותי שרה-לאה, תחי', שמת זה עתה, והמופלג ר' אהרן מסוסנוביץ, שליט"א, והוא חולה וצריך לרחמים, השי"ת ישלח לו רפואה בקרוב, ויש לו בן בתל-אביב, והוא מורה עברי, וגם בן באמריקא, שמו יוסף, ואשתו הייתה מילדת בזבירצ'ה, וגר שם חדשים מספר, גיסו של שלום זילברשטיין. ולהדוד החסיד ר' ראובן, זצ"ל, היו גם בנות. ושם האחת - רייזה, נשאה לאיש יקר, ר' משה-שמאל דנציגר, חותן של בנימין-דן מורגנשטרן, ולר' משה-

שמואל זה בן, ושמו מרדכי-הירש, ולו מסחר בחומץ, ולו בן ושמו זאב-וולף, והוא בתל-אביב. ועוד בת להדוד ר' ראובן נשאה לאיש אחד, ושמו קריגר בליסטרמרסק, סמוך ללודז', ולקריגר זה בן ושמו ר' כונס, נ"י, קריגר, בזדונסקהוולה, מסחרו במנופקטורה, והיה במשך שנות המלחמה אצלי בזבירצ'ה, ועבד באריגה אצל ר' לייבל ברגר, ז"ל. ולדוד ר' זאב-וולף מנישסט, ז"ל, לא היו כי-אם בת אחת, ומתה בהקשותה בלדחה, גם-כן בת, זאת-אומרת נכדה להדוד ר' זאב, והיא נישאה להרב החסיד המופלג ר' ירמיה קליינר, שליט"א, בן הגאון ר' שמחה' לה מקאָנצ'ו, בעמ"ח מהרש"ק, צוק-לה"ה, ולר' ירמיה הלזה בנים ובנות בסוסנוביץ - ר' לייבל, ר' אלימלך, ז"ל, ועוד, ואחת מבנות ר' ירמיה, ושמה אדל, הייתה כלתו של אחי מנדל, שליט"א, אשתו של זאב-נחום בן אחי מנדל, היחידי, שמת בערב יום-הכפורים בבית-החעלה בסוסנוביץ, ונקבר בצל קבר אדוני-אבי, זצ"ל, ממש בחיקו; ולזאב-נחום הלזה יש בן נחמד אחד ובת אחת.

בניו ובנותיו של אבי, זצ"ל, זאת-אומרת אחי ואחותי, שליט"א, הלוא הזכרתי לעיל.

ובניו ובנותיו של הרביעי, הדוד ר' אהרן ארליך, המה: הבכור - איש טוב ומשכיל, ר' יהושע-הנדל, ז"ל, שמת לפני כעשר שנים. ולר' בנים כבנדין וגם בנות בארץ-ישראל. והשני ר' מרדכי-הירש, שגם לו בנות בארץ-ישראל, ועכשיו גם הוא עצמו בא. ור' שלמה-מאיר, שמת זה לא כביר בוארשא, וחותן לר' לייבל ולאליהו ריגודסקי מזבירצ'ה. ובנותיו של הדוד, ר' אהרן, הנה - אדל-צילקא, אשת ר' יצחק-מאיר לנדא, ז"ל, שיש לה ארבעה בנים ובנות בארץ-ישראל; ואסתר-פריידל, אשת ר' שמואל-גדליה הורוויץ מפטרקוב; ואשתו של ר' דוד גורפינקל, נ"י, מבנדין, בעל-בית-חרושת לסיגריות (-גילזן), שמתה זה עתה.

להדודה שרה'לה, אחות אבי, זצ"ל, אשתו של הדוד החסיד
 המופלג הלמדן, ר' אברהם-לייבוש ביאלר, זצ"ל, לא היו בניס
 כי-אם שלוש בנות, ואלה שמותן: מרגלית, על-שם זקנתי אשת
 הבוצינא קדישא והגביר ר' חנוך, זצ"ל, אשתו של הר' מנחם-מנדל
 איילנברג, שליט"א, ולמנחם זה היה בן, ושמו אייזע-למדן מופלג
 ובעל-שכל, ומת בגעוריו, והשאיר שני בנים, האחד - שמעון
 איילנברג, חתן ר' יעקב-יענקל צ'נסטוכובסקי מזבירצ'ה, והשני -
 בחור טוב ואיני זוכר שמו; והשניה - יוכבד, אשת ר' יצחק-שלמה
 וייסמן מבנדין; והשלישית - אדל, אשתו של שאר-בשרי ר' מוסל
 פרומר, בן-דודנו ר' שלמה מז'וריק. ולמרגלית הנזכרת - בת,
 ושמה חנה'לה, אשתו של אברהם-שמאל, הדרה יחד עם בתי רחל-לאה
 בבנדין. ולאחות אבי מרים, אשתו של הדוד ר' שלמה'קה פרומר
 היו בנים: האחד - ר' מנדל פרומר מקינסק, שמת זה עתה, היה
 חותנו של ר' יוסף הברמן, בן ר' מרדכי הברמן מזבירצ'ה; ועוד
 בן, ושמו ישעיה פרומר מזומקוביץ, והוא מת זה כבר, אשתו גרה
 בבנדין, ולהם בנים ובנות בזומקוביץ; ור' מנדל פרומר מלודז',
 שמת זה זמן, והוא חותן של שוכר בעל בית-חרושת של ברנס בזבי-
 רצ'ה. ר' מנדל פרומר זה וגם מרגלית, בתה של הדודה שרה'לה
 ביאלר - היו בחתונה בויסקיטנא.

בתולדותיו של זקני הזכרתי בקיצור שם בת זקני, ר' מרדכי-
 צבי - מרת דובריש, אַם גאון-עוזנו, אביר-הרועים מסוכטשוב,
 זצוקללה'ה, ואכתוב עכשיו כניה ובנותיה: - בנה הבכור היה ר'
 דלמן, איש חם וירא-אלקים מרביס, איש טוב מאד, שאינו יכול
 לכעוס, ואין חקר לנועם מדברותיו. מבניו ובנותיו המה - הרב
 החריף החסיד המפורסם מוה"ר מנדל משדליץ, שליט"א, העומד תמיד
 בביתו של רשכבה"ג מרן אדמו"ר בעל "אבני-נזר", ובנו בעל "שם-
 משמאל", ולהבדיל לחיים טובים אדמו"ר הקדוש מסוכטשוב בן
 קדוש-ה' אדמו"ר בעל "שם משמאל", זצוקללה'ה, - ובניו של הר'

מנדל מסדליץ המה - החכם הכולל מוה"ר יוסף מפביאניץ, שיחיה, ור' אהרן בורנשטיין מחל-אביב (רחוב מרכז בעלי-מלאכה מס' 39), ועוד בנות אשר לא אדע שמותיהן, ועוד בת אף היא בחל-אביב; - וגם בת הייתה להרב ר' זלמן זצ"ל, שהיתה אשתו של הר' מנדל קרייצר, בנו של הר' החסיד ר' יחיאל קרייצר מלודז', מחבר ספר-פלפול גדול וטוב, והיה שו"ב בבואלא; והשני הוא האדמו"ר התנא האלקי, לו דומיה תהלה, דמי לכו-אלהין, שאנכי שמעתי מגאוני פולין, שלא היה בעולם גאון כזה שש-מאות שנים לערך, וכל העולם וכל הארצות הוקירו שמו וזכרו, והריצו אליו שאלותיהם, הוא התנא גבי נשיאה רבנו הגדול מקוצק, זצוקללה"ה, ונשבה ארון אלקים, ונצחו אראלים את המצוקים ביום י"א באדר א' תר"ע; ועד היום, אם מזכירים שם קדשו - מפארים ומעריצים אותו בכל העולם - הוא אדמו"ר מרן רבי אברהם זצוקללה"ה מסוכטשוב, בעל "אגלי טל" על מלאכות שבת ובעל שו"ת "אבני נזר" על ד' חלקי שלחן-ערוך. ואני שמעתי מפי הגאון החסיד ר' משה-נטע, אבד"ק קשונז, שאמר שהוא שמע מפי האדמו"ר ר' הלל מראדושיץ, זצוקללה"ה, שאמר, שבכל יום מכריזים בשמים: הזהרו בתורתו של האדמו"ר מסוכטשוב, שהלכה כמותו בכל-מקום! - והמעשה ידוע, ולנפלאות ולמופתים שמספרים אודותיו אין קצה. בזכותו יבן עלינו ועל-כל-ישראל, אמן. ולו, להאדמו"ר הזקן מסוכטשוב, היו רק בן ובת: האדמו"ר בעל "שם משמאל", זי"ע, ובתו אסתר"ל, אשת אחיו, ר' מאיר, זצוקללה"ה - שנפטרה בחיי האדמו"ר הזקן, אכיה, זצוקללה"ה; ובן שלישי של הגאון האדיר דודנו, ר' זאב-נחום מביאלא, היה זה ר' מאיר, זצ"ל, חתנו של אחיו בעל "אגלי-טל" ו"אבני-נזר". ר' מאיר, זצ"ל, היה איש חכם להפליא וירא-אלקים, אהוב ונחמד לכל העולם, וגאון גדול. יש לו תשובות מספר ב"אבני נזר", וב"אגודת-אזוב", מאביו דודנו הגאון האדיר, זצ"ל, ואשר אדמו"ר מקוצק אמר לו בבואו אחר פורים, שהיה חד-בדרא בעולם העליון

עם תורה לשמה. בפורים הלזה ובשנה זאת - נולד אדמו"ר, זצ"ל. בנו של ר' מאיר - הוא ר' מנדל, בעל בית-מסחר ליין בלודז', ור' מנדל הוא אביו של ר' אהרן בורנשטיין מזבירצ'ה, ואביו של הרב הגדול ר' שבתאי מירושלים, שליט"א, וחתנו הוא האיש המצויין ר' לייבל אלבינגר מוארשא. ועוד בנות לרב הגאון ר' מאיר, אחת היא מרח אדל, אשת הרה"ג ר' צבי פרנקל, שליט"א, אבד"ק סוכטשוב, ואשת ר' יוסף מדווארס גם היא בתו.

בנותיו של דודנו הגאון, בעל "אגודת אזור", הנה -

הרבנית מרגלית, אשת הגאון האדיר החסיד וכו', ר' יצחק"ל

רפופורט, שהיה אבד"ק אוסטרובה, ואחר גרוש האוסטרים מפולין,

בשנת תרמ"ח, קבע דירתו בקראקא. ובניו המה, הרה"ג ר' שבתאי

רפופורט, שליט"א, מורה-הוראה בקראקא, למדן גדול וירא-שמים

ואיש טוב מאד, והרה"ג ר' אהרן, בקראקא, מכובד מאד, - ובתו,

מרת רחל"י כרמל, אשה חכמת-לב מאד וגבירה, בעלה זה נעדר, -

ולה בנים ובנות רופאים ומהנדסים, אנשים טובים מאד-מאד, ויש

לה בית מסחר גדול לברזל (רחוב ירוזף מספר 1); ועוד בת אחת

לגאון דודנו, בעל "אגודת אזור", ושמה מרים, אשת ר' יוסף,

זצ"ל, בן הגביר החסיד ר' אליהו מפרשבבורז', ולר' יוסף זה

יש חשוכה ב"אבני-נזר" וב"אגודת-איזור". לר' יוסף זה בנים

ובנות בפטיסקוב. וחתנה של מרים זו - הוא הרב הגאון ר' יעקב

אורנר, אבד"ק נאשלבסק, חיבר ספרים חשובים, וכתובים "טהרת-איזור".

על "אגודת-איזור" והגהות הרבה על "נפש יהונתן" למורנו הרבי

ר' יהונתן, זצ"ל, אייבשיץ, ויש לו חשוכות ב"אבני-נזר", והיה

גאון וקדוש וחסיד, וצוקללה"ה; והוא אביו של שבתאי אורנר

מזבירצ'ה, ואביו של ר' נחום-אברהם אורנר מבנדן, נ"י, ונעדר

בחצי ימיו, זצ"ל, ושל ר' פנחס אורנר, שהנהו בתל-אביב, ושהיה

חתנה של בתי רחל-לאה מבנדן, תחיה.

והנה, אסתר-רייזל, שכתבתי אודותיה לעיל, אם הנדל האמר מזבירצ"ה - היו לה עוד בנים ובת אחת. הבת היתה אשתו של דודי ר' יהודה האמר מעיר-חדש, ליד קראקא, שמת זה מכבר בנעוריו, ואני לא הכרתיו. ובניו - הבכור: ר' אהרן-יוסף מלודז', ז"ל. יש לו בנים, ואני מכיר רק אחד מהם, ושמו יעקב-לייב, והוא סוכן בלודז'. הוא חתן מהעיר קילץ. אהרן-יוסף זה היה איש טוב, ובעל לב טוב - אבל כל ימיו בדכאון. ועוד בן אחד להרודה אסתר-רייזל, ושמו זלמן האמר מבנדין. גם לו שם בנים ובנות, ואני איני מכירם, בלתי את התנו מואדומסק, ושמו קלמן לנדא, בעל בית-מסחר לצבעים. ועוד בן לה - ושמו משה האמר מלודז', וגם לו בנים ובנות שם, אחד מהם מכיר אני עוד מילדותי, ושמו שמשון. כמדומה שמשון זה הוא חתן דודו זלמן האמר מבנדין. והואיל ומשה האמר זה בא ליד - אספר מעשה:

בשנת תרנ"א ואני בחב השבועות בסוכטשוב. שם פגשתי את ר' משה הנ"ל, והוא התנצל בפני מאד, באשר אשתו יוכבד חולה מאד-מאד, לא תוכל לאכול ולעכל. והוא בא לסוכטשוב לשאול עצת אדמו"ר זצוקללה"ה: מה לעשות? - אנכי גרתי אז ביער סקמפא, סמוך לעיר ליפנא. היער היה עצי אורן, והאוויר היה טוב מאד. יעצתי את ר' משה: - אל תשאל על זאת, אלא שמע בקולי: תבוא אשתך אלינו ליער, ומבטיחך אני כי במשך ארבעה שבועות תהא בריאה. האיש שמע בקולי... יום אחד נפתחה הדלת בביתי, ובאה אשה נכריה, כי אני לא הכרתיה, והיתה בביתי ארבעה שבועות, בלי כל תשלום, ואכלה לחם יבש, כי לא תמיד היה לנו ביער לחם טרי, ורק חלב פרה טרי וחלב עזים לא חסר. והאשה נסעה לביתה בריאה, והיא בריאה ושלמה עד היום הזה. וכאז, זאת אומרת, משנת תרנ"א, לא ראיתי את זה האיש משה ולא את אשתו. - גם בת אחת היה לה, לדודה אסתר-רייזל, ושמה פרל, ולא היתה חכמה מאד,

וצרות רבות עברו עליה. ובנה של פרל זו הוא ר' לייבסשע
הרצברג מבנדין.

זהנה לעיל כתבתי מאבי ואמי, זצ"ל, אבל לא כתבתי מי
היה אביו של זקני, הרב החכם החסיד הגביר ר' דוד רפופורט
מזלושין, ומי אשתו - אמה של אמי, ז"ל. וכן לא כתבתי מי היתה
אמו של אבי, זצ"ל, לכך הנני לבאר:

וראשית: זוכר אני, כי בהיותי ילד קטן, אמר עלי זקני
ר' דוד, זצ"ל, רפופורט, שהנני ילד חן - אַ גַּחַנ"ט קינד.

זקני ר' חיים-דוד רפופורט היה בנו של הרב החסיד ר'
יוסף מפלאוונה, אשר עליו אמר הרה"ק היהודי והרה"ק ר' דוד
מגלוב, כי מצערי רגליו מספרים בשמים. אשתו של ר' יוסף מפל-
אוונע - שמה היה פרל. פדל זו - אשתו של אבי-זקני מפלאוונע,
ומשם אמה של זקנתי - פרימט-חנה. ואולי פרל זו, היתה אמה של
זקנתי אס-אמי, ז"ל, אשת ר' חיים-דוד רפופורט, מרת פרימט-חנה.
על פרימט-חנה זו - מספרים גפלאות על טוב-לבבה ויראת-שמים
שלה, כי תמיד עסקה בצדקות. וזוכר אני יום שמת בו זקני -
בעלה - ר' חיים-דוד רפופורט. היה זה ביום שבת-קודש. וכנהוג,
הרכו בניו ובנותיו לבכות. והיא - רצה בבית מאחד לשני ולא
הניחה להם לבכות: "שבת היום!" וישבה עם בניה ובנותיו לשולחן,
ערכה שלחן של שבת, כאילו לא קרה מאומה. אביה של זקנתי פרימט-
חנה היה גביר מזלושין. שמו היה ר' הירש הגדול (דער גרויסער
ר' הירש), ונקרא גם: ר' הירש דיין, וגם: ר' הירש מלאך - זצ"ל.
על שמו נקראו כל ההירשלים שבמשפחתנו, - מלבד בני צבי-דוד,
שליט"א, שנקרא על-שם שני זקניו: ר' מרדכי-הירש מבנדין, ור'
דוד רפופורט מזלושין - זצ"ל. ושניהם היו גבירים אדירים.
הנני זוכר שזקני ר' דוד רפופורט מכר כפר אחד, סמוך לזלושין,

שם הכפר היה: מיערזיסץ, וקיבל חמורתו מיליון אחד זהובים פולניים, זאת-אומרת: מאה וחמישים אלף רובל. בסוף ימיו נעשה סגי-נהור. אני נסעתי עמו לפריצים אדוני-ארץ סביבות זלושין. נעשה לו נתוח בעיניו אצל הרופא יאנא בברסלאו, אבל אך מעט הוטב לו. אמרתי לפניו פרקי גמרא, והוא פירש בסוב סעס. - יהי זכרו ברוך לדור דור.

שם אמ-אבי, ר' חיים-משה, ז"ל, היה אדל. אשה גדולה וצדקנית. עד היום מספרים בבנדין ובסביבותיה אודות גודל צדקה. כמדומה, היא היתה ממשפחת ברונר, ובתו של ר' זלמן ברונר סומקוביצר, שדר בכפר סמוך לבנדין - סומקוביץ. מספרים, כי נמאסה עליו ישיבת הכפר, ובא לבנדין כעשיר גדול, כשברשותו תשע חביות זהב. אני הכרתי את אחיו. איש זקן מאד. שמו היה: ר' איטשע ברונר, זצ"ל. הוא בא פעם מבנדין לזלושין, לבית אבי, זצ"ל. היה מתסיד זורקא. לר' איטשע זה בנים בבנדין. אשחז היתה צדקה גדולה, ושמה מרים'ל.

לזקני ר' מרדכי-הירש ארליך היה אח, ושמו ר' דוד ארליך. הוא אביו של הגביר ר' יוסלה ארליך, שבנה את בית-המדרש ברחוב ברק יוסלביץ בבנדין, בו מתפללים עתה חסידי גור. ר' יוסלה מת בלי בנים. ר' דוד היה גם אביו של החסיד הגביר ר' אברהם-מרדכי מוולברוס, ז"ל, שהיה לו בית-מסחר גדול בוולברוס. ממנו נפוצו כל משפחות ארליך בוולברוס, קשונז, שצ'קוצ'ין ובשפרוב.

ב

ועתה אתחיל לכתוב את שהנני זוכר מימי חיי.

נולדתי ב-כ"ד בניסן, לשנת חמשת אלפים ושש מאות ועשרים ושבע, לבריאת העולם. הדבר הראשון שאני זוכר מחיי ילדותי הוא - יום הולדתה של אחותי אדל, בשנת ה'תרס"ט, ביום קודש הפסח. אני אז פחות מבן שתי שנים, וזוכר אני היום בסוב, איך כרעה אמי ללדת, ותחל בחבליה, והיה זה בטרם תבוא המילדת, כי היה זה בבוקר, ואני כבר ער בכתנתי. פתאום ראיתי והנה אשה נצבת ליד סת אמי, ואמי צועקת בחבליה. אני דמיתי כי האשה הזאת מכה ומצערת את אמי, ז"ל, ומשום זה היא צועקת. עשיתי לי שוט מהמסאטא, וקשרתי חוט בראש המטה, חבל דק, ורצתי מאחורי האשה הנצבת, והכיתי אותה - למען תחדל להכות את אמי... שם האשה הנצבת היה כמדומה צביה, אשת ר' משה-אהרן'ס, שהיתה לו בתן שמנה... וכל-זכרון זה הוא פליאה, כי עדיין לא הייתי אז בן שתי שנים, ובשעת אחרו מעשה זוכר אני כי רצתי אל הכסא, וזוכר אני בסוב איך שפתי פי לא הגיעו אל מושב הכסא...

כבן שלוש נכנסתי ל"חדר".

זוכר אני היטב איך ישבתי בין הנערים, באחד הזמירות של ה"חדר", ושחקנו ב"אטליס-כאטליס" (זהו שחוק: כל נער מניח שתי אצבעות על רגל אחת, ואחד מונה "אטליס-כאטליס, שינדל נעגעל..."). וכו', ומתחיל מונה האצבעות, ובמי שמכלה המספר שהסכימו עליו החבריה - עושה את חטמו אדומה). וזוכר אני כאשר נקרא נקראתי ללמוד אל"ף-בי"ת, קמץ-אלף... אחר-כך נכנסתי לחדרו של מלמד גדול מהראשון, ושמו היה שבתי-שפטיל, וקראו לו: "שפטיל קרייכער"; ואחר-כך לו' דוד בזס, וקראו לו: דוד בלז; ואחר-כך

למלמד המוסחה אהרן-וולף, ז"ל. אהרן-וולף זה היה אצלי פעם
בבירצ'ה, בנסעו לאדמו"ר ר' מגדלי לפילץ. מחדרו של ר' אהרן-
וולף הנני זוכר עוד כהיום, מה שלמדנו: "שנים אוחזין..."
"ארבעה שופרים..."

מימי למדי בחדרו של אהרן-וולף זוכר אני עוד מעשיה:
ר' אהרן-וולף זה היה קפדן, והיה מכה הוערים בלי רחמנות.
ימחל לו ה', יחברך, כי היה איש טוב וירא אלקים, וכוונתו
לסובה. וזוכר אני, כי בהשתובבי עם נער אחד, לא בעת הלמו-
דים ב"חדר", והנה פצע אחד את אזני מאד. ויהי בערב-שבת קודש,
מצוה היחה על כל אדם לשרק ראש בניה, ואמי, זצ"ל, סרקה את ראשי-
וראתה את פצע אזני. שאלה אותי: מי הזיק אותך כך? אנכי לא
תפצתי לאמר כי השתובבתי, אמרתי לתומי: הרבי! - ואמי, בלי
דעתי, רצה אל המלמד, והוכיחתו: איך עושים כן לאזנו של ילד.
הלומד אצלו! המלמד נשבע בפיאותיו ובזקנו, שאינו יודע מאומה.
ויהי ביום הראשון בבוקר, כאשר באתי ה"חדרה", אך התחלתי ללמוד
- והרבי הוציאני ממקומי, שהיה תמיד הראשון אצל המלמד, והכני
ופצעני דרך על כסני בתוך הבית על רצפת ה"חדר", וחלש באזני
באמרו בניגון "שלשלת": "אור חדש"... "אור חדש"... דאז, אך
אז, נודעתי מה נהיחה. כי כל זאת צמח לי, משוב לבה של אמי,
זצ"ל.

ועירנו זלושין - על נהר דווארטא מוצאה מקרימילוב יושבת.
ומגדל אחי - בחור כהלכה וכארז - היה ראש המשוטטים בנהר, ואנכי
אחיו הצעיר למדתי ממנו מלאכה זו. הייתי המשוטט הסוב ביותר מכל
בחורי זלושין. "מלך המשוטטים" הייתי. ומאורעות רבים מספרים
עוד היום אורותי בזלושין, אשר באמת הנני חייב שעשיתי כזאת.

ומעשים שהיו כך היו:

- בעיר זלושין היו סוחרים עצים. יערות עבותים היו בסביבות העיר, והביאו אנשים את העצים הגדולים ועשו רפסודות, למאחיים או שלש-מאות מטר לאורך, ורוחב כחמישים מטר, והובילו העצים על המים לדאנציג. ואנכי התערבתי עם אחד הבתורים, אם אוכל לשוט במצולות מתחת הרפסודות דרך רב. כן עשיתי, והגלים היו מכים מזה ומזה. וב"ה, יצאתי בשלוש. ויהי בהודע הדבר בעיר, ואף לאבי, זצ"ל, נודע מזה, אמר להכות אותי ולהוכיחני. ואני המיד חמקתי ועברתי, ועשיתי כן שלא ראה פני במשך כל השבוע, עד אשר עבר הכעס, ונחרצה לי, כי הוא איש טוב מאין כמוהו. הא חדא.

- בעיר זלושין נחו קוזאקים מחיל רוסיא. הם עמדו ולמדו סיף בחברותיהם, והיו מניפים חרבותיהם מעל לראשיהם. ואנכי - בין חברותיהם של חמישים-שישים קוזאקים עובר מתחת, ובסתר תנוח החרב מתחת, בעוד החרב מונפת - אני עובר מתחת. כן קל הייתי (מעשה נערות זה הזכירני אחי מנרל, על-ידי בני צבי-דוד שליט"א).

- בעיר זלושין עברו קוזאקים על סוסיהם. אותו יום עברו כחמישים-ששים קוזאקים, ואני רצתי כצבי בזנות לרגלי הסוסים מתחת, בחלל שבין רגליהם לבטנם, ולא בעט בי סוס. כן קל הייתי. ממש לא יאומן כי יסופר.

- בעיר זלושין, מנהר דווארסא, הוצאו דגים לכל הסביבה. ודגי הנחר ההוא טובים מאוד. צדים את הדגים בהרבה דרכים. הדרך הכדאית ביותר היא בחומר-נפץ, כגפרית: עושים באופן זה חומר שזוח עבה, מגלגלים השטח לעיגול, כעין סיגריה, ובתוך-ממלאים בגפרית ובחומר-נפץ אחר, מן העיגול יוצאת פחילה, חוט - עבה

מצומה חומר בוער; מדליקים הפתילה ומשליחים החפץ למים, ועד
 שמגיע החפץ למים בוער החוט ומגיע למקום הגפרית שבחפץ -
 ומתפוצץ בקול אדיר ונורא, והוא לחרדת אלקים; כל המים העל-
 יונים והתחתונים מתנשאים. והדגים - מרוב חרדה - שוטטים על
 גבי המים נדהמים, ואז מלקטים אותם אחד-אחד, ואחר-כך שבים
 הדגים וחיים, כי אך נראים כמחים היו, ובאמת היו, רק נחרדו
 ונשתרמו. ויקר המקרה כי השליך המשליך את חפץ-הפצצה, כלי
 זעמו, לתוך המים - אבל כבה האש שבחוט-הפתילה, ולא נשמע קול
 יריה. ואני - בלי כל מחשבה קודם מעשה - שוטטתי במים האדירים
 בעומק, ובידי וברגלי חפשתי את החפץ, וראיתי החפץ במעמקי המים,
 ולקחתי הפצצה בידי, ועליתי לקרקע... רק עתה הנני מבין גודל
 הסכנה אז, כי יכלה הפצצה לירות ולהתפוצץ. אכן, אחת אל מסתחר
 רוב להושיעו... והמעשה הזה נעשה בקהל, נגד כל בחורי-חמד
 ולעיני בחורי בית-המדרש בזלושין, ומן השמים - נסים שנשארחי
 בחיים, כי צריך הייתי להעמיד כל אותן התולדות, שליט"א,
 ולסבול כל הצרות והתלאות שסבלתי עד היום: צרה לאה, צרות
 פרנקא, צרות גיטלה - הסובבה במין האנושי, וצרות גיטל הגבוהה
 לא פעם...

ואזכור:

- פעם באתי לבית-החסידים לחסידי גור. שם התפללנו, אך
 לא היו בתוכם אף אחד מחסידי סוכטשוב, רק אבי, זצ"ל, ובניו.
 התפללו כדרך שנים-עשר או שלשה-עשר מצינים. חסידי גור כיבדו
 מאד-מאד את אבי הצדיק, זצלה"ה; במשך שנים הרבה היה אבי שם
 בעל-תוקע בראש-השנה. וזוכר אני כי עמדתי לימין אבי בשעה
 שחקע. - פעם באתי לבית-החסידים ולחם-חלה בידי. אני אז ילד
 כבן חמש או ארבע שנים. שאלוני: איך תוכל להביא את פרוסת-

"מרוציא" חלה, הלוא שבת היום, ואסור להוציא מרשות לרשות?
 תיכף עניתי כי אין אסור באופן זה שחטר מהחלה מדי רגע ורגע,
 כי הנני אוכל ממנה... השומעים השתוממו לסברה נאה זו. שאלוני:
 מדוע נקרא לחם זה "חלה", ולא סתם "לחם"? עניתי תוך כדי דבור:
 יען שעושה את הלחם השחור-חוליץ, כי מי ירצה לאכול לחם שחור
 כשיש לו לחם לבן. זוכר אני, שלקחוני בידי וברגלי והגביהוני
 מרוב התפעלות...

ואזכור:

- הייתי כבר כבן אחת-עשרה, או שתיים-עשרה; הייתה אז איזו
 שמחה בבית-החסידים - סיום מסכת, או יאהרצייט, - ואני ועוד
 בחור אחד, אדמה כי ידידי משה בוכנר, שנמצא עתה בסוסנוביץ -
 לקחנו את כל העצמות מהאווזים ואת יתר השיירים, והלכנו לבית-
 החסידים לחסידי ביאלא, שהיו אז עוינים לחסידי גור. הפכנו שם
 השולחנות והספסלים, ופזרנו את עצמו האווזים שהבאנו... עשינו
 זאת בשעה שתיים כלילה. ויהי כוקר - ותתפעם ויהוה כל העיר
 למעשה: חסידי ביאלא טענו כי למען הרעיםם עשו זאת חסידי גור.
 והדבר הגיע לכלל צעקות, מחלוקת, חרמות... אבל הדבר נשאר בסוד
 ולא ידעו כי מעשי ידי להתפאר הייתה זאת, ואף כי אבי-זקני זצ"ל,
 ר' דוד רפופורט, הנכבד מכל העיר, וגם רודי ר' משה ר' אהרן
 ליפמנוביץ התפללו בבית חסידי ביאלא. וגם לאבי ולאמי, לאחי
 ולאחותי - לא גליתי כי אנכי בעל העובדה הזאת. אבל ראיתי כי
 חסידי גור נהנו מכך, ושבעו רצון...

ועם כל היותי בחור בעל מרץ עז, ואיש להתרועע - מחמיד
 בלמוד לא הייתי. אבל לעתים יכולתי לישב כשש ושבע שעות ביחוד
 - וללמוד. זוכר אני חורף אחד מימי חיי שהשכמתי קום בכל ליל
 שבת-קודש בשעה אחת-עשרה, ולמדתי עד שעה שמונה בבוקר. כן זוכר

אני כי ביום חמישי בלילה לסדנן כל הלילה - אני ושלמה יעקבוביץ, חתן ר' ישעיה אייזנמן מוארשא, ור' משה בוכנר מסוסנוביץ; ובשעה ארבע לפנות-בוקר קנינו יי"ש, עס עוגות, ואוורזים צלויים - ואכלנו, אני לבד אכלתי אוז ומחצה, - אבל קודם-לכן לסדנן כל הלילה. גר אז בזלושין איש אחד, ושמו יעקלה, ז"ל; הוא סיפק לבחורדי בית-המדרש כל דבר מאכל. גם איש אחד ושמו חיים קייזר, בן להחסידי המפורסם ר' פייביש קייזר מבנדין, גם הוא סיפק כל דבר-מאכל: ביצים, מלוחים, עוגות, יי"ש...

כשהגעתי לשנתי השלש-עשרה נסע אחי אבי, זצ"ל, לעיר הסמוכה וויעלון, ושילם בעדי עשרים וחמשה רובל שכר-למור למשך חורף שנת חר"ס, אצל מורה-הוראה ושמו ר' אהרן, זצ"ל. למדנו מסכת נדרים עם הר"ן. הוא לימד אותי בצנזן נעים מאד, אשר אזכור בחיבה עד היום. אכלתי "ימים" - זאת-אומרת: בכל-יום אצל אחר, ובשבת-קודש - אצל אברך אחד מבנדין, אשר אחר-כך נעשה גיסי, כי הוא היה אחיה של פֶּרֶנְקא. עוד טעם מאכליו הערבים בפני.

אחרי-זה שהיתי כקיץ בזלושין, ולחורף נסעתי ללמוד לבנדין, עיר מולדת אבותי. עיקר הלמוד היה אצל דודי החסיד הלמדן, מוה"ר אברהם-לייבוש, זצ"ל, ביאלר, וגם פעמים מספר אצל הגאון המובהק ר' יוסף אנבל, זצ"ל. וארוחתי - שלשה ימים אצל דודי ר' אהרן ארליך, ושלשה ימים אצל מו"ר דודי ר' אברהם-לייבוש, זצ"ל; ובשבת-קודש - אצל דודי החסיד מוה"ר ראובן ארליך, זצ"ל.

מבנדין זוכר אני עובדה: פעם אחת שלח אותי חסידי סוכטשוב להביא להם יי"ש, בלילה אחר הלימוד. וחוק רוסיא אז: איסור לסחור ביי"ש, פרט לאנשים ידועים שהיה להם רשיון לכך. עיני השוטרים פקוחות היו על-זה על כל צד. והנה מצאני שוטר כזה - ואני ברחתי עם הצנצנת, ולא השיגני. אחר-כך אמרתי: הבת

ואעשה לשוטר הזה דבר נאה, למען ידע את מי רדף! לקחתי צנצנת ריקה, והלכתי על-פני השוטר הזה. הוא ראני עם הבקבוק, וחשב שאני אני שמקודם ברחתי - והתחיל לרדוף אחרי פעם שניה, ואני רצתי בכל פעם להעבירו, עד שראיתי שהוא גם אני עייפים. עמדתי - והוא תפשני, ומדעתו כי הצנצנת-הבקבוק מלא ביי"ש... ולבסוף ראה כי לחגם רדף אחרי, ולריק יגע: כי הבקבוק ריקס...

מעשה דומה לזה עשיתי בזלושין: בזלושין קמה חברת מכבי-אש, נוצרים וגם יהודים מספר. בעיר קטנה כזלושין היה זה דבר גדול: אנשים כבגדים מיוחדים לכבוי-אש, עם סולמות וחבלים על שכמם, וכובעי נחושת-קלל על ראשיהם. מי ראה כזאת וכאלה?... והנה פעם עשו הבחינה הראשונה, וכל העיר מקצה, ובחורי הישיבה כפרט, רצו אחריהם לראות מעשיהם. ומי כראש? - אישע חיים-משה'ס!... והנה אז היו לי פאות ארוכות ומסולסלות. ראני שוטר רץ אחר מכבי-האש ותפשני ולקח סכין וחתך פאה אחת... אני התחלתי לבקשו שיחתוך גם הפאה השניה, למען אוכל לרוץ ולראות מעשי המכבים, ובשום אופן לא רצה השוטר, אלא צעק: לך אל מספר-השערות!... מה עשה אישע? אחר רבעים מספר רצתי לפני השוטר הזה, והפאה הקצוצה כסיתי בידי האחת. והוא - בראותו אותי עם פאות, רץ לתפוס אותי, ובמכוון רצתי ממנו - והוא יותר סמני, ותפשני וחתך לי הפאה האחרת. אז הראיתי לו הפאה הקצוצה מכבר - ושחקתי הרבה עליו...

בבנדין למדתי בחורף שנת תרמ"ב. נסעתי הביתה לחג הפסח, לזלושין. אז נודע לי אורות מיתת אחי הצעיר, ילד כבן חמש או שש שנים, ילד עם כשרונות רבים - הידש-יוסף היה שמו, ובכיתי רב בכי. ולאחי מנדל, הדר אז גם-כן בזלושין, בית מול בית-אבותי, זצ"ל, היתה בת נחמדת - ומתה בו בפרק. ואחי הידש-יוסף, הנ"ל, חלה גם הוא באותה מחלה, שהיתה אז מחלה מהלכת בזלושין,

ובמשך ימי-חליו קרא לא-פעם כי כחו של אחי מנדל ניצבת אצלו,
וקוראת אותו להלך אתה - אחרי הרבה צער ובכי. זוכר אני את
אמי הצדקת: רבות בשנים בכחה עליו, ומי יספר בכיתה בלילות
הסדרים של פסח. כה עברו עלי בזלושין כל ימי הקיץ בשנת
תרס"ב.

*

*

*

דיהי אחרי הימים-הנוראים ונפשי איוחה לנסוע לסוכטשוב, וללמוד בישיבת סוכטשוב, הנאדרה בקודש, אז אחרי שלמדתי תורה מפי הר' זאב-וואווע קרימלובסקי, למדן גדול (הוא נסע לארץ-ישראל, ורדאי נסמן כאן כאחת הערים, והלך בלי בנים. אשתו - אסתר'ל, בת הישיש ר' דוד, זצ"ל, עקרה כל ימיה). אבל אבי ואמי, ז"ל, לא צתבוני לנסוע. ואני באחת: מוכרה אני לנסוע. ואבי-זקני, הרב החכם הכולל, וגביר אדיר - ניצב לימיני, והרשני לנסוע. ונתן לי להוצאות - הדרך רובל אחד, גם מלבוש אחד גדול ורחב נתן לי, באמרו כי במקום שגר רבי, זאת אומרת אדמו"ר, אנשי המקום אינם סובים כל-כך, ולא יהיה לי כמה לכסות את גופי בלילות החורף הקרים... ובאמת כך היה: המלבוש הזה חימם גופי כאשר ישנתי על עליית אדמו"ר וצללה"ה, ושמעתי בלילות קולו הקורא בתורה, ולמדו זוהר הקדוש, וקולו קרע לבבי לקרעים, כי היה נהדר, ובאמת בקדושה וטהרה. - אבל הרובל האחד מה הוא מול הוצאות-הדרך מזלושין לסוכטשוב. "גנבתי" מכיסו של אבי, זצ"ל, שני רובל - והיו לי שלשה, ובאלה עשיתי את דרכי ברגל לברזניצא הסמוכה לזלושין שלש פרסאות לערך. וכחורי בית המדרש כעשרה במספר, ליווני דרך רב. עד שעמדתי אני וברכוני ברכות-פרידה, וגם אני ברכתים, ונפרדנו. "ויעקב הלך לדרכו...". ברזניצא... לנחי אצל אחד, בן לחיה-לאה אחות זקנתי הצדקת פרימס-חיה, וצוקללה"ה. ובבוקר הראני הלז עגלה עם סוס אחד נוסעת לרדומסק. ישבתי על קרש-העגלה, ונתתי לערל אגורת-כסף, והנני ברדומסק אצל אחי-אמי, זצ"ל, מוה"ר רפאל רפופורט, הנ"ל. ולמחרתו לעח-ערב נסעתי ברכבת על מסילת-הברזל לסוכטשוב צלחה. וכמובן כ"גפי", זאת-אומרת - בלי כרטיס-נסיעה. והנה על הרכבת ששון ושמחה: דודי ר' שלמה פרומר מז'וריק עם בנו הקטן, נער כבן עשר שנים,

נוסעים לסוכטשוב. זכורני: כאשר בא המבקר לראות אם לכולם כרטיסים - נסלני דודי ר' שלמקה תחת מלבושו הרחב (א באנדע, בלע"ז), והמבקר לא ראני. ובכן בלילה באנו לשלום לסוכטשוב.

ובביתי בזלושין - לא אבי ולא אמי, ולא אחד מאחי ואחיותי - לא ידע איט מכל אשר נעשה. אבל תיכף כתבתי הביתה את אשר עשיתי, וכי "גנבת" מכיסו של אבי שני רובל, וכי זקני נתן לי רובל אחד... ותיכף הגיעתני חשובה, מכתב מאבי, זצ"ל, לסוכטשוב - מלא אתבה וחיבה, וכי מיעצני לשוט בים-התלמוד, ולא במימי- "בזורא" - ההולבים בסוכטשוב...

ואם באתי לכתוב מה שעבר עלי בסוכטשוב - יש הרבה לכתוב, כי תיכף רכשתי לי חברים מתוך תלמידי סוכטשוב הרבים. אבל הבה אנטה לרשום דברים מספר:

ארוחת היחה - שני ימים בביתו של אדמו"ר, הדומה ממש למלאך-אלקים, וארבעה ימים בבתי חשובי-העיר וגביריה. וזוכר אני דבר אחד, שגרם שמחה לאדמו"ר הזקן, זי"ע ועכי"א. זה הדבר: יום אחד אכלתי בבית גביר אחד, ושמו ר' שלמה פרנקל, היה לו בית-מרוח באמצע השוק, ובית-מסחר גדול לייץ. אליו באו כל פריצי הגוים מהכפרים שבסביבה. ולו, לר"ש פרנקל זה, היחה אשה מודרנית. זוכר אני שהיחה מקטרת פפירוסין... אז לפני חמישים שנה... אבל אותי השתדלו להשביע רצון, וגביחתם היה לי ה"יום" הטוב ביותר. אבל דבר אחד מרר נפשי: תמיד, מדי בואי לאכול, ישבה אשתי נוכחי, והביטה איך אני אוכל... והיה להם גם חתול... והנה, כאשר אכלתי והגיע תור הבשר, והגברת פרנקל ישבה מולי, והביטה איך אני אוכל - התייצבה החתול גם-כן מולי. ואנכי - לקחתי הבשר המטוגן יפה-יפה, והשלכתי כולו לחתול, ומהבשר לא בא לפי... האשה, בראותה זאת שאלתני מדוע אני עושה

כן? היא דממה כי הבשר רע או ישן, שלא אוכל לאכול, ומפני זה הנני משליכו לחתול. ואני - בנעיסות השיבותי לה, כהראותי באצבע אל הגברת: לא אוכל לאכול כי חמיר ה"חתולה" הזאת יושבת מולי ומביטה כאשר אני אוכל... היא בשמעה זאת, כי דימיתי אותה לחתול, צעקה במר נפשה עלי, וקראה לבעלה מה הבחור הזה אומר עליה! וכי לא אוסיף עוד לבוא לביתה. ואנכי - עזבתי ביתה לבלתי שוב עוד... הדבר הזה בא לאזני האדמו"ר הזקן, בעל "אבני-נזר", כי כל העיר מקצה דברו מכך. וידעתי כי אדמו"ר שליט"א, הרבה שנים אחרי-כן דיבר על כך, וסיפר לאנשים אחרים, ולהגביר ר' שלמה פרנקל הייתה מזה עגמת-נפש רבה, כי היה מבאי בית אדמו"ר ואחד מהמקורבים.

פעם קצרו חטים למצות-שמורה בכפר טרוינוב, ליד הסחנה, ואדמו"ר, זצ"ל, וגם בנו, גאון-עולם בעל "שם-משמאל", היו על-פני השרה - ואנחנו קוצרים. ועגלת-צב חכתה לאדמו"ר ולבנו, וצוקללה"ה. ואכלו סעודה גדולה בבית בעל הסחנה, ואחר-כך נסעו על עגלת-הצב הביתה. ואני חפצתי לנסוע בעגלה הזאת ורצתי אחריה. וכאשר ראו היושבים בעגלה כי קרב אני ואוכל לספס, ציוו לרכב להכות בסוסים, למען ירוצו, ולא אוכל לספס ולעלות. וכך עשו פעמים אחדות. וראיתי כי אדמו"ר נהנה מזה, ועשיתי כן פעמים הרבה - למען יהנה אדמו"ר, זצ"ל, עד בואנו העירה.

פעם נסעו לקראת דודי, הרה"ק מביאלא, אביו של אדמו"ר, זי"ע ועכ"י - ואנכי גם-כן חפצתי לנסוע, ולא רצו לקחת אותי. ורצתי עד ארבעה-עשר ק"מ, שם נחר והשבתי העגלה. אז ציוו אדמו"ר ואמר, כי אם אוכל לרוץ כך - יקחוני, ונסעתי עמהם עד זרידוב.

מעשה: פעם בשבת-קודש, ראיתי חסיד אחד חסף שיניים משלחן אדמו"ר, והשיניים - חתיכת פשטידא אבל חתיכה שרופה, והיחה מרה, והלז הקיא אותה. חרה לי מאד על החסיד הלזה: הוא חסף שיניים ומפני שהפשטידא מרה - הקיא אותה! האם כך הוא שיניים!... וסיפרתי הדברים לפני כמה מחברי, והגיעו הדברים לאזני ה"שם-משמואל" וצוקללה"ה. ויהי ביום הראשון בבוקר, והתלמידים ואני בתוכם ישבנו ולמדנו בבית-הסדרש הישן. ואף אני לומד אצלו, ויושב ראשונה. ושאל אותי ה"שם-משמואל" איזה דבר מלמדנו - והשבתי בהוגן, ושאלני חכף עוד דבר, וכעבור שעה טוב שאל אותי, וכיון רק לשאול אותי. ויהי בעיני לפלא, כי רק עלי שם עיננו הגדולה. עד ששאלני, ולא עניתי בהוגן, והכני מכות-לחי חזקים והוציאני מהשעור, ואני בוכה ודמעות על לחיי. רצתי להיכל של אדמו"ר הזקן, ואמרתי: הנני רוצה ללמוד אצלו ולא אצל בנר! - ושאלני אם יכול אנכי ללמוד. אמרתי: כן. אני הנני הבחור הטוב בידחר בישיבתו של בנו. ושאלני למה אני בוכה, ומפני מה עד הנה לא בקשתי ללמוד עמי. ואני לתומי ספרתי כל הענין לפניו בדמעות על לחיי. וצוה עלי לבוא מחר לשעור. אני טרם הגעתי אל הדלת, והוא כדרכו בקודש נענע באצבעו על הכותל, ואמר: לא, לא תלמד אצלי, "שלא יהא חוטא נשכר"... אבל לטוף השנה למדתי אצל אדמו"ר, וצללה"ה, וה"שם משמואל" פייס אותי.

הרבה סייעתי לרבניית במסבה. הכל כאשר לכל היה על ראשי. אפילו להביא לה מי שיביא לה מים או עצים, וכן כל דבר. ויהי בראות המשרת שמה כי כן נקלותו בעיניה - וציוני איזה דבר. ואנכי מריתי ולא רציתי לשמוע בקול המשרת. ואמר המשרת לרבנית כי אני לא רציתי לעשות דבר זה. והרבנית, זכר צדקתה לברכה, לחיי העולם-הבא, כעסה עלי, כדרך כל רבנית. ובתוך כך בא לבית

בנה ה"שם-משמואל", וצוקללה"ה, ואמר אל אמו הרבנית: מה תחפצי מהבחור איטשע? הלוא כל מלאכה עושה הוא למענך!... ונחה מכעסה. כן לא פעם התקוטטה הרבנית וצוקללה"ה עמי ומררה ועצבה אותי. גם אשתו של אדמו"ר "שם משמואל", וצוקללה"ה, לא פעם סבלה ממנה. וזכור אזכור, כי פעם ראתה אשתו של ה"שם-משמואל", וצוקללה"ה, את מרתי ועקת לבבי, קראה אותי אל הגן הגדול, שהיה שם בחצר האדמו"ר, וצ"ל, וראתה כי המכנסיים שלי קרועים. הלכה במבוך לביתה, והביאה לי מכנסיים של בעלה ה"שם-משמואל". אדמה כי שמה היה יוסא-לאה, בת החסיד המפורסם בכל-העולם, מחסידי קוצק, ר' ליפמן ליפמנוביץ מרדומסק, וצלה"ה, חתן הרה"ק בעל "תפארת-שלמה", וצוקללה"ה.

גם בעל ה"שם-משמואל" קירב אותי הרבה, הגם כי פעם חשד בכשרים. במרתף ביתו עשה יין, ולא הניח לשום איש להכנס שמה, רק אני עזרתי לו בעבודתו שם. פעם חסרו לו שני בקבוקי יין טוב. זוכר אני איך בא אלי ובדברי-נרעם קראני לגן, הבקני והניח ידו על שכמי, ושאלני באופן מפונק מאד, אם לא יצרי השיאני לקחת שני בקבוקי-יין האלה. ואנכי עניתי דברי אחת: אין לי ידיעה מזה. פייסני מיד בדברי-הן, ואף כי היה איש-עז, בבחינת "גבורה" - התרפס לפני, יען חשד בי.

בלמודי בסוכטשוב היה לי חדר מיוחד, תחת גג בית אדמו"ר. שני חדרים כאלה היו על הגג: אחד בדרום ואחד בצפון. זה שבדרום היה להאדמו"ר "שם משמואל", שם למדנו שיעור עט כל התלמידים. וזה שבצפון היה שייך להה"ג ר' מאיר, וצ"ל, אחיו וחתנו של האדמו"ר הזקן, אלא שהייתי האפוסטרופוס של החדר הזה, והייתי בעל החדר לכל דבר. היתה שם מטה מוצעת, שלחן וארגז ספרים. ובבוא ר' מאיר, וצ"ל, מביאלא מקום מגוריו אז לסוכטשוב היה

חדר זה ברשותו, במשך ימי שהותו בסוכטשוב. היה זה בשנת תרמ"ב.
 וזכר אני, כי בעת בואו של הגאון האדיר ר' יוסף דינבורג
 (הוא היה אז אברך, חתן מוארשא, ונקרא: דער ווארשאווער עילוי),
 היה הוא ישן עמי במטה באותו חדר העליון. כי מנהגו היה לבוא
 תמיד לסוכטשוב, לדבר ולפלפל עם אדמו"ר הזקן, זצוקללה"ה. הוא
 נהג לבוא בשעה ארבע-חמש אחר מנחה, בערבי לילות החורף הארוכים,
 נקרא לבוא לקודש פנימה, לאדמו"ר, ודברו כדברי-תורה עד שעה
 שלוש-ארבע, לפני עלות הבוקר. ואז היה בא הוא העילוי מוארשא,
 לחדרי, וישן עמי. פעם, ביום חמישי בלילה, בא כמנהגו אלי,
 ועוררני באמרו, כי היום הוא נוסע לביחו למוארשא, אבל השעה
 כבר ארבע, והוא ירא כי אם ישכב וישן יעבור עת הקורידקא
 (-כך שם עגלת-הדואר, שנסעה לתחנה הרהוקה מסוכטשוב עשרים
 וארבעה ק"מ, ז'רארוב, כי אז עדיין לא היתה מסילת-הברזל עוברת
 בסוכטשוב, בדרכה מקאליש למוארשא), ולישב בטל אינו יכול, משום
 זה הוא מעורר אותי. הוא ביקש ממני לקחת גמרא, איזה שתעלה בידי,
 ואומר לו "דברי המתחיל" של התוספות, והוא יאמר לשון התוספות.
 הלאה. למשל: עלה בידי מסכת כתובות. אמרתי לו: כתובות דף ל"ו.
 (ע"א) בד"ה תוספות. כך וכך, והוא אמר הלאה לשון התוספות. זה
 הוא פלא שאין כמוהו. ואחר-כך, בשעה חמש, הלכתי עמו לדואר,
 ונסע הביתה.

אצל אדמו"ר הזקן למדתי בהלכות פסח. זכור אני שהקשה
 איזו קושיא, והביט בערך בעשרה ספרים, ואחר-כך ציוה להביא
 לפניו "מגן-אברהם" עם ביאור הגהות הגר"א. והביט באות י"ג,
 ואמר בהרכיבו את ראשו הקדוש: "דער ווילנער האט א-גבורה".
 לוילנאי - גבורה. כן, זכור אני, בלמדנו לפני ראש-השנה: "שופר
 שנשדק". ופירש רש"י: "ודבקו-בדבק" (מסכת ר"ה, כ"ז). וחטא:
 האם בדבק - נקרא דבק? ! וחפש בספרים הרבה.

הייתי בסוכטשוב עד אחר יום-הכפורים, ואחר-כך נסעתי

הביתה לזלושין. ובבית-המדרש רבתה החנועה כי באתי, כן בא

מהשיבה ידידי עוז ר' איטשע-מאיר קונסנס, מרדכי-לויס שוב.

הוא היה בקי ואני חריף - כך אמרו. אבל, לא אני הייתי חריף,

ולא הוא בקי. בכל-זאת, זוכר אני, כי התערבנו, שכל אחד מאתנו

יאמר איזה חידוש, ומי ירפה מלאמר - והכינו כף אל כף. אם הוא

אמר תוספות, אמרתי אני רשב"א, אם הוא אמר ריטב"א, אמרתי אני

רשב"ם או רש"י, וכן הלאה והלאה. איני זוכר מי נהעיף. ר'

איטשע-מאיר זה גר עתה בתל-אביב (ברחוב נחלת-בנימין מספר 39)

שמו: קונסנס, והוא צולע על רגלו, ר"ל, פסח.

באתי הביתה, עיר זאלושין, לחג הסוכות. ואחר עבוד ימי

הסוכות, חלה אבי-זקני החכם החריף והבקי והגביר העצום ר' דוד

רפופורט, זצ"ל. ובו פרק, בשנת תרמ"ד, מח והלך לעולמו. כל בני

העיר געו בבכי, והספידוהו כהלכה, ובראש הרב דמחא, גבר חכם

בעוז, חסיד ועבד, מנה"ר משה, מוישגרוד, לנדא, צוקללה"ה;

הוא היה מחותנו, כי הוא היה חותן דודי הרב הגדול ר' משה,

זצ"ל, מדומכרובה, הדוד "הע"י".

*

*

*

ד

והנה התחילה פונת השדוכים.

השדוכים הציגו לפני אבי, זצ"ל, שדוכים משדוכים שונים. גם מעיר זאלושין עצמה, וגם שדוך עם ר' ישראל סורנר, זצ"ל, מז'ריק. אבל בא לנו מכחב מאחי הגאון הגדול והחכם ר' הנדל, זצוקלה"ה, שכוחו, שהחסידי המהולל והמרוסם מוה"ר ישראל פרומן הציג לפניו שדוך עבורי, עם הרב החסיד יורא-אלקים, מגזע תרשי-שים, מליץ מפוארים וכו' וכו' ר' ראובן זרומפף מזבירצ'ה. מכתבו של אחי לקח כה לבבי בתארו את המדובר בשבחים למעלה ראש, עד כדי זאת: מכתבו של אחי הנדל בא לידי כיום שבת-קודש, בעת שאני היה בבית-החסידים, ואמי בבית-הכנסת, ואין איש בביחנו. וקראתי את מכתבו. ובאחרונה בשולי המכתב, כתוב שהכלה המדוברת לא חביט ישר בעין אחת, זאת-אומרת - פוזלת, שיקעל... ומפני שהשדוך הזה נכנס כן ללבבי - לא מסרתי הבלויה לאבי ולאמי עד הערב, מוצאי-שבת-קודש. ותחילה מחיתי הדברים האחרונים בדבר עינה... כן מצא בעיני חן הר' ר' ראובן, זצוקלה"ה. הוא היה כאמת איש נפלא מאד, לעטו העבריה אין דוגמא, אפילו בחיר הסופרים בימנו, אפילו סוקולוב וביאליק; והוא היה יורא-אלקים באמת, וחסיד.

והשדוך מז'ריק זעמה נפשי. אבל ר' ישראל סורנר כתב על-ידי השדכן שהוא יבוא ביום הראשון לשבוע הבא. זוכר אני כאשר בא לביתנו השדכן עם הבשורה הזאת, עלה על רעיוני הפסוק (משלי יא, ב): בא-זרון - ויבא קלזן, אבל החשיתי. מה עשיתי לבלוי יראני ר' ישראל סורנר, זצ"ל, שגם הוא היה איש טוב וחסיד? - במשך השבוע בא האדמו"ר הדומה למלאך אלקים כקש"ת ר' יחיאל,

מי שהיה הרבי מאלכסנדר, ומקודם אבד"ק פילץ, זצוקללה"ה, לשאוף רוח-צח לכפר ליפניק, הסמוך לזלושין בערך 12 ק"מ, רכושם של האחים יורשי הגביר כאדיר מוה"ר אכיגדור יעקובוביץ, ז"ל, ואני ארגנתי חבורה מבחורי בית-המודש, לילך ברגל לליפניק, ובמחשבה למען לא אהיה בביתי ביום ראשון, בו יבוא ר' ישראל סורנר, ז"ל, הג"ל. והלכנו, לערך ארבעה-עשר איש, ואני כראש החברים. פקדתי לחלוץ המנעלים (בתי-רגליים), ולתלותם על השכם, ופקדתי שמרו רוחם. וכך הלכנו והלכנו, ודברנו בדברי-תורה, עד בואנו ליער עבות. פקדתי: "שבנו איש תחתיו" - ארוחת-כוקר! - אכלנו את אשר היה עם מי, ונחנו כחצי שעה. אחר-כך פקדתי: "עמדו", "הלאה!" ואני במפקד-צבא¹ שכחתי לקחת בתי-הרגליים, וכך הלכנו לערך שני ק"מ. והנה - בהלה! - בתי-הרגליים שלי אינם - ואנה אני בא יחף?² חזרנו, והנה פקדתי: לנסוש על כל היער ולבקש המקום שנחנו - והנה הבחורים נסושים על פני היער, המה פגשו את הגביר המרום ר' טוביה יעקובוביץ, לו שייך הכפר ליפניק, וספרו לו: לקצין שלנו אבדו בתי-הרגליים! - הוא נסע הלאה עד שפגשני, ואמר לי: אין דבר, אני מבטיח שתהיה חסיד! - ונסע הלאה. ועלתה ברעיוני עצה, וקראתי לכל החבורה, ואמרתי: הבה נסורה אל הכפר הסמוך. אז' וקרב. בכפר זה דר הגביר ר' נחמן, זצ"ל, פראגה, וגם עמו, עם בתו, דברו לי נכבדות. הוא לא ישיב פני ויתן לי או ישאלני זוג מנעלים. ואף כי דבר כזה אינו מהנימוס, שבחור שמדברים בו-יבוא בעצמו ויחחנן על בתי-רגליים, אבל כבר לבי הלך להר' ראובן, זצ"ל, זרומפף, ולא הבסתי על-דבר. הלכנו יחד כל החבורה, ומצאנו אותו בביתו, והוא לא השיב פני ריקם, ונחנן לי זוג מנעלים טובים, מן המובחרים. וכן הלאה-הלאה - עד כואנו ליפניקה. וכבר המו כל אנשי זלושין ממעשה המנעלים. אבל כאותו לחם בחמאה שאכלתי בחיאבון גדול ביער, במקום מנוחתנו, איני זוכר אם אכלתי כמותו כל ימי חיי. ממש, הטעם עוד בפי. - והנה באנו לליפניק, וקבלנו

שלום אצל האדמו"ר, זצ"ל, וזכינו לעונג רחמי. ומאד-מאד
נחפזתי שהתהוהגותי של איש קדוש זה. עוד יצלצלו בתזני דבריו
עד היום, אף שכבר מלאו לי שנות ששים ושמננה מימי חיי, וזה
היה בהיותי כבן חמש-עשרה שנה. ומעיד אני על עצמי, שעוד לא
היה לי-ל-שבת-קדוש, באמרי: "עוד וחדר לבושה", כפרק "אשת חיל",
שלא עמדה לפני דמותו-צורתו הקדושה. וממש מהיום ההוא התחלתי
להבין הפירוש של הפסוק: "ותשחק ליום אחרון", כי צורתו הייתה
להפליא, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, קצול קרב מאד. במשך
ארבעה שבועות, משך שבתו כל-שבוע, הייתי שם משוכנתו שבת,
ומרגלי עבדתי מזלושין לליבנוק כל קרב-שבת-קדוש. ובבית
הכיתה ביום הראשון - אבי ואמי, זצ"ל, לא אמרו לי דבר, אף
כי מאד פחדתי מהמעשה של המנעלים. אך השדכן מרדומסק והמדובר
מז'וריק - לגדול הצלחתי - לא באו. - ואנכי ישבתי בבית-המדרש
ולמדתי כדרכי.

בענין השדוך מזכירצ"ה היחה חליפת מכתבים רבה מאחי
הרה"ג ר' חנוך, זצ"ל, וגם מהשדכן, הגביר החסיד ר' ישראל
פרומן מפילץ. סוף סעשה, שאחי חנוך בא בעצמו בעגלה מיוחדת
מרדומסק, ולקחו - אותי ואח אבי ואמי, זצ"ל - לרדומסק, אל
התחנה, ומשם לפיטרקוב, למקום אשר הוחילו עלינו הרב זכר' וכו',
המדובר ר' ראובן זרומפף, עם הרב הגדול ר' יוסף-לייב, שהיה
אז בגמזוב, אצל הגביר ר' חיים ליפשיץ, אדונו של היער שבו
היה הר"ר, זצ"ל, כותב וסוכן - ובאו לבחון אותי (אותו ר'
יוסף-לייב נעשה אחר-כך אבד"ק איאזר, הסמוכה ללודז'). ואנכי -
הזמנתי לי עשרה דרושים-"פשעסליך" על סוגיא ד"כבתה", כי
התנאים בפיטרקוב היו בהנחה. וזכור אני מה ששמעתי אז מפי
החריף החסיד איש המלא חשכחות ר' ישראל פרומן, על-כך שכל
רובי תורתי היו על סוגיא ד"כבתה", אמר הוא בהלצה (פסחים מס:)

יכל המשיא בחז' לעם-הארץ, כאלו בזפתה... - זהשגתי שכר-חתימה
 שפון גדול של כסף, עם הבטחה למגזרת-חנזכה (אשר נתקיימה דרך
 גם אתר עשרות בשנים: בחז'-גיסתי רויזא נהגרשה, ואני שדכתי לה
 בעל אחד את גיסי ד' שלמה, ז"ל, מאירצ'יק מפילץ-זבירצ'ה -
 שלח לי חותמי, זצ"ל, בלי שום דרישה מגזרת-חנזכה, שיש לי עד
 היום). והחנזאים בפייטדקוב היו בחנזכה שנת תרמ"ה. לפ"ק. ואשתד-
 חזתנתי שדה-רבקה, ובהם הכלה - לא היו שם. והיה לנו מזה עגמת
 נפש רבה. כי אמי דאגה - שמא היא עיוורת בכלל, באשר אחי חנזך
 כתב כי באמת מעיניה לא תישר לראות, פוזלת. נסענו הביתה
 מלאי שכחה. ואני שמחתי, שזכיתי למחותן כזה, אשר באמת היה
 לאיש תהלה בכל מרחבי פולין; במשך הזמן שהייתי חתן עד יום
 חתונתי, בזאת חנזכה, תרמ"ז, ראיתיו אך פעם אחת, כנסעי לסוכששוב:
 כאשר נכנסתי לקרון הרכבת בדרומסק פגשתינו נוסע לגור, הוא
 וידידו הגביר ד' מרדכי הברמן, שהיה אז אברך. ר' מרדכי הברמן
 לא ימוש מפיר עד היום חיבור פגישתנו זו כימי בחרותי, איך
 כאחד האיילים אשר בשדה רצתי והבאתי להם מים חמים מן המזנון.
 זכר אני מה שדברתי אז עם מחותני - על-דבר התרנגול המתגאה
 וקורא קוקוריקו, ומעורר הישנים, ושטויות בדומה לזה. אבל היו
 לי בימי בחרותי הרבה מכתבים ממנו. וכאשר בא מכתב ממנו -
 ותהום כל העיר, כי מכתבו בעברית היה עד להפליא, כאחד הסופרים
 שבעולם, ואולי המעולה שבהם. בשנת תרמ"ז הגיעני מכתב ממנו,
 ובתוכו החידה הידועה לל"ג בעומר, אשר עליה הרבו לדבר. כל
 בית-החסידים כולו הפץ היה לדעת פתרון החידה - ולחנם. רק אחד
 יחיד ומיוחד, החריף והבקי ד' יעקב'ל מוזס מביאלא, חתן הגביר
 המרום ד' בריש הינסטרוף, זצ"ל, מצא את החידה. וזו החידה:

בן לא גלדיתי,

זכר לא המלסתי,

וימי טהרה ושכתי כאשה.

לא גנבתי ולא גולתי,

לא שבחתי ולא סבבתי,

ושלמתי ארבעה ותמישה.

מלפני בל אדע לספרה,

המאחורי פני דל אכפרה,

בן נענל ביניהם בו אני מתקדשת,

והנוני כשדשנה בארץ הישימון,

ועבדו הלקח ממני את שמעון -

וסמך עלי הנערים בקשת.

ועוד נמשך שיר-החידה, אבל כבר נשכח ממני. והנה, אם כתבתי

שהחידה נוסדה בל"ג בעומר - יוקל לכל בד-דעת פתרונה, שהוא

להפליא. ועתה אודם שנותי ערך שמונה: אחרי אכלי על שלחנו

משך ארבע שנים, כתבתי את החידה למערכת-עתון "הצפירה" בוארשא,

אבל לא שת העורך לבו למכתבי אז, ולא גרפסה החידה. ויהי כאשר

כיליתי מלאכתי ביער הוטא-סקמפסקי, וקבעתי דירתי בזבירצה,

כשנח תרנ"ב - בא לידי אז גליון "הצפירה", מימי הספירה. והנה

נשחממתי למראה עיני: החידה גרפסה מאיש אחד, ושמו פרנקל,

מעיר סוקולקא, והוא כותב כי החידה הזאת מיוחסת לבאון המלב"ים,

ז"ל. אני מהרתי וכתבתי זאת לחותני, כי נבהלתי מראות, כי לא

האמנתי למראה עיני, שדבר שהיה מפורסם בכל סביבותינו שהוא

מלאכתו - והנה נודע כי מלאכת הגאון המלב"ים הוא. והנה הביעתני

חשובתו, ובו, מוכיח הוא בדברי אמת הנכריים, כי הוא בעל החידה

ורק הוא. והוא ציוני לכתוב למערכת "הצפירה" כי יחפשו באמת-
חותיהם מלפני שמונה שנים וימצאו מכתבי; כי כתבתי אליהם
השיר למערכת. ובסוף מכתבו כתב בשיר "המיתת רוחי" אודות
שירי זה שאיש בשם פרנקל מיחסו לגאון המלבי"ם.

זה השיר "המיתת רוחי":

על דבר חצתי,
להסיר מעלי חרפתי;
לא יחרד לבי ולא יהגה אימה;
ואולם רק אנכי וסדתי,
הן בפיס ראיה ויהללה,
לא אדעם על פרנקל איך לי חימה.

רק עפה ידעתי כי נבגדתי,
הלחמה אמרתי אחותי,
מי חכמי-לב מצאה כבמרה;
ויקרבו אותה לרצון ונחות,
לגאון עולם גדול ורב-כח,
ותחת שמי-שמו שמו ב"הצפירה".

אבל שמעו והשתוממו: אחר רוב שנים, בשנת תרצ"ה, כאשר באתי
לארץ-ישראל, ובקרתי בעיר הקודש ירושלים, וסרתי ללון בבית
ש"ב הה"ג מוה"ר שבתי בורנשטיין, שליט"א, ודברנו כל הלילה
בדברים הרבה, ונחלגלו הדברים אודות חרות ומאמרים מחוכמים,
ודברנו מחדה זו. והוא תיכף מצא פתרונה, ונשתוממתי. חיפש הוא
באמתחותיו, והראני כי הדברים הללו נמצאים בקובץ לכבוד החוג
האלקי רשב"י, ואף בקובץ זה מיוחסת החידה להמלבי"ם, ז"ל.
וספדתי לו כל הדברים. ועוד דברים רבים יקרי-ערך נשארו מחונתי

הר' ראובן, ז"ל, זרומפף: על שירת האזינו, על תרי"ג המצוות, על מליס כחנ"ך ופסוקים בתורה, ודברים מעטים ראה באון ישראל וקדושו, אביר הרועים אבד"ק קוֹדִיגְלוֹב, שליט"א, והתפלא הפלא-ופלא, וקרא מנחת-לבבו: דברים יפים אלה, יפים שיהיו מעט של אבן-עזרא... ר' ראובן מת ביום הששי, ערב שבת-קודש, כ"ז בניסן, חר"ע, בלודז', זקן ושבע ימים, ויקבר בכבוד. - ואתזור לדברי: היש להתפלא עלי, כי חפצתי להשתדך רק עמו, ואף כי רחוק מעירי היה, כי אז שכן כבוד בעיר זכירצ'ה! ומשפחתו חשוכה מאד. הוא היה שאר-בשר של כבוד קדושתו אדמו"ר מרן, בעל "חדושי הרי"ם" מגור, והגביר המפורסם ר' איטשע בלאס, מחוננו של אדמו"ר הזקן, קודש-הקדשים האלקי מקוצק, זצוקללה"ה, והגבירים האדירים המפורסמים אז - משפחת מנדלזון, היו דודיו, ביסיו של אביו הישיש הצדיק ר' ישראל-איטשע, זצ"ל, מגרייצא. ואין פלא כי מחיתי ממכתבו של אחי הגאון ר' חנוך מפילץ, זצ"ל, התטרון של הכלה, שלא ראיתיה ולא הכרתיה - למען לא יראו זאת אבותי, רק ימהרו להתקשר. וגם על אבותי נחאהב הדבר אחר-כך עד עמד, וגם המה לא ראו את בתו המדוברת. ועד כמה נחאהבו עליהם המחוננים, רק על-ידי מכתבים מהמחונן, ז"ל, אספר מעשה: - פעם נחליתי אני במחלה קשה, ר"ל. נעשיתי דק-בשר, וכל משקל גופי היה שלושים-וששה קילו, לערך. ושמה בזלושין היה ארם בשם משה-ירוחם, בנה של האשה הגדולה מרים-רחל, זצ"ל, בתו של ר' איטשע בלאס הנ"ל, ז"ל (אשתו הראשונה של קדוש-עליון ר' משה-ירוחם, זצוקללה"ה, בנו של קודש-הקדשים מקוצק; ונקרא על-שם אביו, שנולד אחר העדר אביו, שמת בנעוריו, ומנוחתו כבוד בזארשא). הוא היה חתן לאיש אחד בזלושין, והיה שאר-בשר של מחוננו הר' ראובן זרומפף. ויראו שמא יתגלה לו דבר חליי. ששום-כך לא דרשו ברופא בזלושין. פעם פרצה שרפה בזלושין, וכל העיר עסקו בכבדי התבערה. צעקה אז אמי, זצ"ל, לאבי, ז"ל:

ענה עת! רוצ' מהר ושכור עגלה, ונסע לעיר ויעלוז הקרובה, לדרוש ברופא, ור' משה-ירוחם לא יתודע כי בנזר חולה, ולא יכתוב למחותננו! - וכן היה. נסענו לויעלוז, אני ואבי, זצוקללה"ה. זוכר אני אפילו מראה הסוס שנסענו, ובקרנו את הרופא סוקולסקי, והוא נתן לי מרפא יקר, שהביאוהו על-ידי דודנו ר' וולף רפפורט מארץ האשכנזים. אמי אף החחילה לפסס אחי בשר, ואף בחשעת ימי אב אכלתי בשר, וגם עשיתי "סידם", כדי לאכול בשר - ובה היחה לי רפואה שלמה. ולא ידע איש אודות מחלתי, והייתי שוב בחור נחמד וטוב רואי, וקונדס כמקודם.

ועוד דבר לקח לבבי לשדוך עם ר' ראובן זרומפף: היו לו עשרה בנים - ארבעה בנים ושש בנות. כולט מחוצכים חבנית-ההיכל, בעלי-קומה ואנשים טובים. ואלה שמותם: הבכור, ר' יששכר, זצ"ל, גר ביער מולודושיץ, כותב אצל הרב הגביר האדיר ר' חיים, זצ"ל, ליפשיץ, והיער סמוך לסוכטשוב, ממילא היה ממכירי הגאון הקדוש בעל "אבני-נזר", זצוקללה"ה, - בנו מנדל למד אצלו (מנדל זה היה מן הבחורים הטובים, וגר היזם בלודז', ואדם חשוב שם). לישישכר הצ"ל היחה רק יד אחת, כי אסון קרהו כחתכו מספוא לבהמותיו; וכאשר הייתי בסוכטשוב, בהיותי כבר חתן שלהם, הזמינני אליו וכן את אחי הגאון ר' חנוך, זצ"ל, ועשה סעודה גדולה, וזכורני שהיו זה שמונה-עשר מיני מעדנים לאכול, וכן נתן לי מתנה, כיאות לחתן, מקטרת-לסיגריות (אציגארן שפיציל כארשטיין) שהיחה שזה הרבה. - בנו השני, ר' צבי זרומפף, ז"ל, היה איש טוב ויפה להלל, היה חתן לר' זלמן דנציגר מולושיץ, ואשתו יסקא היחה צדקת נפלאה וחכמת-לבב עד להפליא; בניו-המה - לייבל זרומפף, חתן ביסי ר' איציק בולד, ז"ל, וגם עוד לו בנים ובנות, וחתנו הוא ביסי-היקר והנחמד לייבוש זרומפף, אחיו של ר' צבי זה; על ר' לייבוש זה ביסי, יש לי הרבה לכתוב,

כי בבחורתי במשך כל ארבע השנים שאכלתי מזונות על שלחן חותני - היה הוא בביתו, וזוכר אני שאחר החתונה, היה הוא כן עשר או שנים עשרה שנים, וכבר אמר כל ספר תהלים בעל-פה; ואשתו הנלה, בת אחיו ר' צבי, מתה עליו בנעוריה; ואין קץ לשוב לבבו של לייבוש זה (הוא בר בלודז', כרחוב קולינסקי 40) והוא מדידי-אוהבי עד היום הזה; את בניו ובנותיו כמעט שאיני מכיר, אבל שמעתי כי ביתו פתוח לרווחה כלבבו, והולכים בתורת ה'. - השלישי בבניו הוא ר' מרדכי-נח, הנקרא בפי כל יושבי בנדין ר' מאטל זרומפף, זצ"ל, הוא איש בעל-שכל ובן-תורה, מלא ברכת ה', ובכלל איש טוב; הוא עשה כל מיני השתדלויות עד שנשתדחת עמו, עם בתו בהכירה דרייזל, היא כלתי, אשת בני האהוב והנחמד צבי-דוד, שליט"א, שבימי בחורתי צלצל שמו בכל רחבי פולין וראוהו כעילוי גדול, וכל גאוני זמנו ניבאו לו גדולות, אבל לא נתקמו הגבולות כולן, מפני שתחתו ר' מוטל הנ"ל, שהיה עשיר מופלג - ירד מנכסיו, ולא היה לו הכח להספיק, ובני נעשה מחתלתו-סוחר, ואחר-כך שוחט, ואחר-כך מנהל ספרי-מסחר (בוכ-האלטער), וכו'. וכו' - ובטח אכתוב עוד אודותיו כשיגיע תור בני ובנותי, שליט"א. - ובנו הרביעי, הוא יהודה-לייבוש הנ"ל, שכבר כתבתי לעיל אודותיו. - ושש בנות היו לו, הבכירה: פסל, ז"ל, נשאה לר' איצק בולד, ז"ל, אשה חכמת-לב. - השניה: רוחמה, סבלה הרבה במשך ימי חייה, היתה כלה לאיש מאלקוש, ועזבה את השידוך אחר החתונה בגט-פסורין, יען שבעלה - חפץ לאבד את עצמו לדעת, ר"ל, ומן המים משיתהו; ונשאה לחסיד הספורס ר' ישראל גרייצר, מגדולי החסידים בווארשא וגור, והוא מת, והניח בנים ובנים קטנים וקטנות; וקבעה דירתה בנירנברג שכרמניה, ובניה היו אצל ר' איצק בולד גיסי בבנדין, וכן בנירנברג, והיא מתה בנירנברג. - השלישית היא-היא אשתי רחל-לאה, שהיתה חביבה עלי יותר מגופי, ושהיתה "אחת" שאומר עליה

שלמה "אחת מאלף", והיא סתה עלי ביום כ"ה כסנחם-אב שנת חרנ"ד, ונקברה במעלה-הקברים בקרימילוב, יהי זכרה ברוך וימתקו לה רגבי אדמתה; והניחה לי ארבעה בנים, את בני-האהוב והנחמד מוה"ר צבי-רוד הנ"ל, שהוא באמת איש התהלה, ובני אלעזר, ובני זאב-נחום, אשר אחרי הרפתקאות רבות שעברו עליו הוא בר באמריקא, ובחי המהוללה מרח דרזל, שתח"י לאורך ימים-טובים, אשת זאב-יצחק מורגנשטרן, בן ר' מנדל מורגנשטרן מגמזוב, בן לצדיק קדוש-עליון ר' משה-ל-ירוחם מקוצק, בן האדמו"ר הדומה למלאך ה' צבאות העזקן מקוצק, וצוקללה"ה - והרביעית: בריינדל, וצ"ל, אשת חזיל ומהוללה מאד ליורפי; היא הייתה אשתו של גיסי שלמה גיסלר, בן הגאון הגדול ירא-אלקים ר' אברהם-מאיר גיסלר, אבד"ק סוסנוביץ, וצוקללה"ה, אחיו של חותני היקר באדם, אין לגמור עליו את ההלל, מוה"ר יששכר-דב-ברל, וצוקללה"ה - אביה של אשתי גיטלה, וצוקללה"ה, אשר איני מפקד לאמר עליה: מימי רחל אמנו, אשת יעקב אבינו, עד אליה - לא הייתה אשת-חזיל בזו! ואם מי ישחק עלי שאומר אני דברים כאלה - יבוא-נא אלי ואודיעהו, ויאמר: אמת! - ובריינדל הנ"ל עם כעלה שלמה גיסלר, עזבו גם-כן את פולין, אחר רב צרות, וקבעו משכנם בעיר נירנ-ברג שבגרמניה, ושניהם סחו שם, והניחו בנים ובנות, אחר מהם הוא רופא באמריקה, ובת אחת עלתה ארצה, שמה בלצ"ה, והיא גרה ברמת-גן - והתמשיכה: נחמה, אשת גיסי ר' יודל רוזנזפט, נ"י, מלודז', וצ"ל; והיא חלתה לאחר שנתחללה בנפול מנורה גדולה מהתקרה, ומתה; היו לה בנים ובנות בלודז'; בעלה, ר' יודל רוזנזפט, הוא בנו של איש-התהלה, ה' משה רוזנזפט מפילץ, ואחיו של ר' מנדל רוזנזפט מבנדין. - והששית: רוזה, היקרה והנחמדת, שגם עליה עברו צרות מצרות שונות - בעלה הראשון גרשה, והשני בן ושמה לאה (על-שם אשתי הראשונה, הנזכרת לעיל) ונשאה בהשתדלותי עם אדם נעלה, ר' שלמה מאירצ'יק

מזבירצ'ה, וגשארר ממנו בנים ובנות, והוא מת בלודז', כי שם
 גרר בתחילת המלחמה. - ואחר-כך נשאה לאיש זקן ועשיר מהעיר
 קוטנא, בשם משה וולמן, נ"י, וגרה שם. - הכלל מבל עשרת בני
 הרב ר' ראובן חותני, זצ"ל, חיים אתנו רק לייבוש בלודז'
 ורוזא בקוטנא, יחיו עד מאה ועשרים שנים טובות, אמן. אחים
 ואחיות היו לו ר' ראובן זרומפף - שלשה אחים, ושלש אחיות.
 הראשון היה הגביר האדיר ר' שלמה זרומפף מרזבורז'ין - גם
 במוחו היה מדוכא; - השני היה כבוד חתני המהולל, ר' ראובן
 זרומפף; - השלישי, איש התהלה, ר' מאיר'ל זרומפף - ירא-אלקים
 להפליא, בעל מדרגות רמות ונפלאות, ומופתים ממנו יסופרו,
 ממש כאחד הקדמונים לאמת ואמונה; - ואחיותיו הנה, הבכורה -
 מרת פייגלה, אשתו של הרב הגאון, ר' לייכלה, דיין דק"ק גריצא;
 והשניה - שיינדל, אשת הרב החסיד, ר' מוטל טוהמן מגור;
 והשלישית - מרת הנה, אשת הרב ר' מנשה מביאלא-קטן, סמוך
 לסקרנוביץ.

האם לבוא בברית עם איש כזה ובעל משפחה כזאת לא הייתי
 צריך להשתוקק ולהשתדל אפילו אלף פעמים ככה!

בסרם אמשיך בדברי, הבה אביא עוד מעט מהדברים יקרי-
 הערך שנשארו מחותני ר' ראובן, ז"ל, זרומפף. ראשית, והיקר
 מכולם, הוא כי נודע שבשירת האזינו יש תרי"ג תיבות, ובעשרת
 הדברות יש תרי"ג אותיות - וישורר שירו על כל תרי"ג המצוות,
 שכל אחת מהמצוות פותחת באות מעשרת-הדברות, ומסיימת במלה
 משירת האזינו, כדוגמא למצות"פרו ורבו":

אדם מהפראו יוצר הפל זאת צההו,
 עולמי אנכי לא בראתי לתהו;
 פרה הרבה איש זרעו לא זכלה ממנו,
 פריכם תתנו המלאך את הארץ ודברי ה' איתו ב' ה'.

וכדוגמא למצות מילה:

נפש אדם כי יולד לך לךט וילד ביתכם,
אם פן הוא שבעת ימים יהיה אתכם,
וביום השמיני לצאתו מרתם וחתמים -
יפול ערלתו, כמצות אל בורא השמים.

וכן בקשר לאסור גיד-הנשה:

בן זרך בעקב בהאבקו המלאך ברחמו הנשה,
על פן לא לאכלה בני-ישראל את גיד הנשה,
אם פבהמה אם בחיה יהיה לכם לזרחה -
שמעה מצותי והקשיבה אלי ואל פרה.

וכן הלאה והלאה. גם חדות כתב בשירה, ודבריו מאירים כספרים
ומושכים הלב לקרא אותם ולהבינם:

א

הרואה בן אלקנה,
פית המלכות הביאני,
ולמלך גמון-שנה -
לפלגש נחוני.

ב

פת אנכי לצבעון
אחי איה וענה,
ושכולחי מפני גבעון,
אכזרים פני יענה.

ג

אגלם בן-אמוץ החוזה,
ראני בין בני רשפים,
במראה אש נמחה
ביד אחד השרפים.

ד

ראה אותי במלקתים
לקחה מעל המזבח,
נזע בי בשפתיים,
לאמר: לעורנך אני סולח!

ה

והנביא בן-מנזי -
אל הארץ הורידני,
הוא לקח ממני ענזי,
בבמל בגליו דרכני.

ו

מהר גבוה נשאו
הורידני משה ללכת,
נאני דרחה הרמסה -
ועפר בגליו לוחכת...

כל בר-רעת יבין כי כוונתו בשיר-חידה זה לחיבה "רצפה".
בספר המואל (שמואל ב' ג.ז; כא, ח) הוא שם אשה, פלגש של שאול
המלך, שהיה בן שנה במלכו;... ובספר ישעיה הנביא בן-אמוץ

מובנה של התיבה "רצפה" - גחלת (ישעיה ו, ו): "ויעף אלי אחד מן-השרפים ובידו רצפה, במלקחים לקח מעל המזבח: ויגע על-פי ויאמר הנה נגע זה על-שפתריך וסר עונך וחטאך תכפר".
ובספר יחזקאל בן-כוזי הנביא מובנה של התיבה רצפה - פשוט רצפת-הבית (יחזקאל מב, ג): "נגד העשרים אשר לחצר הפנימי ונגד רצפה אשר לחצר החיצונה, אחיק אל-פני אחיק בשלשים".

בימיו היה איש אחד ברוסיה ושמו אברהם-בר גוסלובר, וחתם עצמו תמיד אב"ג. הוא הוציא לאור חוברת מדי חודש כחודשו, בשם "הבוקר אור", וכתב שם דברי אפיקורסות. פעם הביא בנו, ר' מוטל ז"ל (חותנו של בני היקר הערשעלע, שליט"א) חוברת כזו לביתו, ראה וקרא בו חותני הרב החכם ר' ראובן ירומפף, זצוקללה"ה, וכתב עליו שיר גדול, אשר כל רואיו התפלא. ואביא דברים מעטים מדבריו:

דל בשר ושפל קומה -

מה נחשב מול ענקים!

סכת נוצר בלי חומה,

מה ערכה נגד שחקים!

מה נחשבו העטלפים -

מול נשרי השמיים!

כך ישקל חן החנפים,

מול חן סהור-עינים!

ובשיר זה הוא מראה כי לשונו העבריה של אב"ג אינה אלא לחם-כזבים.

לדוגמא אביא את אשר כתב ואמר על: הפסוק (קהלת יב, א):
"זכר את-בוראך בימי בחורותיך..." שחז"ל דרשו על-כך (קהלת

רבה, "וזהסר כעס", סוף - ועיינן: שבת קנא, וכן ויק"ר יח) -
 "בורר - בארך - בוראך", ובכל המקומות משולב פסוק זה עם
 הנאמר במשנה (אבות נ"א): "עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל
 בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עברה...". ובשירו על-כך הוא
 מציין בראשי החרוזים את שמו הסהור ר א ב ן וכה דבריו:

רְעִיוֹנִי יִכְנְעֵנִי לִבִּי
 בְּהַתְּבוֹנֵנִי מְקוֹר בְּאֵרִי,
 מִמֶּנִּי לְלִדְנִי אָבִי,
 נִדְקָם בְּשָׂרִי וְשֵׁאֲרִי.

אֵיךְ תוֹלַעַה זְרָמָה
 יִבְסוּנִי בְּקִבְרִי הַבּוֹרִי,
 מֵאֵיזֶן וְשֵׁאֲרֵי מֵאֵמָה,
 מַעֲוֹרָקִי, בְּשָׂרִי וְעוֹרִי.

וְיִגְדֵּל לִי שְׁלִיחִי -
 מִלְּמִי, יוֹצֵרִי וּבּוֹרְאִי,
 בְּנֵה לִּי רִנְחִי
 מִמֶּנִּי פַחַדִּי וּמוֹרָאִי

בְּיָדִי נְחִמָּה עוֹנִי,
 מִחֲטָאתִי וּפֶשַׁע יָמָי.
 וְמָה אָשִׁיב לְאֲדוֹנִי
 מֵאֲשֶׁר הִתְחַלֵּכְתִּי בְּקָרִי.

בְּפֶשַׁי נִדְרָכָה הַנִּבְאָה
 חֲשֹׁן בַּעֲדִי אוֹרִי,
 וְאֵיךְ אֶלְבֵּשׁ בָּהֶם
 בְּיָדַי מַעֲלֵי הַמַּחֲסוּרִי.

ונכון, השתוקקתי לבוא בברית עם איש כזה ובעל משפחה
 כזאת. אמשיר, איפוא, בדברי. הבה אספר לכם מעשיה אודות
 מכתב שבא לזלושין "רשום - באחריות" (זאקאזנא - פאלעצאנע)
 מלודז'. אותה תקופה היה מחותני בר ביער ויסקסינא הסמוכה,
 והיה שם כותב וסוכן. אבי, זצ"ל, היה בסוסנוביץ, בבית-מסחר
 הטאבאק, וגרבו אז בזאלושיין. זהנה בא מכתב "באחריות" מלודז'
 הלכתי לבית-הדואר וקבלתי המכתב. המכתב לא היה חתום, ותוכן
 המכתב היה לא פחות ולא יותר, דק כך: "... וואס מדין איז?"
 וכו'. כתוב היה שם, כי הכותב הוא מאהבינו זהוא בן-בית אף
 בניהו של הרב ד' ראובן זרומפף, זצ"ל, ושמע שם כי מהללים את
 הסידוך שעשו מזלושין, וגם את החתן מהללים מאוד; אבל מבט
 מכתבו הוא להתרות בנו באשר הכלה היא חלושה מאד מאד, ויש
 לה-שליקעץ נורא מאד...". והרופאים מלודז' אסרו עליה בהתלט
 להנשא לאיש, ובאם תנשא אין רופא מבטיח שלא תמות במשך זמן
 קצר... אשר-על-כן, הוא יודע עד כמה מביעה טפשותם של אנשים,
 אבות לבנים, אשר למען חת אשה לבנם לא יביטו על דבר, ואף
 אחם תאמרו לעשות הנשואין... והוא אף מביא ראיה מפורשת מן
 התורה הקדושה (ויקרא יח, כא): "ומזרעך לא-חתן להעביר למלך
 ...", הרי רואים אנחנו כי גם לשרוף את בניהם ישנם אנשים,
 ולא יחוסו... וככן, הוא מזהיר אלף פעמים שלא לקרב הנשואין,
 כי חיי הכן תלויים בזה. והכותב חותם שמו בליצנות הרבה:
 "... באם תלכו בלודז' ברחוב פיוטרקובסקי, הביטו לימין,
 ואחר-כך לשמאל - ותראו אותי, המזהיר..." גם מכתב זה לא
 רציתי להראות לאמי, ז"ל, ולא לשום אדם.

הגבילו זמן החתונה. אבי בא מסוסנוביץ, והביא לי מעיל-
 מעלץ טוב. חבנו ביום השבת ברוב פאר את עלייחי לתורה -
 ה"אופרייץ". כאשר היה עלינו לנסוע לחתונה קראתי לאבי,

זצ"ל, כי הוא היה איש כחול - וזכרתי לו המכתב הנ"ל. אבי,
 ז"ל, לא התאפק וסיפר הדברים לאמי, ז"ל. ואמי - שומז שמר!
 "איינז נוסעים לחתונה!" והיא אמרה זאת בקול גדול, שאנשי
 העיר באו לפתח ביתנו להודיע מה בהיתה; והיא התגלגלה על רצפת
 הבית, וקראה: "איינז נוסעים!" השתדלו והיא הסכימה לשלברך
 לאשתו. מנדל איילנברג בבנדיץ, שתסע קודם ללודסקיטנא, ותודע
 אם כנים דברי המכתב. עד שבאה הימנה תשובה, תודעה אמי עוד
 סברה: באשר קבענו שנוסעים אנו ללודסקיטנא דרך אנדז'יב,
 ולשם ישלח המחזות ר' ראובן זרומפף, זצ"ל, עגלות - לא נסע
 בדרך זו, אלא דרך ורקוצ'ין, ולדוקוצ'ין ישלח עגלות. והיה
 זה לסימן: אם יקיים דברתו וישלח עגלות לדוקוצ'ין - סימן
 שאינו ירא משום-דבר, וירשנו ללון אצלו, והכלה בריאה; ואם
 יסרב ולא ישלח עגלות לדוקוצ'ין - אות הוא כי ירא שנלון
 אצלו, וסימן שכל דברי המכתב מפלוגי-אלמדי אמת. וכך עשינו.
 שלחנו מברק למחזות ר' ראובן זרומפף כי נוסעים אנתו דרך
 דוקוצ'ין, וכי ישלח עגלות להוחיל עלינו בדוקוצ'ין. אבל לא
 הספיקה העת להמתיך לתשובתו - ונסענו דרך דוקוצ'ין. לדוקוצ'ין
 באנו לעת-ערב - ואין עגלה, ואין קול, ואין עונה, והשלג רב
 והמטר סוחף. באנו שם לבית אחד, והנה התחיל ליל-דוקוצ'ין -
 "דאקאצ'ינע נאכטיל" - אמי הצדקת, אבל המהירה בכל צרכיה,
 התחילה שוב להתגולל על הרצפה, שמה בנכר. אבי הצדיק וגם אני
 החתן בוכים. ואחי מנדל ואחי הגאון ר' הענדל, זצ"ל - מנחמים
 אותנו, שהכל טוב. וזוכר אני כי אמר לי אחי הענדל, זצוק"ל,
 כנחמו אותנו, כאשר שכנו על רצפת הבית רפור-חבן הכפר, ואחרי
 שהדלקנו שמורת נרות חנוכה (היה זה בזאת חנוכה, לשנת תרמ"ז,
 או תרמ"ו - איני זוכר השנה בדיוק), והוא אמר מאמר הגמרא
 (יבמות קכא): "... וכל גל וגל שבא עלי - נענתי לו ראשי",
 ולקבל כל מה שבא עלי, ואדברה: סימן הוא שמולי יאיר כאור

גמנות הנרות, כי כל ההתחלות קשות. שנתנו נדדה, כי בחדר
 זשני שכבו הנשים, גם על הרצפה המרופדת חבן, ובכל-פעם נשמע
 קולה של אמי, ז"ל, שבכחה בלי הפוגות, על בנה החתן, זה אני.
 ואני - הייתי מלא תקוה, כי האמנתי לדברי אחי חנוך-הענדל,
 כי כל הסימנים כעוף יעופו. האיר השתר, ויחד עמו בא שלג רב,
 והנה חמש עגלות-חורף באו לשאת אותנו לביתו של הצדיק התמים
 ר' ראובן זצ"ל - ונסענו. אני נסעתי בעגלת-חורף, שלא הורגלתי
 לנסוע בה, וראשי כאב עלי עד כדי להקיא. ובאנו בהצלחה לביתו
 של הצדיק האיש הטוב הלזה, וקיבל פנינו בסבר-פנים-יפות,
 והזמין עבורנו ארוחת-צהריים, כאורח גוברין גבירים.

הביעה השעה שהתחילו לשוחח בדבר העמדת החופה. ושם היה
 אהנו ר' חנוך-הענדל פרומר מלודז', בן דודנו ר' שלאמקע פרומר
 מזוריק, ז"ל, הב"ל. והלז אמר לאבי: היהבן להעמיד חופה בטרם
 יכירו החתן והכלה ויראו פנים, הלוא אסור לאדם לקדש עד
 שיראנה! - ואבי השיבו: קח את החתן ולך עמו ויראה בעיניו את
 אשר לפניו. - הלז לקחני והוליכני לבית הסמוך לביתו של
 המחותן, ר' ראובן, ז"ל (כי אנתנו היינו בביתו של ר' הירש
 גודזיק, ז"ל, שביתו היה סמוך לביתו של המחותן, כי מלבד
 שני בתים אלה לא היה שם בית, כי ביער הוא), והוכילני במדרגות
 לחדר חת-הגב, המוכן לדירתי. והנה כאשר פתח את דלת החדר
 וראיתי כי עלמה עומדת לבושה לבנים - רצתי וקפצתי מכל המדרגות
 בקראי: כבר ראיתי! כבר ראיתי!...

... ועוד אז, כאשר כבר הכל היה מתוקן לחופה, הביאה
 אמי ראייה לדבריה, שודאי אין הכלה כבודיאות השלמה. והא ראייה:
 היא לא היתה בפיעסרקוב בעת כתיבת התנאים...

... אבל - המנגנים נגנו, וכלי-הזמר מלודז' על כנורותיהם

היטיבו לזמר - והחלה החופה ברוב פאר, וברוב שלג שזרקו אחד לאחר מרוב שמחה. והכל כדת משה וישראל. וכל הלילה רקדו כאילים ושמחו ושכרו. ושמה היה איש ושמו ר' פנחס-אליהו אורבך (חתן הרב הגאון החסיד המפורסם ר' נחמן, זצ"ל, אבד"ק סוכטשוב. ר' פנחס-אליהו זה גיסו של אבד"ק וולוצלאבק, דמתקריא לייב קוואללער, וכולם מחסידי סוכטשוב), והיה ר' פנחס-אליהו זה איש שמח עד להפליא, והראה איזה הפתעות בלילה הלזה (כאשר ארכו הימים, עשיתי אני הפתעות אלה אצל הרב החסיד הגאון הגדול ר' מאיר, זצ"ל, בורזשטיין בסוכטשוב, ועיני דודתי, אחות אבי, ז"ל, דובריש, אמו של אדמו"ר הזקן - רואות וכלות, ומגי אז אבהה אותי אחבה רבה). כן עבר עלינו נשף-חשק זה ברוב שמחה.

ויהי בבוקר, שלח אלינו הרב החסיד הגביר ר' חיים ליזשיץ, אדון היער ואדון הכפר גמזוב, את הכרכרה שלו, רתומה לארבעה סוסים דוהרים, ונסענו לכפר גמזוב. כפר זה היה מיושב קצת. שם היה בית מדרשו של ר' חיים זקוני הצ"ל ועם שני מלמדים גדולי-תורה, שניהם היו אתר-כך רבנים בישראל - האחד ר' שמואל-לייב באיאזד, והשני אבד"ק סקרנוביץ; וגם מקוה כשרה היתה שם. והיינו שם כמעט כל היום, ואחר-כך נסענו חזרה ליער וויסקיסנא, מקום החתונה. אמי, זצ"ל, בבר נחה שקטה, כי ראתה כי הכל בסדר, והכלה בריאה ושלמה בכל איבריה, ושקר ענה בה האיש המסתתר במכתבו "רואס מייך איך?" (מה מגמתי?) והנה, אף כי הפציר ר' ראובן חותני בכל המוחננים כי ישארו לשבת-קודש. אבל המה נאחת: חפצו לנסוע לראדומסק לבית דודי, אחיה של אמי, החסיד התם ר' רפאל רפופודס, זצ"ל. אבל - אחרו מועד הרכבת באנדז' - עיוב, ובאו חזרה בעגמת-נפש רבה. ואני מלא שמחה, כי אהיה עוד שבת בחברת משפחתי הרוממה. וכן עבר עלינו יום שבת-קודש. אחי

הענדל קרא בספר-התורה (אף כי חוּחַני המרוּמס היה בעל-קורא
מפורסם, שאין כמותו בכל רחבי פולין. בקראו אפשר היה להבחין
חילוק בין אלף לעין, ובין כ" דבושה ל-קוף, וכדומה). ובסעודה
השלישית אמרתי דרוש, מאשר הכינותי, וכולם היו שבעי-רבון
ממני.

רביוס הראשון בבוקר - נסעו כולם זה לכה וזה לכה,
והשאירו אותי בלמוד יחידים למשואות-נצח היער הגדול -
וויסקיסנא.

*

*

†

ה

מעשה מתחילים ארבע שנות מזונות על שלחן חותני, והעיקר חתנתי, זכרם לברכה, שהבטיחוני שנתיים-שלוש-שנים בלבד, אבל נמשכו כארבע שנים. והסיבות - היה עלי לעמוד לצבא, ואחר-כך החיפושים אחרי מסחר.

בחמישה חדשים אחר היותי בבית חותני, קרה הדבר אשר

אספר:

העיר הקדושה לודז'סקא, היא לודז' הבירה. בכל שבע שנות עגלה, על-חשבון הוצאות היער, לנסוע העירה. אבל אני, בבל-פעם שהייתי נוסע גם אני, נמנעתי בחזרה הביתה ברכבת על מטילת-הברזל, כי העגלה הייתה טעונה בצרכי אכל-נפש, עבור בית חותני ועבור בית שכני, ר' הרשל גולדזיק. פעם, בנסעי הביתה ברכבת על מטילת-הברזל, שהמרחק הוא כעשרה ק"מ מאנדז'יב, ושנים-שלוש ק"מ מאנדז'יב לודז'סקא - נסעו על הרכבת חסידים, ובתוכם נער קטן, שבחנותו בלמוד, הנער נסע אז לאיזה ישיבה. כאשר שוחחנו נחלגל הדבר, שדברנו בחסידות. ובתוך הדברים, אמרתי שהאדמו"ר רבי אלימלך זצוקללה"ה מגרודזיק, שנהל אז עדתו בגרודזיק - גדול יותר מהאדמו"ר מגור, זכר צדקתם, צדקת שניהם יגן עלינו, אמן, - ובתוך כדי דבור, צפצף קרון-הרכבת, ועזבתי המרכבה. אחד החסידים קרא אחרי דרך חלון המרכבה, ואמר לי: "... בפרקי אבות כחוב (א, יז): "כל ימי גולתי בין החכמים, ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה..." ודקדק במלה ל"גוף", כי כפי שמוט לגוף, כי אם חסידי גור יודעו שאומר אני שהרבי מגרודזיק גדול יותר מהאדמו"ר מגור - יכו את הגוף, לכך הוא מיעץ לי לשחוק, "כי לא מצאתי לגוף טוב משתיקה". רוב האנשים החסידים נסעו ברכבת מחושבי העיר ביאלא-קטן. והנה עברו חמשה-ששה שבועות.

וכבר שכחתי מהשיחה הזאת, רק ישבתי על התורה והעבודה,
ואכלתי מזונות - "קעסס" על שלחן חותני. פעם, בלילה, הלכתי
דרך דירת חותני מהחדר שלי, שהיה בפינת הגג, ורציתי להכין
עצמי לתפילת מעריב. ורואה אנכי שכל הדירות בבית מוארות
באורות גדולים, ואין איש מאנשי הבית בחדרים הללו, אלא בחדר
הרביעי. רציתי אף אני מרוב השתוקקות לדעת מה זאת, נכנסתי
לחדר, והנה ראיתי איש נכרי יושב בראש השלחן - ומשוחחים.
נגשתי ישר אל האיש, והפץ אני לתת לו "שלום", והוא משיב
ימינו, ואומר לי: "אין שלום אמר ה' לדשעים". אנכי - השתד-
כמתי. מה זאת? מי זה? מה נהיתה? ... ושומע אני איך חותנתי
אומרת לפלוני: "... אבל מה נעשה? היא כבר מעוברת! ...". לא
ארכו השעות, ונודעתי למה בא האיש הלזה - לא פחות ולא יותר,
אלא שיכריחו אותי לתת גט-פסורין לבתם. ודברי חותנתי היו
חשובה לאלמוני: "... מה נעשה? היא כבר מעוברת!" והאלמוני
מנא אח בית חותני - אם לא יוציאו ממני גט-פסורין הלא
תסאר בתם עגונה, כי בפעם הראשונה אם אבוא ללודז' - יהרגוני
חסיד גור. - אנכי כמר-לבבי נשבעתי שאיני יודע מאומה, וכי
יותר מאשר אמרתי שהאדמו"ר מגרודזיסק גדול יותר מהרבי מגור -
לא אמרתי דבר. והוא, האיש הבא מביאלא-קטן, סיפר דברים-
שקרים שמעולם לא דברתי ולא שמעתי. והוא באחת - הבאים מלודז'
סיפר, אנכי כמר-ריתי אמרתי בהתלהבות: תחיה כן במשך השנה
אם כנים דברייך! כי חפץ אתה להפריד ביני ובין אשתי האהובה! ...
ומה אספר - אנכי תיכף עזבתי את ביתם והלכתי חזרה אל חדרי
והתפללתי מעריב בבכיות ובדמעות שלישי, כי לא דבר ריק הוא -
יחיד ביצר באין מכר ומודע לפני מי לשפוך מרי-שיחי, ובבית
חותני בטח נבאשתי. הקיצור, כעבור שני חדשים - חלה האיש
הלזה, והובילו אותו לברסלאו, ושמה מרכבות כבודו, שמה חצב
לו קבר, ויהי לנס. ואני אומר, שאין בזה שום צל מופת, כי אם

מאנים כל-נפש אדם בדרך זה - נענשים כך. (ועיין מסכת בבא-
מציעא נט: "... כך מקובלני מבית אבי-אבא: כל השערים ננעלים -
חוץ משערי אונאה". ועיין הגמרא, רש"י וכן התוספות, ד"ה חוץ
משערי אונאה - הכל: ב"מ נט:). האיש היה מביאלא-קטן, שאר-בשר
לגביר ר' חיים, אדון היער, ולו אח בוישיגרוד, מגדולי חסידיו-
סוכטשוב. אני מוחל לו כמחילה גמורה ומעתה ינוח בשלום על
משכבו.

לאט-לאט שבה לי המנוחה, וישבתי על התורה ועל העבודה,
וחייתי ברוב שלום עם כל מרבית ביתם, ובפרט עם חותני היקר
באדם. לא פעם אמר חותני בפני, כי אוהב הוא אותי אהבה בלתי
מגובלה, ועמי עשה השדוך הטוב ביותר מכל בניו. חותנתי בשמחה
דברים כאלה - בעסה רוב כעס, וצעקה עלי, ומדרה את חיי
היקרים - כי לשוב אין חקר. בתו, גיסתי דויזה מקושנא, כתבה
אלי בזמן האחרון, כי בעת תמורתי על בתו היקרה, אשתי, אמר
פעמים רבות: לא בת אחת אבדתי - אלא בן ובת! - וכוונתו עלי,
כאשר לא אהיה עוד החנו, אשר בי החפאר. - והוא תמיד למד ועשה
חסד ובעל-צדקה להפליא, מכל משכרתו תמיד נתן מעשר, ובין
רשימותיו ראיתי רוב הצדקה שנתן ונרשם עליהם על-מה הם, כן נהג
כל ימי חייו. שמעתי ממנו, שפעם בא אלי ר' זלמן מרגליות
מזבירצ'ה, כמוצאי-שבת-קודש, וביקש שילווה לו מאה ר"כ,
והתנצל אלף פעמים, שהדבר נחוץ מאד, סכנת-נפשות ממש, לכן
הרחיב עוד בנפשו לבוא קודם הבדלה. וחותני, זצוקללה"ה, ענה
לו: - אלף חודות לך ר' זלמן, כי זכיהני תיכף במוצאי-שבת-
קודש קודם הבדלה, במצוה רבה כזאת!...

ככה נמשכה העת, ואני במרץ הרב שבי - ישבתי כצפור בכלוב,
כיער זה, עד שמצאתי לי רַע, גוי צעיר אחד, כתחנת אנדז' ייוב.
שמו היה רוביגו. הוא היה אז גם מנהל התחנה גם מנהל הדואר.

הכל כאשר לכל. כי התחנה באנדז'יוב קסנה הייתה אז מאוד, ולא
ברר שם אלא הוא ושומר אחר. אני משתוקק הייתי חמיד למכתב
טאבותי, שאחר התונתי קבעו משכנמ בסוטנוביץ, ובאתי לעתים
תכופות לתחנה בדבר מכתב, כי הכתובת הייתה: "ר. זרומפף,
וויסקיסנא, אנדז'יוב". ומה צמחה הקרבה ביני לבני. ואז -
חדשה נעשתה בארץ: המציאו את האפניים (קראו לזה אז "רוליצ'יפד"
ובד'רגון הפולני "רולוקר"). היום נערים קטנים נוסעים באפניים,
ואז היה אחד בלודז' והשני באנדז'יוב, אצל הסכרי יובליגו.
והוא חפץ להתלמד לבסודע באפניים, ואף אני כבר יושבתי על
האפניים פעם, - כי אז היו האופניים בבודז'ים מי שניים מאשר
בהודז'ים. פעם - הפצתי להלוך לתחנה, וישנתי, אשת חותני הקיר,
ו"ל, לא נתנה לי בשום אופן. ואני הייתי משתוקק מאוד, עד
שעשיתי מעשה מבורד זה: אצבי גרתי בעליה, למעלה, ומדדגוז
היו בתש-עשרה, סדירת חותני לדירתה, ואצבי פסעתי אותן
בפסיעה אחת, - כן קל הייתי בגללי, ותחת ידי היה קנה-דוזה,
כי הלוא ביער אנו יושבים. ומפני ההתפעלות שלי שלא נתנוני
להלוך לתחנת אנדז'יוב - רצתי לדירתי ויריתי בקנה-הדוזה
אל הקיר, למען יפחדו בדירת חותני... עד כדי כן עוררו אותי
כדבר זה, שלוא נתנוני להלוך...

ועוד מן הימים ההם: פעם כליל-שבת באו גובים לביתנו
ליער. היה זה בערך בשעה הראשונה כליל שבת-קודש, בקיץ.
הגנבים כבר הכינו הכל לקחת, והנה נתעורר חותני, אבל הוא לא
רצה לעזוב מסתו ולקום שרם רחץ ידיו כדין נסילת-ידיים שחזית,
והגנבים הספיקו לברוח ולקחת אתם שללם. אבל לקול חותני
נתעוררתי אני שם בעליה-הגג ורצתי אני והילד יהודה, ואולי
גם חותני, והגנבים השליחו את שללם בחפזם לברוח. אסנמ לנו
שומר היה שם, ושמו פריסמעל - אך הגנבים המיחו את כלבו. אחר

זה שכבנו שוב בהשקט ובבטחון. שחר. קמתי, ולמדתי אצל החלון הפונה אל היער. הגיעה השעה השמינית, והנה קמה גם בתם, היא גיסת ריזה, והלכה לראות בחצר, וראתה והנה סולם עומד, מופנה ישר לחלונני, וקראה אלי: "ההנכס!" דמית כי גם אתכם גבנו הגנבים!" - אני הרימתי עיני, והנה פמוטי-הכסף - אינם. פתחתי את המגרה של השלחן, והנה - שער הכסף, וגם כוס עם כמה מטבעות - אינם. רק אז נודעתי כי גם אצלי היו הגנבים דרך הסולם, שבאו לקדמה הראשונה, ואנחנו לא נחשודרנו. - אגב: במכתב שכתבה לי לאחרונה גיסת ריזה מקוטנא היא כותבת כי המחת הכלב היתה בשבת קודם הגניבה, ובאותה שבת גבנו את הפמוטים שלי וכן השער, ובשבת שלאחרי-כן באו הגנבים לבית חותני ובגבו כל אשר מצאו - ואני נדפתי אתריהם, והם השליכו הגניבה. ע"כ דברי ריזה. - ובאותה תקופה היה לי רצון, תאיש פנהם-לייבוש מז'וריק, שהביאו חותני ללמד את בני לייבוש. והיה תאיש לבעל-חשובה, כאשר אשתו הרחיקה ללכת בענייני אמונה ודת, וחמץ להפטר ממנה, ולא טעם בשר, והחזנה ב' זה' - כך נמשך הזמן, ואני אכלתי מזונות...

דאגנו ליום עמידתי לצבא.

יום אחד בא חותני לדירתי, לחדר השני שעל קצה הגג, החדר המיוחד לי ללמוד, וחותני נוהג היה לבוא שמה כמעט מדי יום ביומו, להתפלל ולשוחח עמי - והיו לו משקפיים לקרי-ראות, אשר נשאו לעתים רחוקות. אני לקחתי אותם המשקפיים ושמתים על עיני, והיה בעיני כל העולם כה קטן, אבל נקי מאוד. שאלני חותני אם אני רואה דרך המשקפיים הללו? אמרתי: הן, אבל כה קטן. אמר חותני בשמחה ובהלצה: אם-כן הוא - חפשי הנך משרוח בצבא; הן לך רבי טוב (כוונתו לאדמו"ר הזקן מסוכטשוב, זצוקללה"ה) ועינים רעות... חפשי תהיה. - וכך היה. חופשה ניתנה לי אך רק בזכותו של אדמו"ר זצוקללה"ה ועל-ידי העיניים...

הבא ואספר: מני אז נשאתי משקפים. בכל חורש וחורש החלפתי אותם. התחלתי במספר תשעה, וסיימתי בעת שעמדתי לבהינה בוויעלון במספר ארבעה. את המשקפים קניתי אצל אופטיקאי אחד בלודז', בלי לשאול תחילה ברופאי. נסעתי לסוכטשוב, בכל-פעם הפצרתי באדמו"ר טיבטיח לי שאהיה חפשי, פעם שאלני: באיזה אופן לתת לך חופשה? .. - ואז עוד לא ידעתי כי יש לתלות הדבר בעיני, וכי מקצרי-הראות אני - זהשבתי: אם אשיג מספר גדול... ועל-זה אמר לי: האם חדמה כי מספר גדול יש לי בכיס? ... ועניתי: כן. אני מאמין בזה שהמספר בכיסו... ולא ענני מאומה. עמדתי בוויעלון. הנוהג היה אז למשוך בגורלות, והגורל הגדול היה אלף שלוש-מאות ושבעים ותשע. ואני משכתי גורל מספר אלף שלוש-מאות ושבעים ושש, זאת-אומרת כי מן היהודים היה לי המספר הגדול, כי ערלים ויהודים קרבו יחדיו למשוך גורלות, ובזאת נשתנתה וויעלון מכל אפסי פולין. ועוד זאת היחה בוויעלון: בכל אפסי פולין, גם רוסיה במשמע, כי אז פולין ורוסיה ממלכה אחת היו, אם קרה ולא בא יהודי ליום הכסה, למשוך הגורל, תיכף העמיסו עליו עונש של שלש-מאות רובל. ולא על הצעיר בלבד, אלא גם אביו, זקנו, דודו, גיסו, כל משפחתו - היו אחראים לכך. ואם אך רגע קראו בשמו ואיגו - תיכף העמיסו עליו העונש הלזה. ובוויעלון אחרת היחה: כבוא הצעירים לגורלות - תיכף הניחו אותם למשמרת, עד יום הבקורת. אם מצאו כי ראוי הצעיר - תיכף נשלח לצבא, ואם מצאו שאיננו ראוי לצבא - חופשה נתנה לו. אשר לשלוש-מאות רובל שכתבתי לעיל - קנס זה הוטל על היהודים בלבד, והערלים לא ידעו מחוק זה, וגם לא הניחום למשמרת, לתפיסה. ומעתה דעת לגבון נקל, כי גם אותי תפסו בבית-הסוהר. זוכר אני שהיינו בבית-הסוהר ששים ואחד איש. רק פעם אחת ביום הוביל אותנו השומר לחצר, להראות לנו אור-השמש. בגלל מספרי הגבוה - היה עלי לשבת זמן כביר בחפיסה. אבל אבי, זצ"ל, אשר התענה עמי משר כל הזמן, ששה

שבועות לערך, הדיל ככיסו מאה רובל למען אהיה חפשי ימים מספר קודם לתורי, כי השתדל שיקחו לבקורת כל היהודים, אפילו טרם הגיע תורם, ולא יצטרכו לשבות בתפיסה. זוכר אני לילה אחד, וכולנו, ששים ואחד איש, ישנו על מרפדה של קרשים, ואני הייתי לבוש בלבנים-החחתונים, ושכבתי עד. קמתי ורצתי על בסניהם של הישנים, מהרתי בחץ מקשת, ושכבתי תיכף כהרף-עין כקצה החדר השני, בלי שיראוני. כאשר התעוררו האנשים קראו כולם בחרדה ששר היה כאן ורץ על בסני האנשים הישנים, ומראהו לבן היה, ותהי חרדת-אלקים... וכל העת שהיינו בתפיסה יחד, לא ידע מי כי אני הוא שעשיתי זאת... ועוד מהימים ההם: בחר אחד, מטופלבי התורה של בחורי בית-המדרש בזלושין אמר בתפיסה תהלים. וחז לאמר (תהלים עה, כ): "הגם-לחם יוכל-תח" אמר"הגם לחם, יוכל תח" - ושחקנו שחוק רב... והבחר היה מהבחרים הטובים שבבית-המדרש בזלושין... ועוד מהימים ההם: בחר אחד, מרקל שמו, והוא דר אחר-כך בכפר אברוד'ניץ הסמוך לזבירצ'ה, בדת מבית-הסוהר, בשעה שהשומר היביל את כולנו לשאוף רוח צח, בטפטו על הגדר... מה שנעשה בו אחר-כך איני יודע, אך כמדומני כי לא שרת בצבא. בנו גר עתה בזבירצ'ה, והוא חתן לר' חנוך-הניך גולדברג...

והנה הגיע יום הששי, ערב שבת-קודש. קשה היה לאדוניי אבי, וצ"ל, שאהיה עוד שבת כחצר המטרה, השתדל ועלתה בידו, ונקראנו כולנו לבחינה לפני מנהל המחוז, ליסאי עם זקן שחור וארוך. משפטו לי היה לשלחני לבית-התעלה (בית החולים) לקאליש, לשאול בדבר מצב עיניי. נסענו כיום הראשון לקאליש, דרך זלוטשוב ושראדז. באתי לבית-התעלה בקאליש ומצאתי שמה כמה מאות בחורים מכל המחוז. שם ישנו על מרפד חבץ, בבית גדול, על הרצפה. אותה לילה שרר שם שני בחורים מהעיר קויל, את השיר ששמעתינו אז

בפעם הראשונה: "על אם הדרך שמה מתגלגלת, סושנה הכלילת עינים
...". היה זה בימי ההנוחה שנת תרס"ט. בכל ערב הדלקתי נרות,
וזכר אני כי שומר בית-הסוהר ספר את הנרות, ועל השמש אמר:
זהו ימפרעטער...

ועתה שמעו, אספר חלום - וחבהלו: בחלומי והנני בסוכטשוב,
על הבימה ששם קוראים בתורה. נגשו אלי מראשי החסידים - הרה"ג
ר' ברישטושינר, הרה"ק ר' שלמה ליסרמריקר, ר' יששכר מלויסיץ,
ועוד - ואמרו לי: תן יי"ש ותהיה חפשי. אני בחלומי נתתי להם
ושתינו, והמה ברכוני שיוחן לי חופש... - בבוקר בא אלי אדוני
אבי, זצ"ל, והביא דבר-מה לאכול, ועיניו בוכות כי לא יוכל
להתאפק, ואמר דברי קדוש-עליון, העוסק תמיד בתורה ובקדושה,
אמר שלא אהיה בצבא, זבא "מוסר", ואמר עליו דברי מסירה, ועלול
אני להלקח ח"ו לצבא... לא הבנתי דבריו, וגם-כן התחלתי לבכות
... וכעבור שעה והנה שומע אני קול ברוסי: "ארליך - לבחינה!"
רצתי, ושמה בחנו את המשקפיים וכן את עיני - ושלחוני, ולא
ידעתי מה נעשה עמי. חפצנו לתת איזה סכום לאיש מבית-החולים
להודיע התוצאות, אבל לא עלתה בידינו, ולא נודע לנו. נסענו
חזרה לזויעלון. גם בימי ר' איציק גולד מבנדין בא אז לקאליש
לראותני, אולם לא אופשר לו, וראיתו בעד החלון, זכור הוא לטוב.
ואחרי הוצאות רבות שלי ושל אבי, זצ"ל, ניתנה לי חופשה משרות
בצבא ביום הששי, ערב שבת-קודש, עשרה בטבת. שכרנו עגלה
מיוחדת לנסוע לזלושין, ובאנו שמה כאשר כבר דלקו נרות של שבת
ופגשנו אנשים הולכים לתפילת מנחה. ודכירנא כי אבי, זצ"ל,
אמר לגיטתי חייה' לה, ז"ל, אשת אחי מנדל, שתתן לו זכר-מה לסערס,
שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה מחעבית עשרה בטבת.

הייתי עם בני ביתי. באותם הימים היה כבר בני הנחמד
והאהוב צבי-דוד (מבנדין) ילד כבן שנה, לידתו היתה שלא בסדר.

שלשה ימים הקשתה אמו הצדקת והטובה רחל-לאה, זכרה לברכה,
 בלידהו. ואני ביער, ומילדה היתה רק ערלה בת-אכריס אחת,
 וחותני עשה כל הסגולות: תקע בשופר, צוה עלי לאמר הפסרת ראש-
 השנה, הפסרת חנה, אצל מטחה, - וזוכר אני איך אמרתי ההפסרה
 בזמעות ובבכיות. ביום השלישי כרעה על רגליה הערלה-המילדת,
 וצוהה במפגיע לנסוע ללודז' ולקרא רופא. ואז נשאתי אותה
 מתדרי, שעל העליה, לחדר חותני - ואז בא הילד לעולם ברעש
 גדול. היה זה בליל-שבת-קודש. איני זוכר אם היה בא אלי אז
 מנין אנשים, אבל זוכר אני את ר' צבי-הירש גולדזק ואת בניו.
 והכינז לבדיח-מילה סעודה גדולה, הסנדק היה הגביר-תחסיז
 בוש"ק, ר' מנדל מורגנשטרן, בנו של קדוש-עליון ר' משה' לה
 מקוצק, בן האדמו"ר הגדול מקוצק, וצוקללה"ה, אביו של חתני
 זאב-יצחק, ג"י. איני זוכר אם משפחתי היתה כברית. המוהל היה
 איש מלודז', מידידי חותני, זצ"ל, כן עשינו פדיון-הבן,
 ובמדרמה שהכהן היה ר' אייזיק לוקרמן, ז"ל, שהיה אז האדמיני-
 סטרטור וראש-השומרים ביער.

ובאותם הימים, לאחר ששחררתי, משרות נצבא, ובאתי הכיתה
 לבר היה עלי לדאוב לפרנסה. בכל-זאת לא דיכר אתי על-כך חותני
 הצדיק וגם לא הכרתי בפניו כי אינני אלי כחמול-שלשום. אבל באחד
 ממוצאי שבתות החורף, לאחר מלוה-מלכה, עמד חותני ליד התנור,
 קראני ואמר לי שאקרא בספר בראשית בפרשת וישלח, כי היא סגולה
 כי נצליח במשך השבוע לנסוע, אי"ה.

ביום הראשון גמרתי בדעתי לנסוע לסוסנוביץ - לתפש
 פרנסה. באתי לסוסנוביץ. ובבית הורי - ראתה אמי, זצ"ל,
 שבמזורה שלי, בתיבת-הנסיעה, ישנן שש כותנות. וחששה שמא
 גרשו אותי מבית-חותני. אבל הגיעו לבית-אבי מכתבים מאשתי
 רחל-לאה, וראתה אמי כי לשוא היה פתדה. והנה התל החיפוש אחר

פרנסה - אבל לשוא: לא מצאתי דבר מתאים לי. הייתי בסוסנוביץ
חמשה-ששה שבועות, ונסעתי חזרה כידיים ריקות. זוכר אני, כי
בהתחלתי בשדה, בדרך מתחנות אנדרז'עוויוב לכפר בולסלוב - שם
שדה זה שיין היה לגביר ר' חיים ליפשיץ, זצ"ל - והנה שני
אנשים לפני, לבושים במלבושי-כבוד ומדברים רק בלשון רוסיא.
הבינותי מה המה מבקשים: הם חיפשו דירה לימות-הקיץ. אנכי
הלכתי עמם, ושכרו דירה, ונתנו לי שכר-סרסור דובל אחד. רצתי
הביתה בשמחה, ואמרתי: הא לכם הדובל הראשון שהרזחתי.

כן נמשכו הדברים עד שבא אלי הגביר ר' חיים ליפשיץ,
זצ"ל, ושם ידו על שכמי, באמר אלי מדברים הללו: עתה הגיעה
השעה לראוב ליפשיץ. הוא אמר לי כי קנה יער בסביבות סקעמפץ,
בשותפות עם הגביר האדיר מחותנו ר' יואל זבמייסטר, זצ"ל -
ויחן לי את המשרה בתור גזבר היער. וראי היה זה בהשגח ליחור
של חותני. והוא הוסיף ואמר, שהרי לא ייחכך שאסע ליער מבלי
שתהא לי ידיעה מוקדמת במסחר העצים, לכן עצמו היא שאסע קודם
ליער מלאדזעשיץ, סמוך לסוכטשוב, אשר שמה יושב גיסי ר' יששכר
זרומפף, זצ"ל, ואהיה אצלו שבועות מספר, ואלמד מסחר בעצי-
היער. כן הוזה. נסעתי למלאדזעשיץ והייתי שם ארבעה שבועות,
וקבלתי תורה זו.

לאחר חג השבועות עזבתי את בית חותני ונסעתי ליער

הוסא-סקעמסקא.

* *

*

?

ליצור הוּסא-טקעמסקא נסעתי דורך כרעזניץ, היושבת על הרייסל, הנהר הגדיל. באתי אל היער השיטט, שלא התגורר בו אלא שומד-היער, ושמו בלז'נסקי. הרחק משט בשני קילומטר, בכפר הוּסא דר אבירך אחד, פחה, בהר אחד הוא ואשתו ובניו ובנותיו. ליד החדר היתה לו חדרה קטנה לממכר לאכרי-הכפר. ישנתי עמו כמטה; בטרחון, שלא אבינה היום איך יבולתי להתאפק... אשת הפחה בישלה למעני במשך שבועות מספר. עד אשר הקמתי לי דרה קטנה ביער.

בשנתי בדיחתי הקטנה - חייתי בבדידות. בשלתי לי על תנור שהשנתי - והכית נתמלא עשן. בכל יום שני שלחתי מישהו לעיר טקעמסק אל השו"ב; אותו שו"ב היה איש טוב ובט כל כני-ביתו היו אנשים טובים; המה קצו בעדי בשר והכשירו אותו, וחתמו - ושלחוהו בידי השליח - וכך היה לי בשר לשני ימים. כך חייתי חיי צער במשך כל השבוע - בוד, גלמוד ביער. לא דאיתי שום איש. רק זעיר-שם זעיר-שם בא זכרי מאכרי הסביבה לקנות אלון אחד, או גל-ענפים, שהיו שם מאותם שקנה הגביר ר' חיים ליפשיץ מהארון הערל בעל כל היערות שבסביבה.

אבל לשבת-קודש היתה לי הרשות לעבור למקום יישוב. ביום השני הייתי שוכר לי עגלה ברובל אחד ועשרה קופייקות, ונסעתי לקוז'גלוב. שמה גרו כותבי-היער - שני אנשים בעלי צורה וסובים. האחד, ר' גודל דונקלמן מקוטנא, סוכן היער אשר אשתו וכל בני-ביתו היו טובים מאד; ואשר אצלו אכלתי בשבתות, בער רובל אחד מהקופה. ועוד אחד ושמו ר' חיים-יצחק גריגברג מברזין, עליו עוד אספר בהמשך דבריו. מעשה ולפני אחת מנסיעותי לקוז'גלוב ציוני ר' חיים ליפשיץ לקנות לו שם דבש-דבורים, מהאכרים שבסביבה וכן עשיתי. לקחתי עמי הדבש בעת גסיעתי - וחפצתי לטעום מן

הדבש, כי רעב הייתי ולא אכלתי כל היום. בעת הסעימה - נשפך הרבה מן הדבש לתוך ברוצי, נחנקתי ולא יכולתי לשאוף אוויר. לפתע ראיתי מים עכורים מאד על אס-הדרך, לא חשבתי מאומה, אלא קפצתי מהעגלה, ובסנ-ידי שאבתי מן המים העומדים והמבאישים - ונרוח לי.

הימים היו ימי קיץ. בערב שבת, לאחר הצות-היום, באתי לבית ר' גודל דונקלמן. בביתו שהה אז בחור ממשפחתו, שישב שם ולימד את בניו הקטנים. כבואי שמה - נכנס עמי בדברים, עד שנחלבלו הדברים בעניני גמטראות וחשבונות. אמר לי אותו בחור, כי אם יגידו לו שם איש ושם אשתו, והיא מעוברת - יידע אם תלד בן או בת, על-פי סוד חשבון שבידו. אמרתי לו שמי ושם אשתי, והוא עשה עצמו כותב מספרים מדומים, הרבה לחשוב, ומצא כי יולד לי בן... באה שבת. החפללנו, אכלנו, ובחשבונות של אותו בחור שוחחנו. אך שמעו-נא: ביום השבת, לאחר הסעודה, כולם שכבו לישון שנת-צהרים, ואני לא יכולתי לישון. הלכתי לבית הסמור, כי שני בתים היו שם וחו לא, לדירת שכנו של ר' גודל דונקלמן. והנה רואה אני: על השולחן מונחת גלוית-דואר. והכתב אינו זר לי... לקחתי את הגלויה בידי - והנה זה כתב-ידו של חותני. הוא מבשר לי כי בן זכר נולד לי, וכי אשתדל לבוא חיקף הביתה, וכי הברית הוא ביום הראשון -

מה אומר? נבהלתי מאד. שכחתי שהיום שבת-קודש וגשאתי באיסור את הגלויה לביחור של דונקלמן. נתברר שהללו קיבלו את הגלויה, שהובאה בידי שליח, ביום הששי. טוב עשו שלא הודיעוני מיד. כי מה יכולתי לעשות, כי כבר נכנסה השבת - ולא יכולתי לנסוע לברית, ולמה להם לדאב נפשי לשוא. אז נולד לי בן אלעזר, שליט"א. לא הייתי לא בעת הזכר, ולא בעת הברית-מילה.

הוא נולד ביום כ' תמוז תרמ"ט, בפרשת פנחס בן-אלעזר, ומטעם זה קראו חותני, שליט"א, שם בישראל: אלעזר.

לא היה זה קל לי לבוא הביתה: הוצאות הדרך מהוטא - מקעמפסקא עד ויסקיטנא גבוהות היו, לא היה על מי להשאיר את היער, לא הורשיתי לעזוב. לכך נשאיתי ביער, ורק חליפת-מכתבים היה ביני לבין אשתי וחותני. במכתבים סכמנו כי אבוא הביתה לאחר יום-הכפורים.

לפני יום-הכפורים נסעתי לכיוון הביתה. בערב יום-הכפורים הגעתי לסוכטשוב, ושהיתי בצל-קורתי של האדמו"ר הזקן, וצוקללה"ה, במשך יום-הכפורים. ממחרת יום-הכפורים נסעתי לאנדור'יוב, הלכתי רגלי לבוליסלוב, למר לוקרמן. הוא השאיל לי את סוסו - ורכבתי הביתה, ליער ויסקיטנא. ברוב געגועים קרנתי לביתי. התגעגעתי לאשתי ולבני הרשלה, ובפרט לרך הנימול שלא בפני אלעזר.

באתי עד ביתי. קפצתי מן הסוס - ומה נשתוממתי להודע כי חותני וחותנתי גם אשתי ושני בני המה בגמזוב, לשם נסעו עוד לפני יום-הכפורים להתארח בביתו של ר' חיים ליפשיץ. לא יכלתי להתאפק אלא רכבתי מיד לגמזוב. את הסוס אסרתי בשערי הכפר גמזוב, כי לחרפה ייחשב לי לרכב על סוס בפני האדון ר' חיים.

באתי לבית ר' חיים. השמחה והגדולה - אין לשער. הרי עברו כחמשה חדשים בערך מאז ראינו איש את אחיו, ובעל את אשתו, ואב את בנו. לראבוני חפץ ממני אז ר' חיים, וצ"ל, כי אסע ללודז', לבצע עבודת איזה דבר. התנצלתי בפניו כי אין בי כח לנסוע בו-ביום: בליל יום-הכפורים גר הייתי כל הלילה, למחרת התענייתי, למחרתו - נסעתי לביתי ומביתי לגמזוב. בקצור,

הפצרתו מאוד בר' חיים כי יתפשטי מנסיעה זו. בוללזו נסעו
הביתה. אני רכבתי על הסוס, ומשפחתי נסעה בעגלה שנתן בידם
ר' חיים. הכינונו כל הנחוץ לחג הסוכות: לולב ואתרוג וסוכה,
ועברו עלינו ימי החג ברוב פאר ושמחה.

לאחר יום-טוב היה עלי להחכדון לנסיעה ליער סקמפס
יחד עם בני משפחתי. דבר זה היה צריך הכנה רבה: לעזוב הורים
יקרים כאלה, לקחת כל כלינו, כי שמה לא היו לי כלים, מלבד
מטה ושולחן; והיה זה כפר רחוק מן העיר. והנה הגיע העת לנסוע.
נסענו בלילה לחנה אנדרזאו. תותנתי, זצ"ל, לותה אותנו. מה
השתוממתי לשמע צעקתה ליבעת פרידתנו: "איטשע, זכור שיהא
תמיד לחם בבית!..." אחר-כך הבינתי כי דבר גדול אמרה. כי לא
פעם חסד היה לחם בבית לפי הסף, ובשלנו תפוחי-אדמה, עד אשר
סרחנו והבאנו לחם מהעיר הקרובה סקמפס או מליפנא. (שמונה-
חשע קילומטרים היינו צריכים לילך עד הגיענו לסקמפס; שנים-
עשר עד שלושה-עשר ק"מ - עד הגיענו לליפנא).

עדיין לא באנו אל המנוחה. נסענו דרך דולרבלק לליפנא,
הגענו לליפנא בלילה, וסרנו ללון לבית ידידי ר' אברהם
וולוונד, שהיה לו בית-סדרה, מקוץ מסעדה. כאן בודדתי, לדאבוני
כי האיש הפחח שמענו שכרתי את חדרו והנחתו הקטנה - לא עזב
עדיין את הדירה, ועלי להמתין עוד בליפנא. ישבנו בליפנא,
ובמשך הזמן נסעתי אליו פעמים מספר, עד אשר עקר דירתו, ועזב.
שכרתי עגלה, ועם דמומי-חמה נכנסנו למזל לדירה. וזכרתי,
כי בהיותנו בדרך, לפני הגיענו להוטע, חשבתי כל הזמן על
אמונתה ועל טוב-לבה של אשתי הצדקת רחל-לאה, זצ"ל, היא עזבה
את בית אביה ואמה שלא חסר שם מכל-טוב, ומשפחה רמה כזו -
אחיות טובות: ברינדל, נחמה, רויזה, ועל כולם את הטוב-
ברוחו ונשמתו הבתור לייבוש, - ונסעה עמדי אל ארץ שממה.

מחשבותי נתונות היו אל הפסוק (ירמיהו ב, ב): "זכרתי לך חסד נעורייך, אהבת כלולותיך, לבתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה..."

הסתדרנו בחדר מגורנו. אכלנו מהלחם שהבאנו מליפנא, בשלנו; אשתי הציקה את הילד אלעזר, שיח"י; ואחרי הגדודים - ישנו במנוחה. בבוקר התפללתי ביהירות, כי איש יהודי מלבדי אין בכל הכפר הגדול. קראתי לנגר, ערל צעיר, והזמנתי אצלו שתי מיסות, שולחן ואדבעה כסאות. לאחר זמן-מה הביא כל אלה לכייתי, משותים בשר, והיו אצלי עד אשר עזבתי המשרה ביער.

כך החילוננו לחיות באופן אחר מאשר עד הנה; שחינו עד היום מפרנסת חותני, היקר באדם, וחותנתי החכמת. עם זאת לא אוכל לכתוב על חותנתי טובות, ואפילו לא אחת מאלף אשר על חותני הצדיק והטוב. לא אחת סבלתי חרפת-רעב, ובדי להשביע רעבוני - יוצא הייתי על פני השדה והשבתי נפשי בגרעני

שכולת-רגן או חטיף... האנשים הללו כמעט שלא אכלו, ובכל-זאת היו בעלי-זרוע, עבוחים, רחבי-כתפיים וכרס. הללו נהגו לשתות בים וחלב הרבה, בבוקר השכם עוד לפני ההפילה. גיסי, ליובז הקטן, נהג לשתות כעשר צונצנות חלב בבוקר-בבוקר. חותני נהג לשבת וללמוד עד שעה אחת בצהריים, אחר חתלים, התפלל; בשעת-הצהריים נהג לשתות כדס גדולה של יין-שרף, כעס סעודה קלה, ולא אכל כהלכה עד שעה 10 בלילה. אני - מלומד הייתי לאכול סעודת-שחרית בשעה עשר, ולאכול כמו שבני-אדם אוכלים. והמה - מיעט באכילה והרכו בשתייה עד-מאד. ואשר אכלו - בעיקר תפוחי-אדמה ומעט לחם, כאנשי שדה. כך עבדו עלי כארבע שנות רעבוץ. עתה, שישבתי בכייתי, יכלה אשתה לסעדני בכל הטוב - גבינה, עוגה ומעט בשר, ועשיתי מה שרציתי ומתי שרציתי.

לאחר שגרנו במקום כשבועיים באו אלי מאברי הכפר וזכרוני

ממני כי אפתח למענם חנות בה יקנו הנחוץ להם. ולא יזכרוני
להלוך העיר לכל דבר קטן וגדול, וכן עשיתי. ובכן, אשתי האהובה,
ז"ל, הפכה להיות סוחרת, ואני בבוקר-בבוקר הייתי הולך ליעור.
קשה היתה העבודה לאשתי, שלבדה הייתה. פעם אף החרעמה על
עבודתה הקשה, שבמשך יום אחד שקלה ומכרה שני שקי קמח, יחידה
בלי-עזר.

אז ההילוחי לבנות לי דירה, במקום שבחרתי, על הר לא
גבוה. גם כאר חפרתי. כאשר נגמרה עבודת הבנין וחפירת הבאר -
העתיקתי משכני ליער. את דירתי וחנותי בסרתי לאחר מידידי,
יוסף כהן, כמדומני שהיה חתנו של ידידי השו"ב של סקעמפע,
ר' אברהם-הירש גולדברג. רק שני ידידים היו לי שם: השו"ב
הזה וגם הרב ר' נפתלי, זצ"ל, המרא דאתרא, ששם-משפחתו
שמעון לינג (אחרי-שימש בגז ברבנות היקיה). לשני אנשים אלה
סיפקתי מצרכים, חמאה, בבינה ועצים. הינם. הם מירד היו לי,
גם עזים וגם שני סוסים, בסוסים הייתי משתמש להעברת בול-
עצים לסוחרים בסביבה: לר' יהודה זסה-נמקי בליסנא, לנחיה
כהן בדברזין שעל נהר הוויסל, לסוחר דובז'נסקי בורלוצלבק
(מזכרת יש לי מאותו דובז'נסקי עד היום: ארנק-עור). וגם סוס
לרכיבה היה לי, ולפעמים אף נהגתי בסוס רחום-לעגלה, ואשתי
יושבת בעגלה, וסבנו בכפרים שבסביבה, על-טנת לקנות את
הנחוץ.

לאחר חדשים מספר, שגרתי שם ביהירות - מינה הגבירה;
ר' חיים ליפשיץ, שותף לי למלאכת היער: ר' חיים-יצחק ברינגברג,
איש חשוב, בעל-בית עם ששה ילדים. הוא היה ה"כותב" ביער
וניהל את העסק, כי היה מומחה ממני ובקיא בעבודת היער

ומסחרו, בחטיבת העצים, בהכנת הקרשים, האדנים וכל עבודת-
העצים. משכורתו היתה ששה רובל לשבוע, ומשכרתי - חמישה. אך
לי נוספה הכנסה רבה של דמי "גרושונקא". הז מהקונים כיחידות
והן מהאונים בסיסון. שכרנו מלמד-להוסיף לילדינו, כי שני
ילדי הרכים כבר נזקקו למלמד: הרשלה היה כבן שלוש, ואלעזר
בן שנה. בשותפות עם ר' חיים-יצחק גרינברג היו לי שמונה
מורגות שדה, שזרענו תפוחי-אדמה, ואף בהמות. ושם היו גם שני
שומרים ליער, עדלים, וגם מומחה לקרשים, אשכנזי בשם פרייז.
אך יהודים היינו אך אנו ומשפחת ר' חיים-יצחק גרינברג. כך
שיכלו לעבור חדשים, ולא ראינו פני יהודי.

המלמד הראשון שהיה עמנו ביער - החל ללמד את הרשלה
בני-בכורי. כאן ראינו את כשרונותיו של הילד: אני למדתי
עמו בקושי רב את האלף-בית, והמלמד החל ללמדו "קמץ-אלף - א",
והרשלה הפשיך מיד מעצמו "קמץ-בית - ב", וכן הלאה עד ת.
כאשר סיפרתי את הדברים, בדבות הימים, לפני האדמו"ר בעל
"אבני-מזוז" וצוק"ל - אמר: הרי זה הנחת, ואין בזה כל שכל.
"אט קמץ-אלף - א" - הרי מובן ש"קמץ-בית - ב"...

ועוד מאורעות עברו עלינו בעת שבתנו ביער: בעת שבתנו
ביער בא אלינו אבי זצ"ל, לבקרנו הוא היה אז בדרכו לסוכטשוב:
נסע עד מלאדזעשין, מקום-משכן גיסי ר' יששכר ז"ל, ומשם בסע
לוישיגראד, כאן היה עליו לעבור את נהר הווייסל בסירה -
וירא עד מאד, אף שראה אנשים זולתו עוברים בסירה. אבא חזר
על עקביו - ובא אלינו. שבתנו לקראתו עד מאד. הלכתי עמו
לסייל בסביבות היער. והנה, בעת טיולנו - והנה נחש... הנחש
הריח כי אנשים קרבים, הגביה ראשו וגשף בפיו... והנחש ארוך
היה כשלושים אמות, כפי הערכתי, ומכורך היה כל גופו, ומראהו

ירקרק. כאשר ראינו את הנחש - ברחנו שנינו... גם הראיתי לאבי את ספרי המסחר שאני מנהל, במסחר זכעבודת-היער - והתפלא אבי: מאין לי הידיעה לנהל כה יפה ספרי החשבון!

אבי, זצ"ל, היה בביתנו יומיים, ונסע. ואני נשארתי גלמוד - עם אחי הכפר ועם עצי היער. אותם ימים חשבתי על ביקור קודם שאבי ביקרני, כעודי יושב בויסקימנא: כבית חורגני, זצ"ל; הוא הביא אז בגד לבן בשביל הרשילה כפי הנחמד, אשר אז החל אך להציג גליון על הארץ, והיה לו חן-בן-מלך. אז אמר לי אבי, זצ"ל, להזהר בערלים שבסביבה, שאף אם אגלה שפלוגי ערל גנב דבר בן היער - אל נביאמו לערכאות שלהם; אלא אתפשר עמו; אל אתנהב עמם במידת הדין אלא במידת הרחמים. אז אף נזכרתי כי פעם אחת בא איכר ערל בחצי-הלילה, והודיעני כי הגנב והגולן הנודע במעלליו ככל המביבה גנב בלילה הזה את גזע הכץ הגדול והעב. ר' חיים-יצחק חשש לילך לכית הגנבים והשודדים; אך אני עודרתיו. חברנו את האקדחים שהיו עמנו והלכנו לבית הגולן. מובן שמצאנו את גזע העץ, ושילם לנו חמורתו. מאז הפכנו להיות יודים, והיה ממבקר בבתנו. ועוד מאורעות מעין אלה - עם גולנים ושודדים ושיכורים ערלים.

ועוד מחיינו ביער. יראנו מאד-מאד את הגביר ר' חיים ליפשיץ. חששנו לפרנסתנו, וגם הערכנו אותו על גבירותו ועל יחוסו ועל למדנותו. יום אחד קצצנו עצים שלא הותרו לקציצה - ואז הודיענו במברק כי בוא-יבוא ר' חיים לבקרנו. מה נעשה לכל ידוע לבעל היער כי ברחנו מעצמו שלא כהלכה? אכן גם נעשה לנו שותפי באותו ענין היה שכני ר' חיים-יצחק גרינברג. אמרנו ועשינו: המתנו לבביר בתחנת הרכבת, ואמרנו לו כי לא עלתה ידינו לשכור עגלה עובר לבואו, אלא ניגש העירה, לוולוצלבק, ונשכר עגלה. השעות תעבורנה, והא ערב - ור' חיים לא יראה

בהושר את שערללנו לעצים. זכר הזה. אך חששנו, כי עם שחר, בצאתו, ישובים בפעללנו. מה עשה הקדוש-כבוד-הוא? כחצי הלילה עוררני ר' חיים-יצחק בצהלה: הנה שלב דב ביסס את עין הארץ. ואיש לא ישוב בעצם או בחסדו...

בעת שבתנו ביער - חלחה אשתי רחל-לאה, זצ"ל, במחלת שיפוס, רחמנא-לצלח. המחלה נמשכה שבועות מספר. פעמים מספר בשבוע בא רופא לבקרה. הרופא הוא דוקטור כחן מליפנא, שעשרה אחים היו לו, כולם רופאים; אחד מאחיו הרופאים ישב בלומז"א. לפניו התייצב אחי מנדל, לרגל עמרו לצבא. הבאת הרופא לביתנו עלתה ככל פלם עשרים-וחמשה דובל. יום-יום הייתה מתייצב בפני הרופא ומדידנו את מצב אשתי החולה. פעם סיפרתי לרופא כי הגעתי מביתי ביער לביתו שבלומזנא בהליכה ברגל. הרופא כעס עלי וגער בי, ואמר שסופי להצטער על שאינני מס על רגלי. והוא צדק: היום - רגלי כראבות...

בימי מחלת אשתי - באה אמה, היא הותנתי מרת שרה-רבקה, לבקרנו. אז כבר הוסב לאשתי, ובעת ביקור הרופא ושאלתו אותה להרשעה, השיבה: אני בריאה כמו סוס... והיתה למשל בפי משמחתנו: "יעסטעם זראווא דאק קאן..." לאחר שבועות מספר של ער וסעד לנו - שבה הותנתי לביתה שבעה-עשר מנחה וממני וממני ילדינו, הרשילה ואלעזר.

אשתי הלכה והבריאה מאד. הדחה ואחר ששלמו ימי עיבורה תשעה-חודשים - ילדה שלא בצער את בני השובב ואב-נחום, שיחיה לאורך ימים טובים, ואזכה לשמוע ממנו כי נעשה בעל-חשובה ועשיר גדול כי גם בו נמצאו דברים טובים.

בני זאב-נחום נולד ביום כ"ג בתמוז תרנ"ב, בהוסה-פסטקא. בברית - היה ששון ושמחה, כל ידידי מהסביבה באו

לקחת חבל בשמחתנו. אני זוכר כי גם הרכ מסקעמפה היה וגם ידידי וחביבי ר' אברהם-הרש, זצ"ל, שו"ב של סקעמפה. ושתינו לרועה, כולנו שיכורים היינו. הסנדק - הייתי אנכי עצמי. הרבה הוכן לברית. גם אנו וגם שכננו, בית ר' חיים-יצחק, עזרו והכינו - הוא, אשתו ובתו. לאחר הברית הלכנו לסדיל ביער, וצחקנו הרבה. זכורני תעלול שעשיתי אנכי: נפלתי לארץ, עשיתי עצמי מת, וצויתי את הרב, זצ"ל, להספידני... הרב הספידני, כמה - וכל אותה עת עישן גם מקטרתו. בגלל העישון סרבתי לשלם לו דמי-הספד, כי כך לא ייעשה... כך נתוסף עוד בן למשפחתנו. לאחר הברית, כאשר באתי לרשום את הרך-הנימול בקהילה, הודעתי ששמו הוא זאב-נחום. אך הפקיד סרב ורשמו בשם נכרי: ולאריסלב-נחום, וכך הוא רשום בתעודת הלידה שלו. אך שובב היה זאב-נחום בני. עד היום היו לי ממנו חרפות גדולות, כי אם באתי לכתוב תולדות ימי-חיי - לא יספיק לי הנייר והכח לשוב ולעזור את הזכרונות אודותיו. ולעת-עתה - טובה השתיקה.

מלאו חמש שנים לימי שבתי ביער סקעמפה. היו אלה שנים שלא חסר לי דבר פרט לחברותא. בודד הייתי וגלמוד, ורק שני יידיים היו לי, שכני ר' חיים-יצחק גרינברג והשוחרט של סקעמפה ר' אברהם-צבי גולדברג. אך בטרם אכלה דברי על סקעמפה עוד עמי דברים מעטים.

היה זה באתר מימי ראשון בשבוע, יום אדרס. הלכתי בשביל המזביל מסקעמפה לביתי שביער. הרשלה בני בכורי עמד ליד הבית, וגם כמה מחבריו הערלים הקטנים. והנה שומע אני את בני-בכורי, היקר והנחמד, קורא לבני-הערלים: "אבי הולך מהכנסיה... אבי הולך מהטומאה...". עוד יציק היה אז הרשילה ולא הבדיל עדיין בין יהודי לגוי. אז ראיתי כי אסור לי להאריך שבתי עוד ביער...

זאת ועוד: הגלגל נחהפך. מצבו של בעל היער הגביר ר' חיים ליפשיץ, זצ"ל, החל מחמוסט. יום אחד נחעורר כי חשק לראות את אבי ואת אמי בסוסנוביץ, ונסעתי שמה לימי הסוכות של תרנ"א. ספרתי לאבי שר' חיים ליפשיץ בא פעמים מספר ליער ומצוה עלי לערוב לו על שטרות בסכומים גדולים, כעשרת-אלפים רובל. שאלני אבי: האם ראית לאחר-מכן את השטרות? השיבתי בשלילה, אמר אבי: דע כי יהיה באנקראט... וכך, כמדומני, היה. ר' חיים ירד מנכסיו, מכר יתרת הונו - ונפטר לעולמו עני. תוצב"ה.

אוחם ימים כאשר נסעתי לחוג את חג הסוכות עם הורי בסוסנוביץ, בשנת תרנ"א - לקחתי עמי אף את ילד-שעשועי הירשלה שהיה אז כבן שלוש שנים. באחת מן התחנות - עזבתי לרגעים מעטים בהשגחת אחד ממכרי שנסע ללודז'. כשחזרתי - אתרתי את המסע, והיה זה כמדומני בתחנת הרכבת שבסקרנביץ. עוד הספקתי לצעוק "אבוא ללודז' אחריכם" - והמסע נסע. כן היה. נסעתי במסע שלאחר-מכן והגעתי ללודז' לאחר חצות לילה. מה אעשה ואיה אבקש את בני האובד? הקדוש-בדוך הוא זימן לי איש טוב שהלך עמי בבתי-מלון רבים - עד שמצאתי את בני, והוא בוכה... היו לו מנעלים חדשים ברגליו, הוא חלצם, זרקם אלי, ואמר: "כן לא יעשה אב, להניח לבנו לנסוע עם איש נכרי למקום נכרי..." עם שחר - נסעתי. בקרנו בבית הוחני באנדז' יוב ונסענו לסוסנוביץ. שמתו לקראתנו עד מאד, איך לשער - ובפרט שמחו עם הבחור הנחמד הרשילה, שכבר בשחר - סל - ילדותו ניכר כעילוי וטוב-רואי. היינו שם במשך ימי חג הסוכות. בשמחת-תורה קניתי בשביל אבי, זצ"ל, חתך תורה. ואז שמעתי בביח-החסידים כי יש לו לר' הנדל פראמער בן שדאוי להיות עילוי גדול. הלכתי לראותו ולחהות על קנקנו. והיה מופלא, אף סופו העיר על תחילתו - הוא הגאון האדיר תפארת-ישראל, אביר -

אחותי אדל (בנדין)

הרועים, פוסק - הדור, סוף"ר אריה-צבי פראמער, שליט"א, מחבר הספר הבהיר "שיח-השדה", אבדק"ק קאז'יגלוב, זכירצ'ה וסוסנו-ביץ, דעתה הוא ראש-הישיבה הקדושה בלובלין.

בשובי לביתי - כבר ראיתי עסקי ר' היים ליפשיץ אינם טובים. לא מצאתי מנוחה עוד. נסעתי מפעם לפעם לסוסנוביץ ולבנדין, כשבכיסוי אלף רובל לערך, לבקש עסקים. הציעו לי קניית חנות לדברי זכוכית, מידי שלמה וינר בסוסנוביץ. תיורך בענין זה גיסי ר' איציק בולד, ז"ל, מבנדין. אך אבי, ז"ל, לא נתנני לקנות עסק זה, באמרו כי איש מהיר ומבוהל אני, אקפוץ על השולחנות, ואשכור כל הזכוכיות. לא קניתי. את העסק קנתה אחותי שרה-לאה עם בעלה ר' ישראל ארליך, בן דודי ר' ראובן זצ"ל, בשותפות עם אחיו ר' מנדל, ז"ל, מפיאסקעס, ועשו חיל. אז הציעה לי אחותי אדל, שהיתה לה חנות לנעלים בבנדין, מתוצרת חברת יזרעאלסקי מקילץ - כי אפתח אף אני חנות נעליים. לזכירצ'ה. נסעתי לזכירצ'ה, שכרתי חנות מיד ר' אפרים ויינרב, ז"ל.

חזרתי הביתה, למזל ולהצלחה. עוד שותחתי עם ר' שמחה יזרעאלסקי - והעסק בידיו. אז ספרתי לבני-ביתי אודות עסק הנעלים, והשמחה גדולה היתה. בפרט שמחה אשתי, שראתה עצה חזרת לזכירצ'ה העיר, אל חברותיה מקדם, כאשר היחה בכתולית בית אביה. החילונו מעט-מעט למכור את חפצנו, ולהחכונן לעזוב את היער שהיה בעיני כגן ה' אשר בתוך הערץ. גם הנערה המשרתת, סטעפא, אמרנו לעזוב, אך היא התחננה ואף הוריה בקשו - והסכמנו לקחתה עמנו. ארזנו את חפצינו, שכרנו עגלה - ונעזוב את יער הוסא-סקעמסקא. בדרך עוד הספקנו להשתתף בשמחת כלולו-ות של גיסתי בריינדל עם גיסי ר' שלמה גיסלר, בן הרב הגאון

ד' אברהם-מאיר גיטלר, אבדק"ק סוסנוביץ (ואולי היה זה
בחפזות רריזה מקוטצא).

קבענו לידתנו בזבירצ'ה החכימה.

* *

*

היה זה בסוף שנת תרנ"ג. באתי לגור לזבירצ'ה.

הרש-העצים עבר פרציס הביא לי שני ארונות גדולים בשביל הסחורה, גם תיבות הנעליים הגיעו מביח-החרושת של שמחה יזרעא-לסקי מקילץ - וממחרת היום, ואני סוחר-מנעלים סיטון בזבירצ'ה. וחנותי היא ברתוב הרועש מרשלקובסקי, בביחו של ר' אפרים ויינרב. מסחרי החל מתפתח בשוב, גם הייתי איש נכבד בעיר. החדשים הראשונים עברו כהלכה, הרווחתי. עד שקינא בי איש אחד מז'רנובצא ושמו פייבלה זילברברג. איש קל. הוא שכר דירה בשוק-הישן, מקום מרכזי אז בזבירצ'ה - והוא קלקל כל העסק. ובכל-זאת - עוד הספיק המסחר לי ולמחייתי.

אותם ימים אירע מעשה נורא עם בני הבכור והנחמד הרשילה. וכך היה: בבואי מהיער הבאתי עמי גם את האקדה שלי, ושקי ביער. בזבירצ'ה טמנתי את האקדה תחת הכרים שעל מיטתי. והנה ביום הששי, ערב שבת-קודש, ואני יושב במנוחה בחדר-הזיעה שבביח-המרחץ - נכנס אהרנדל פאקער זילברברג וצווח כדרכו: איטשע, אתה יושב כאן ומזיע - ובביתך מצאו רעואלווער... לבשתי מהר את בגדי ורצתי הביתה. נתברר כי אכן - הרשילה היניק מצא את האקדה, נטלו בידו, ישב על מפתח הבית - וכיוון את לוע-האקדה לכל עובר ושב ברחוב. לתומו עבר אז קציץ-העיר, אץ אל הילד, הנציא מידו את האקדה - ועמד לעשות מזה "עסק"... ברוב שידול ועשרה רובל לכיסו של הקציץ - נמחק העניין...

כל השנה הראשונה שגרתי בגבירצ'ה - הלכו עסקי כהלכה, הייתה לי פרנסה בריווח, על אף פייבלה זילברברג ועל חמתם של הסנדלרים בעיר. כי אכן, הסנדלרים לא הניחו לי ולעסקי. עד

בואי לזבירצ'ה לא היתה בעיר חנות לנעלים מזכנות: כל שנחוצות לו נעליים היה פונה לסנדלר, והסנדלר היה מכין את הנעלים לאחר ימים או שבועות. עם פתיחת חנותי בזבירצ'ה יכול היה כל אדם לקנות נעלים מן-המוכז. הסנדלרים לא הניחו לי: רדפוני בכל-מה שיכלו, וגבו בלילה את השלם שעל חנותי, סינפו את הפתח בסנופת, קלקלו. אך מאוס לא עלתה בידם. הקונים באו-וקנו.

חנותי היתה סמוכה לבית-הכנסת וביח-המדרש. כל באיהם ידידי היו. הרבה מבספי הייתי מלווה למידועי וגומל-חסדים. הלווים היו אנשי אמונה, אך בכל-זאת ירד הרבה מבספי לסמיון...

חיותי בזבירצ'ה חיי נחת. שלושה בנים מחמדי-עין היו לנו: צבי-דוד, אלעזר וזאב-נחום, שיחיו לאורך ימים - טובים, אמן. ואז, ביום ט"ו בסיון שנת תרצ"ד כרעה אשה ללדת, ואחרי חבלי-לידה רבים - ילדה בח. קראנו שמה דהזל, עד מאה ועשרים שנה; על-שם אמו של תותני ר' ראובן, וצ"ל. המילדת היתה נכרית, בינקובסקה. לשמחתי לא היה קץ, כי דמיתי שלא יהיו לי נקבות. השמחה גדולה היתה, עד שרצתי בשעה ארבע לאחר תצות-לילה אל תחנת-הרכבת, כדי למצוא את משהו הנזסע לסוסנוביץ, על-מנת לבשר את הורי.

אותו לילה, ט"ו בסיון תרצ"ד - נערכו נשואין של האדמו"ר מטובטשוב שליט"א עם בתו של החסיד בנש"ק ר' מוטל וצ"ל מהעיר ורונסקא-וולה, נכד בעל "החורשי-הר"ם". לרגל הולדת בתי לא היה בידי לנסוע לשמחת בית האדמו"ר. אותו יום בשווי מתחננת-הרכבת, ראיתי ברחוב עומד גוי ערל ולפניו פרושים חפצים שונים: סליח, חפילין, שטרימל. הבנתי כי החפצים שבידי הנכרי בנובים הם, ואולי מידי חסיד שנסע היום לטובטשוב. נגשתי לנכרי, עמדתי עמו על המקה, ואמרתי לו כי יבוא עמי לביתי ואפרע לו את דמי-

הקצויה. הנכרי הלך עמו; אך אני הובלתי לבית איטשע קורלאנד;
ז"ל, שם גר שוטר אחי. הערל המתין ואנכי הזעקתי את השוטר;
נטל מירי הגנב את החפצים הקדושים - ואותו כלא. כתבתי את
הדברים לסוכטשוב, ולאחר ימים מספר בא לזבירצ'ה ר' מנדל-פישל
מבנדין, הוא בעל הגניבה-והאבידה. הלכתי עמו לבית - השוטר.
ר' מנדל-פישל גילה סימנים, וקיבל את שלו. כך נתגלגלו הדברים,
שבזכות שבתי בבית, עם הולדת כתי דרייזל - ניצלו חפציו הקדושים
של אותו חסיד.

כך בפרק השתוללה בערים שבסביבותנו, ובפולין כולה -
מגפה איומה, רחמנא-לצנן. קשה היתה המגפה בבנדין, שעשתה שם
שמות. מאות אנשים מתו יום-יום, ואין קובר. גזיות מונחות היו
בעיר, בשווקים וברחובות - ואם על בן רוסשה. ברחובות הוצתו
תנורים לחמום; נוסדו בתי-חסד, בתי-מרפא; חילקו תרופות ומשקה
חם, תה; כן עשו היהודים, כן גם עשו הערלים. גם נציגי הממשלה
עשו את שלהם: בכל תחנות-מסע הקימו חדר מיוחד, ושם מקטרת -
לעשן ולטהר כל בא לעיר, האיש ובגדיו וחפציו. סימני המגפה
ידועים היו: שלשול, הקאה, החקוצויות (קרעמפן) - וכל אלה כמשך
שחים-עשרה שעות - והתולה איננו עוד בין החיים. כל עיר שמרה
על חושביה, לא התירה לחושבי העיר הנבועה לבוא ברחובותיה. גם
זבירצ'ה פעלו ועשו את הנחוץ. גם אני הייתי פעיל באחת
המשמרות.

היה זה בקיץ של שנת תרנ"ד, חדשי תמוז ואב הקשים. המגפה
השתוללה אז בבנדין הסמוכה לזבירצ'ה. אותו יום, יום הראשון
בשבוע, כ"ג במנחם-אב תרנ"ד, עמדתי עם אשתי הצדקת בחלון ביתנו
והסתכלנו החוצה. אמרה אשתי לי: ראה, אנו הולכים לישון -
ובבית-המדרש רובצים יהודים על הספסלים הקשים, על קרשי-עץ,

כמה נזכר להושיעם...? בעוד עומדים אנו בחלון ומסתכלים, והנה עוברת ברחוב מושלכוונסקי להקת אנשים ערלים, מובילים קבוצת אנשים ערלים. אמרו: יוצאי בנדין הנגועה הם, ונמצאו סובבים בחצרות זבירצ'ה - ויש להחזיקם לעירם המנוגעת...

בין המובילים להחזרה לסכנת המחלה בבנדין ראיתי גם בתוך הקהל את האשה הנעלה מאד חוה'לה, אשתו של שאר-בשרי הגביר היקר ר' ישעיה-הנדל ארליך, ז"ל, וששת בניה ובנותיה, וגם משרתת ערלית. והיה כי יחס לבבי, יצאתי מביתי ונכנסתי בדברים עם הערלים המובילים את היהודים. הללו ספרו לי כי מצאו את היהודים נחבאים בביתו של ר' חיים קרימולובסקי. חיים קרימולובסקי זה היה אחיה של חוה'לה ארליך, אשתו של ר' ישעיה-הנדל, ז"ל. לא אזכור באיזה אופן ואיך הצלתי את היהודים מתחת שבט הערלים, שהובילום כבהמות ממש, בעזרת מקלות ושוטים. את חוה'לה ובני-כיתה, שמונה נפשות, הבאתי לביתי, בן שני החדרים והמטבח. אשתה סהרה. לספל בהם, הכינה למענם ארוחת-צהרים, ותחינה הנפשות הללו. לאחר ארוחת-הצהרים - יצאו את ביתנו ונתפזרו בעיר, כי לא חששו עוד מחמת המציק של הערלים.

אותה שעה הלכתי לבית-המדרש לחפילת מנחה, ולמקום המיועד לעזר ולסעד לנצרכים. בשובי לביתי, והנה אשתי עומדת בחלון, ואומרת לי בשמחה: ... דע לך כי יש לי מעט שלשול... מה אומר? חשך בעדי אורי. רצתי תיכף למקום המיועד, אנשים שבו עמי הביתה להיות לי לעזר - וכבר מצאתי את אשתי מקיאה. אני והאנשים אשר עמי עשינו כל שביכלתנו לעזור - בקיון, תרופות. כל הלילה היינו ערים; הרופא לוי, המומחה שבכל הסביבה, הביא תרופות - והכל היה ללא הועיל -

בשעה השלישית לכנות בוקר - באז התחבצו צעירות (קרעמפר).
אף באז עדינו כל החופץ לזי עצה חריפה. לפנות בוקר מראתני
אשתי לסטתה, ואמרתי: ראה, איסטע - ענה חוטב לי מעט... בשעה
המש או שש בבוקר - נודע הדבר ברחוב, ונידע גם לשוטרי -
הממשלה. אל ביתי בא השוטרי ויניק. כאשר דאגתהו אשתי - התחלהלה
ולא דברה מני אז באומה.

בשעה השמינית - השיבה נחשה למקום המגור ולקחה, שהורה

ונקיה - -

היה זה ביום השני, פרשת ראה, כ"ה במנחה-אב שנת תרנ"ד.
בן שנה אשתי החכימה יותר בגופי, היקדה והמפוארה מאד-מאד
ככל דבירצ'ה, ותחום כל העיר. חלון הבית היה פתוח - דלגתי
דרך החלון החוצה, כשאני קורא בקול את הפסוק (מיכה ז, ט):
"זעף ה' אשא -" וכמעט יצאתי אז מדעתי מרוב צער ויגון - אנשים
הובילוני לבית ידידי השכן הטוב ר' אברהם בורנשטיין, שליט"א
ותניחוני על המרפדה שלו. את אשר נהיה אתי אז לא אדע.
אנשים שמרו עלי לבל אקפוץ שנית מבעד לחלון מרוב צרה. כעבור
שעות מספר - שבה אלי דעתי. ראיתי כי פיננו את בית המדרש
משולחנו, ספסליו רספריו - ועשוהו בית-תעלה (בית-חולים).
שר המחוז של בנדין בא לזבירצ'ה, חתם את דירתי, וגם את גזית
המתה. אותנו, כלומר אותי ואת בני ואת המשרת - לקחו לבית
המדרש, שם פיננו לנו מקום, העמידו כסה לי ומטה לארבעת ילדי -
שהקסנה בהם, דרייזל, היתה אז בת שני חדשים. ישם שהינו עד
למחרת היום. בלילה הגיע לזבירצ'ה אחיה היקר באדם ר' מרדכי-
נח זרימפף, הנקרא ר' מוסל זרומפף; נצטל עמו שנים מבני,
אלעזר וזאב-נחום-וולדויש לביתו תותני, זצ"ל, ליסר ויסקיטנא;
ואת דרייזל, הילדה הקטנה, היניקו נשים צדקניות שבדור.

ביום השלישי, כ"ו במנחתם-אב, נערכה החלוציה. בשעה החמישית
בבוקר התחלה החלוציה, והובילו לקבורה שבקרימולוב הסמוכה
לזבירצ'ה, כי באותם הימים נעירה היתה זבירצ'ה מקרימולוב,
ולפניו החשב, ומחזי זבירצ'ה נקברו בבית-מועד-לכל-חי שבקרימולוב.
בזבירצ'ה נשארה אך עם הדשילה, בני בכורי. אנשים טובים
כלכלו כל ימי השבעה. במשך הזמן נטלו נציגי השלטון את כל
החפצים שבבית, ושדפוים באש. לא הותירו כמעט ולא כלום. את
הדירה נמסר החפצים טיהרו בנזול-תבערה שריח חריף לו. הנה חומש
דברים שלי, שהיה מונח אז על השולחן, פתח בפרשת ראה - עדיין
מוציא היום את הריח החריף, אף שעברו מאז שלושים שנה ויותר...
ובכן, הרשלה היה עמי בזבירצ'ה, - אלעזר הובא לביתה של פסה
גולד. אהות לאה אשתי, אשח ר' איציק גולד. הם העניקו לו מטובם,
בדירתם שבבנדין. כאן עמי לספר מעשה שהיה בבית איציק גולד
באותם הימים: איציק גולד היה גבר אלים, לא פחד ולא חשש מאיש.
אכל וסבא, וגבורה רבה בלבבו. לילה אחד, כאשר חפץ להצית לו
סיגריות, נכנס לחדר בו ישן אלעזר בני היתום, שחלה אז בדלקת-
הראות, והנה רואה הוא: אם הילד, זו לאה המחה - עומדת ומנענעת
את הערישה של אלעזר, בנה החולה... איציק גולד נבעת. נסה
שנית להכנס לחדר, אך שוב ראה אותו מראה - לאה המחה הפכה את
פניה אליו, ושחקה - ונעלמה. ר' איציק זה אמר לי לא פעם שמראה
זה יזכור כל ימי חייו, עד אשר ינחו חרסיו על עיניו. - בני
זאב-נחום, הוא רולדוויש, היה בבית חותני, זקנו, באנז'יב. -
בתי הקטנה רדול נלקחה תחילה לבית דוד פכטר, עני מעניי הכפר
אגודז'יניץ, שאשתו היתה מיניקה. בבית זה שהתה כשנה, ולאחר
מכן הועברה לבית בריינדל אחות אשתי ורחל-לאה, אשתו של גיסי
שלמה גיטלר, ז"ל, שהתגוררו בסוף ימיהם בנירנברג שבגרמניה.
שם חלתה, גם שברה רגל ושכבה בבית חולים בלודו.

כך חיו בני היתומים כמשך ארבע-חמש שנים, עד אשר
שכתי ובניתי קן לי בזבירצ'ה, ואז שבו סנודדיהם אל קנט, אל
תחת יד אמם חורגתם, אשתי הטובה גיסלה, בת ר' יששכר-רב גיסלר
- טוב לבה הרב עמד לה להיות טובה לילדיה ולכל בני היתומים.

על מצבת קבורתה של אשתי הסתה, זצ"ל, חרותים דברים
שכתב אביה, זצ"ל (תמונה מאשתי הסתה - לא נותרה בידי; אך
מצויה ביד דרזל בחי תמונת מצבת-קבורתה, שנעשתה בהשתדלות
וולוריש בננו, בבואו בשנת תרפ"ג/1923, מארצות-הברית של
אמריקה). ואלה מהדברים החרותים על המצבה:

דרם פה, הלך,

כמעט קט,

ראה למעוטי,

פה נקבר שושני

זה קבר העדינה, רעייתי

רוח נדיבה, נפש יקרה -

חכמת לב, אשה מאושרה,

לשם שכו, נזר ועטרה,

אשה אחת מאלף נבחרה,

הר ה' עלתה בטערה.

ועוד נאמר בזכותה:

בסתר עליון היא נסתרה,

תשכון חנוה בכבוד ותפארה,

ראית בנועם עוטה אורה,

אור - כצאת השמש בגבורה,

ובזוהר הרקיע תופיע נהרה,

בצאת נפשה נקיה וברה,

נשמתה בצרור החיים צרורה

בכ"ה אב נפטרה

וב-כו אב נקברה

שנת תרנ"ד.

נותרתי בודד עם בני-בכורי צבי-דוד, הוא הרשילה. גרנו

באותה דירה בזבירצ'ה. כלי-כית כמעט ולא נותרו לי, כי הכל

שרפו בהשמרס מן המגפה. אף קירות הבית עדיין נתנו ריח חריף

מנוזל-השריפה. געגועים נוראים היו פוקדים אותי, נתיראחי

לישון יחידה באותה דירה מטילת-אימים. בקשתי איש ושמו רוזנברג

שישן בבית עמנו, עמי ועם בני-בכורי. כאן הכינוחי למעננו

ארוחת בוקר וערב, ואת ארוחת-הצהרים היה מביא לביתי לייכל

אופנהיים, שהיחה לו מסעדה לא הרחק ממנו.

באותו פרק זמן נעדר האדמו"ר הקדוש חפארת-ישראל, מרן

ה' זאב-וולף מסטריקוב, זצוק"ל. לחסידיו היה בית-חפילה

בזבירצ'ה. ולאחר פטירתו - חפצתי לעשות את חסידיו לחסיד

טוכאטשוב. וכן עשיתי. העמדתי להם חנם-אין-כסף הדירה, למען

יהא לי ענין לענות בו, כי אני ישבתי כל היום מבלי לראות

קונה. החנות שהיחה סמוכה לדירתי, אף היא נדפה ריח חריף של

נוזל-האש, וכל עובר ושב היה אומר שאין לבוא לחנות זו "כי

כאן היחה המגפה...". כה ישבתי בחנותי כל היזם - בוכה מאין -

הפוגות אחרי אשתי האהובה והחביבה, בפני כל מכריה. לא אחת

נתי לבית-הקברות בלילה, השתטחתי על קברה בבכיות עד אין

חקר.

שנים מידידי היקרים, שחיו אז בזבירצ'ה, ראו את צרות
לנבי: הלוא המה האיש הדגול מרבבה החסיד והנחמד ר' אליעזר-
ליפמן בורנשטיין, אחיו של דודי גאון-ישראל אבדק"ק ביאלא-
גדולה, אביו של מרן בעל "אבני-נזר", ובנו חביבו החסיד המפואר,
השוב והמיטיב ר' מנחם-נחום (מנדל) בורנשטיין. המה ראו את
צרותי ואת קשיי סלסולי-דגברא ספקדוני, שלא נחתו רגע מבכיות
תמרורים. ר' ליפמן הדגול כתב לתותני והסביר לי כי אין לפניו
אלא לתת לי את בחור רויזה, אחות אשתי ז"ל. לפנייתו לא באה
תשובה.

אותם ימים באה עלי צרה נוספת. גנבים בלילה באו אל
חנותי וגנבו רובי סחורתי. המה השאירו אך מנעלים מועסים,
שאינם חואמים. נשארתי בעירום ובחוסר-כל, כתורץ על ראש ההר.
שני ידידי באו אלי, נטלו ממני את הרשילה בני-בכודי, ושלחוהו
לחיק אבי ואמי, וצ"ל, לסוסנוביץ - ואני סגרתי את חנותי
המדולדלת. ריק הייתי מכל.

שני ידידי פנו אלי במפגיע והסבירו לי כי עלי לעזוב
את זבירצ'ה ולנסוע מעט לבנדין, אל בני משפחתי, אולי ירחו
לי מעט, ויוטב לנשמתי השבורה. המה טענו עמי כי די לי לישוב
חמיר ולבכות כמעין המתגבר. כך עברו הימים מאז כ"ה בסיון
שנת תרנ"ד ועד ח' בטבת תרנ"ה. שני ידידי, ר' ליפמן זר' מנדל,
נטלוני אותו יום חמישי תחת זרועותי, הובילוני לתחנת-המסע.
נטעתי לבנדין.

*

*

*

ח

בנדיין. לפני בשעתידים יצאתי מזבירצ'ה, לכאן הגעתי - וכבר לילה. חושך בכל. אני מסתרך בדרכי מתחנת-המסע אל ביתו של אחי מנדל, שגר אז בשוק הישן, בביתו של משה פעלטשער.

הגעתי לבית. אני עולה במדרגות החשוכות, מגשש לבל אפול. גם קול צעדים של אדם יורד במדרגות בחשכה נשמעות. אני שומע את קול אחי: מי שם? ואני עונה: אני, איטשע אחיך, מזבירצ'ה. והוא כבר מחזיק בידי ואומר: איטשע, טוב שבאת עכשיו. זה עתה תפצתי לכתוב אליך שתבוא תיכף ומיד...

נכנסתי לביתו. אני יושב מול מנדל אחי, ושומע אותו מדבר. מיד - מציע הוא לפני שידוך עם אשה גרושה מאישה, בת טובים, יש לה מסחר בדבים-מלוחים... הכלל: מאושר אהיה אם אעשה זאת... חרוץ הוא אחי מנדל. השעה אמנם מאוחרת של יום חמישי, אור ליום הששי. אך מנדל אחי כבר קבע ראיון למחרת היום, יום הששי ערב שבת-קודש, בחנוכה של מרת מרגלית איילנברג כת-דודי, ההסיד המהולל ר' אברהם לייבוש ז"ל ביאלר. בזה נגמר יום-הששי. לשבת-קודש נסעתי לסוסנובויץ, לבית אבותי היקרים. כמשך השבת הודיעתני אמי ז"ל, כי הציעו לפני שידוך עבורי: אשה עשירה מסקורז'יסק... והנה יצאה השבת. במוצאי-שבת-קודש הגיע אחי מנדל נ"י בעגלה מיוחדת, רתומה לסוסים ולקחני בחזקת-היד, אותי ואת אמי זצ"ל לבנדיין.

היה זה מוצאי-שבת, השעה בחודש טבת, לילה חשוך - והשלג ירד ביד-רחבה. באנו לבנדיין לבית אחותי אדל, תח"י, שגרה אז במרתף, ומעליו היתה לה חנות המנעלים. זכורני, כאשר נכנסנו שמה למרתף היתה שם נערה עבריה משרתת לפני אחותי אדל תח"י.

שאלה הנערה: עם מי יוצאים לדרך את אדוני? השגיחה לה כי עם פלוגות. הנערה המשרתת הייתה מבגד-מספחתנו; וצעה: הוי, עם זאת? עם זאת? הן היא שובעת... ועלי אמרה אל אחותי: גברת, אני רואה כי אחיך הוא איש יפה, עליו עוד להיות... כבן עשרים ושבע שנים הייתי אז. אחותי נתנה קולה על הנערה, כי תידום: "בדברים כאלה אין לנערה להתערב. אף לא לגדולים... אם תוסיפי ותדברי - אכה אותך אפיים...". שתקה הנערה ולא הוסיפה לדבר...

מנדל אחי עשה את שלו. רץ אל האשה ואל אמה - המה היו ממשפחה מיוחסת, שמו היה ר' ברידל שלזינגר, חסיד נודע, חבירו של גאון-ישראל דודי מביאלא, אביו של האדמו"ר בעל "אבני-נזר". ואני ישבתי עם המסובין שנחאספו ובאו, לכבוד המלוה-מלכה. ואז פתח אחד מן המסובין ואמר: לשם מה לעשות "תנאים"? הן הוא אלמן והיא גרושה - לשם מה כל הטורח הזה? יש לעשות מיד חתונה, מיד חתונה...

הדיבר ניתק מפי. אנכי לא הכרתי את מרבית המסובין. איש מבני - משפחתי לא דיכר. ואנכי הקטן לא הרחבתי עוד בנפשי למנוע את הנעשה - והולך. והמה שלחו חיקף אחר השמש, והביאו מוטות-חרפה. ואני - לא מצאתי די מרץ לאמר: לא! לא! אף שהאשה לא מצאה הן בעיני אף אחד-מיני-אלף. ואחי מנדל לוחץ ולוחץ, ואומר בקולו: "כלו מעשיכם!"

... והנה תופה עומדת באמצע החדר. הלבישו אותי קיסל. מובילים אותי אל מתחם לחופה - ומתשבותי היו אז: מה לעשות? האם לברוח לבוש-קיסל ישר לתחנת-המסע המהיר, ההולך אותה שעת-לילה לעירי זבירצ'ה? ואין אתראה אחר-כך בין אנשים - וצעה גדולה תהא כבנדין!... ואין איש אחי לגלות לו מחשבות לבבי, כי גם לאמי לא היה לי הכח לאמר כזאת. כי היחכן איש שיש לו

אדבחה ילד'ים. וכבר קבר אשה בלאה דצ"ל, ואמר שהאשה אינה
מוצאה-חן בעיניו... והימים אז לא כימינו אלה, ובייחוד לי -
איש חסיד מחסידי סוכאטשוב המובהקים, שנחשב ככל שדרות החסי-
דים לחסיד וידא-שמים, הלא יאמר שאשה אינה מוצאה חן בעיניו,
שהיא נמוכה יותר-מדי, שהיא מדבדת במהירות בלשון בודין, ושכל
ההלכותיה כמעט בשגעון... הקיצור: לא עצרתי כח לגלות זאת
כפני אדם. והנה החופה עומדת, ואחי מנדל דוחק וצועק: "כלו
מעשיכם!" ומחשבותי אומרות לי: לך כרח! לך ברח! - ניצח
חלק הבושה שבקרבי. סובילים אותי לחופה. ואני אומר את התיבות
היהודיות: "הרי את מקודשת לי... ואולי, כך תשבת, "מבורשת
לי...". והנה קול-צעקה: "מזל-טוב, מזל-טוב!" וכבר יושבים
לשולחן, וכבר מתחילים לאכול את הלחם הקלוקל שלהם, ממה שנשאר
מסעודת-שבת העניה שלהם, וכדומני שבשלו גם תפוחי-אדמה במים
משולקים. והנה סבינים ומזלגות ושאר-כליהם, שלא יכולתי
להביט בהם. והדירה הסרוחה, והמאכלים, ואנשי הביית-אמה, אחותה,
וודיה ודודותיה - כולם לא מצאו-חן בעיני, ולא יכולתי אף
לדבר עמם.

לכל תכלה ראיתי קץ. גם ל"מלוה-מלכה" זו ראיתי קץ
ותכלה. הלכנו הביתה, לבית מנדל אחי, וכאשר אך עזבנו ביתם-
ועיני החלו זולגות דמעות בלי-הרף, כמעין-המתגבר. המה נחמו
ונחמו אותי - ועיני זרמו דמעות, דמעות העשוקים. גם בביתו
של אחי לא היה בי כח לאמר את אשר בלבבי, ואף כי גיסתי
תיה'לה, אשתו של אחי מנדל נ"י, וגם אחותי אדל חח"י, אולי
הבינו את אשר אתי, אבל כולם אמרו: אם מאת ה' היא, מה נענה
אנחנו!... כולם שכנו לישון, ואני בוכה ובוכה מאין הפוגות -

ויהי בבוקר, והנה מחשבה חדשה ברעיוני. וכן עשיתי.

שלחתי לקרוא את האשה, קראתיה לחדר מיוחד שבבית אחי, וכה

דברתי אליה: שמעתי-נא דברי-נני, את כבוד ברושה מאיטלי, גם את
לא אדור עמך. כמו שהזקנים השמים מן הארץ - כן רחוקה את ממני.
הא לך מאה דובל, ולך אל הדב, וכלי רעש בעיד אתך לד-גם-
פסורין. מאה הדובל הם חלף המלחה-מלכה של אמש. והיא - בשמעה
דברים כאלה - התלה אף היא לבכות, עד שנהמר רחמי על העניה
הזאת, ואפרתי: הבח אנסה, אולי ירחם ה' ותמצא חן בעיני.
החילוני לדבר: מה נעשה? האם נכון הדבר שהגיד לי אחי מנדל
שיש לך מסחר בדגים-מלוחים, כי מסחרי בזבירצ'ה עבר כבר לחלף
מן העולם. היא אמרה, כי מן הדגים-המלוחים נזבל לחיות בריח
... ובכן, אנסה. נסעתי לזבירצ'ה - ונתהוה כל העיר, שנשאתי
אשה, זה אמר בכה וזה אמר בכה. ואני ידעתי צרות נפשי. ואז
באתי יום מהרתי לקרימולוב, לבית-הקברות, אל קבר רעייתי
העדינה - ובביתי דב בכי במשך שעות ארוכות - -

החילוני לחשוב איך לבוא לבנדין, לנסות לחיות עם אשה
זו, אף שידעתי שלא יהיה מדגן זה קמח. באתי לבנדין. שכרתי
דירה ברחוב טשלאצקי, הבאתי לדירה את החפצים שהבאתי מזבירצ'ה
- וכאן בדירה זו, בת חדר אחד, גרנו - האשה בשלה חבשילים לא
לפי רוחי ואורח-חיי, ועוד. אתנו גרה גם בתה של האשה, ילדה
בת שלוש או ארבע שנים, נחמדה מאד; לא אחת אמרתי לה, במשך
שני שבועות מגורנו יחדיו, את הפתגם הפולני: לאחר סוכה האם,
ולמשנהו הבח... ואז חזרתי לחשוב איך להפטר מאשה זו, שאהבה
אותי בכל נפשה - אבל נפש לא היה לה... והמסחר, אהה - הנני
זוכר עוד, ונפשי תשתוחח עלי: עמדתי בשוק הישן בבנדין ולפני
חבית דגים-מלוחים, עמדתי בקור עסוף בבגד-חורף עשוי עור. אך
באורח - בוברין - יהודאין לדור עמה לא יכולתי... אך מה
לעשות - הן היא אהבה אותי מאד-מאד. ואז עשיתי מעשה זה:

בבנדין גר אז דאסא דהער, גליקסמן שמד. גליקסמן זא
 גדל על-יד אבי-זקני ר' דוד דפופרט בזלוצין. זקני שלהו
 לגמור תורת הרמב"ם בדפוס. נזכרתי כי פעם, בשוחסי עמד, אמר
 לי טאם אנטרן פעם מיטן דבר - זאא בערד בכל-מה שירובל. זאני
 באתי אליז בדר-נפשי. בביתתי לפניו שיצילני. גם אשתו שמעה
 דברי, וספרתי להם הכל כאשר עם לבבי. חפצתי מיטן לא פחות
 ולא יותר, אלא שאני אהתל ואשלח לקראו, בדפאס. והוא יבדקני -
 ויאמר כי אסור לי לדור עם אשה... והוא הבטיחני לעשות כן,
 יבוא זכך יצוה. זכך הנה. הוא בא וציוה עלי במפגיע שלא לדור
 עם אשתי. והוסיף; הדבר הוא בחוקת סכנת-נפשות!...

באתי לדור בבנדין בחודש שבט, ועתה כבר היה אחר פורים.
 חתילתי לדבר עם הסובבים אותי בדבר נסיעה לסוכטשוב, כדי
 לספר לאדמו"ר את דבר מחלתי, שהרופא מצוה שלא לדור עם אשתי,
 ושיחפול האדמו"ר על בריאותי...". הכינתי כל זאת, כי לא
 רציתי לעשות מעשה זה בלי הסכמת האדמו"ר, זצוק"ל, מסוכטשוב.
 נסעתי. בדרך - הגעתי לאנדז! יוב לבית חותני, אבי אשתי המתה
 רחל-לאה ע"ה; תמיד לבי מלא אהבה לאנשים הללו ולכל הנלוים
 אליהם, וגם המה אהבו אותי מאד-מאד. לגתי בבית זה, ואף
 שוחחתי הרבה עם חותני, נשמח-עדן. כבוקר שלחוני ונסעתי
 לסוכטשוב. מגמת נסיעתי זו היתה אך ורק להודיע צערי לאדמו"ר,
 זצוק"ל. אבל לא יכולתי בשום-אופן להכנס לקודש פנימה, ולדבר
 עם האדמו"ר, זצ"ל, דברים כאלה, ולצערך.

ישבתי בסוכטשוב כארבעה שבועות, משבועיים לפני פסח
 עד לאחר החג. בליל-הסדר הסיבותי ליד שולחנו של האדמו"ר,
 זצ"ל. על אותם ימים, פסח של שנת תרנ"ה, מסופר עלי בספר
 "אביר-הרועים" - זה ספר תולדות האדם הגדול, קורות ימי-חייו,
 קדושתו ומדרגתו בגדלות ונוראות, רבן של כל בני-הגולה,

יזעה אבן ישראל, הגאון האלקי, אדמו"ר הקדוש סר-תאודור זצ"ל
מסוכסשוב, בעל הספר "מגליל-של" ושיטת "אבנא-גזר": וכה בסופר
בספר שהעבר הגאון ר' צבי-יהודה מאמלאק, זצ"ל, מקאליש:

"... קודם ספירת-העומר ציוה אותנו לילך ממעון-
קדשו לבית-המדרש הקטן, שהיה החדר השלישי מהיכל
הקדוש. ואני ור' איזשע ערליך מזבירצ'ה זשארבו
בסוכה, אחורי-הדלת ממעון קדשו, וסגר את הדלת,
ולמד זוהר-הקודש קודם הספירה, ושמענו הדעש
וההתלהבות בלמוד, אשר כמעט שערות ראשינו עמדו
מפני הפחד - - -".

ויהי בליל - מוצאי - שבת-קודש, הרהבתי עוז בנפשי
וסיפרתי כל עקב-נפשי זאת אשר עבר עלי, ואשר לא אוכל לדור
עם האשה הזאת ומשפחתה מבנדין. וכבוד-קדושת אדמו"ר ידע כי
אביה של האשה, שמו ברזרר שלזינגר, היה חסיד מפורסם, ואיש
גדול, רעו וחברו של דודי, אביו, הגאון-החסיד-והצדיק רבנו
זאב-נחום מביאלא-גדולה, זצוק"ל. ובכל-זאת, אחר שהעמיק בענין,
ענה ואמר: "גרש - ותברח ממך!" בן אמר, כמעט בכעס, ואנכי
השיבתי: הן קשה עלי לעשות הדבר הזה, לתת לה גט-פטורין, הן
היא היתה כבר גרושה, ובעלה ברח ממנה לאמריקא - ועתה תהיה
גרשית... גרושה פעמיים, ושמה לא תחפץ לקחת ממני גט. ענה
האדמו"ר ואמר כמו נביא ה': "בוא אליה אברך אחד, אשר יתפוזר
לשאתה, ואז תבקש ותתחנן אליך שתתן לה גט... וכאשר תשימו-לב
לסוף המעשה - תראו כי כפי שאמר האדמו"ר זצוק"ל כן היה וכן
נחקיט: בא אברר אחר מפראשקא, וחפץ לשאתה, ומפני זה סברה
יקיבלה ללכת לדין-תורה עמי אל הרב מבנדין, ר' יששכר-דב
גרויברס, ז"ל; אך לא כל-כך בנקל, כי הדבר נמשך כשלוש שנים.

אך אסתר הדבורים בדור הזה: כאשר שמעתי מפי האדמו"ר, וצוק"ל, את דבריך השגורים - אהבו לכתוב פני מרוב חרדה ושמחה.

בשמחה רבה רצתי ורקדתי עד בריח של המשמש-נקודש ר' אברהם-יצחק בומבס, יצ"ל. בביתו ישבו אז כארבעים איש, סעוד מעודת מלוה-מלכה. בדוב שמחה נשלתי אף אני ידי וברכתי לקראת הסעודה. אחר המסובין שאלני: ולשמחה מה זה עושה? טובך שלא הגדתי עניני בפומבי; אלא הסיבותי, כי בעת פרידתי מהאדמו"ר ברכני בברכה טובה מאד-מאד. גם הוספתי: היש מי מכם, המסובין, אשר יוכל לספחני לאחר מעסקי, לשרת לפניו כמסחר או בבית? איך אני חפץ כל שכר - מחבוא אני צריך. בין האנשים המסובין היה אחד ושמו ר' אבא' לה גוטמן, יליד בודין שדו אז בוארשא. אף הוא ממשפחתנו היה, הכרתי את אבותיו: אביו, שחי עוד אז, היה הגביר ר' משה-הירש גוטמן. הסיבותי פני גם אל ר' אבא' לה גוטמן. אך הכל המתמו: אינם צריכים. חזרתי ואמרתי: ובכן, אין בכם איש שיתן מקלט לי, כי להחבא אני צריך. אין. אך - אין אני דואג, הן איש אני, גבר בגבוריך, לשוני חמור לדבר נחות בפולנית, בגרמנית וברוסית, גם עט-סופר לי בלשונות הללו-אמצא מקום מגוריה... ויהי כשמוע ר' אבא' לה גוטמן את דברי - שאלני בניחותא: האם כותב אתה פולנית וגרמנית? וכאשר הסיבותי לו כי כן הוא, אמר לי האיש הישר הזה: אם כנים דבריך - בוא - נא אתי לביתי שבוארשא, ותכלכל את בית-המסחר אשר לי ברחוב לווארדא 3. הודיתי לו, ובקשתי לדחות בואי עד יום ה' או ר' נחודש אייר, כי עלי להביא סדר בביתי שבבודין. הוא הסכים. בכך נגמר בינינו כי אבוא לווארשא, לביתו - למזל ולגרכה.

עוד מעשה עשיתי אז: כתבתי גלויה, ובראשה רשמתי: ב"ה, ווארשא, יום א' ר"ח אייר... ובגלויה כותב אני כי, כאן, בוארשא,

נברקתי בידי הרופא, המומחה הגדול לדברים האלה... והאדמו"ר ברכני... והנני מחכה כי בעוד שבוקר מספר אתחזק ואבריא, ואהיה איש כמו כל האנשים... "את הגלויה נתתי ביד אחד המסובין במלוח-מלכה, כי ישברנה מוארשא, כדי שחושמם הדואר תהא מוארשא... וכך הוה. ישבתי עוד כיומיים בסוכטשוב, כדי שבינתיים תגיע הגלויה לביתי. התילותי להכין עצמי לעבודה רבה, ולולא חכמתי שעמדה לי - מי יודע מה נהייתה.

נסעתי והגעתי לבנדין. סרתי מיד לביתו של אחי מנדל, שליט"א. רציתי לדבר בלויית עם אשתי של אחי, גיסתי מרת חיה'לה, זצ"ל, שהיתה אשת-חיל, חכמה ויראת - ה' להלל. בעת שיחתי עמה - זכרתי את ששמעתי ברחובות של בנדין, למחרת החופה: איש הראה לחברו באצבע עלי, ואמר: "זהו האיש שאחיו מכר אותו בעד חמישים רובל...". האמנתי אז לדברי-הלעג, למרות חכמתו וצדקתו של אחי היקר משה"ר מנדל; ואולי היה זה מעשהו של השדכן ר' יוס'לה. אמרתי לגיסתי: הרי יודעת את כי רק בעלך - אחי הביאני לכל הצרה הזאת. את מבינה אותי יותר מבעלך - איש בלי-לב וגבור-כח. לכן שמעי-נא לי ועשי-נא את בקשתי לך: היום אחר-הצהרים סלי עמך את האשה הזאת ולכי עמה לסייל אל מאחורי העיר... אל-נא חשאלי אותי מה ועל-מה. והיא, זכרה לברכה, הבטיחה לי כזאת מבלי לשאול אותי דבר. עוד הוספתי לשוחח עמה בדברים טובים ונחומים. הלכתי לביתי. לא דיברתי דבר. רק פחתתי מעט את חלונות ביתי, ואת המפתח נתתי ביד האשה...

הלכתי לבית-החסידים בסוכטשוב לחפילת מנחה-מקריב; למדתי דף גמרא. בבית-החסידים מצאתי בחור אחד, בעל שכל טוב, שפרתי לו את אשר ברכוני לעשות, והיינו בקשתנו ללכת עמי

לביתי ולשאת משם, גם הוא גם אני, כל שאספין עליו. הלכתי עם
 הבחור לביתי, פתחתי הדלת ללא-רעש-ומהומה, והסענתי על הבחור
 וגם עלי כל מה שיכולתי: כרים, כסחות, כלבושים, ספרים ועוד.
 מהרנו משם עד בית-אוצר התבואה של גיסי ר' מוסל זרומפף, זצ"ל.
 לפני בית-האוצר מצאנו את גיסתי מירל, בתו של ר' יוסל רושניק
 מז'אריק, עומדת ורואה אותי ואת הבחור מהשטיבל, שוענים כלי-
 בית. היא הבינה מיד את שאירע, ולא הניחה לי לפרק החפצים
 לבית-האוצר. אך אני לא שמתי-לבי לצעקותיה, פרקתי ממני ומן
 הבחור את החפצים - וברחתי משם כמהר מקשת חץ. הבנתי כי גיסתי,
 מירל, חקת את החפצים אל תוך בית-האוצר, אף תשמור עליהם. זה
 היה חלקי מכל עמלי. ברחתי למקום שעניני נשאו אותי, וכן גם
 הבחור.

כאשר באה האשה הביתה, ראתה המהפכה אשר נהייתה - הרימה
 קולה ותקרא כי גנבים באו לה וגנבו רבים. אבל כל שכנותיה
 אמרו לה כי בעיניהם ראו את בעלה, כלומר אני, יחד עם עוד
 בחור, היינו כאן, הוצאנו החפצים; הן דימו כי אנו מחליפים
 ויורנו. רצה האשה אל כל בני משפחתי בצעקה גדולה... ישבת על
 המדרגות שלפני חנוכה של אחותי אדל, תחיה, והנה להקת נשים
 רצה ובאה. שמעתי את קולה של דודתי ברינדל, אשת דודי ר' אהרן
 ארליך, הצועקת: "תפסו אותו, תפסו אותו!" השיבותי: הנני -
 וברחתי. הגעתי לביתו של שאר-בשרי ר' ישעיה-הגדל ארליך. הוא
 הבין את אשר אתי, ואמר כי אין יכולים לקחת אותי בחזקת-יד,
 והרי זה חדשים מספר צועק אני כי לא אוכל לדור עם אשה זו...
 כל הלילה נדדה שנתי.

ויהי בבוקר - בא אבי הצדיק, זצ"ל, במכוון אלי לבנדין,
 הגיעו אליו השמועות... הוא לקחני תחת זרועותיו, והלך עמי

עד מהרץ לעיר. אבי היבד עמי בעניני, הסביר לי כי אל לי לעטות כדבר הרע הזה, כי לחרפה תחשב למשפחת ארליך, שמעולם לא שמענו שאיש מאננו יגרש את אשתו מפני שאינה מוצאת-חן בעיניו... ואנכי עניתי: אב הרחמן, מאמין אני באמונה שלמה, כי לו היה לי בן כמוני, הייתי בא אז אל הבן, מדבר על לבו, מרכך את לבבו, כי באמת חרפה היא... ברם אני - לא אוכל לדור עם האשה הזאת בשום-אופן, ואפילו יעבור עלי כה... אז פרצו עיני אבי הבדיק, זצ"ל, מעיין דמעות חמות. ברכני ונפרד מעלי.

הלכתי אל ביתו של שאר-בשרי מנדל דומב, שליט"א, אשר גם אשתו הצדקת והחכמת, פרל, לקחה חבל בלהקת הנשים שרדפוני ותפצו לתפשוני. בביתם מצאתי חלוי על-הקיר כגד בלוי וקרוע. לבשתי את הבגד, נטלתי את הטלית-והתפילין שלי - ויצאתי לדרך. ואני, כל גופי כואב ודואב. ביחוד כאבה לי אז עין אחת, וחבשתיה במסלית שחורה. וכך לבוש בבגד-דק, חאלאסל, קרוע ובלוי שגם הצמר-גפן נראה בבתי-הידיים הקרועים, חבוש עיני האחת - נסעתי לוורשא.

עלוב היה מראה פני ועלוב נראיתי כולי בבואי לחנותו של החסיד הגביר ר' אבא'לה בוסמן, ז"ל, שברחוב גז'יבוב. בגדי היו דלים וקרועים, הטלית - והתפילין ובגד - המשי שבידי לא היו ארוזים, עיני האחת חבושה היתה בסרט שחור - כך נכנסתי לחנותו של הגביר. שו-נא בנפשכם מה היה תארי אז. והיה בדרכי על מפתח החנות, והרי אבא'לה בא נגדי בברכת שלום-עליכם רחבה. משרתיו, העובדים בבית-מסחרו, כשנים-עשר במספר, כשמעם שמי יוצא מפורש מפי אדונם ר' אבא'לה - הבינו כי זהו הוא האדון ארליך אודותיו סיפר להם פטרונו, כי יבוא לנהל עסקיו. הם וימו בנפשם כי יהא זה איש הדור בלבשו ובעל כרס מלאה. הללו התפלאו, הביטו איש אל רעהו: הוזה האיש שהביד וסיבה ר' אבא'לה?

הלוא משחת מאיש כראהו... אבל שמעו וחמהו, גם בעיני נפלאה, איך גהיתה כזאת: כשעה לאחר בואי אמר לי ר' אבא'לה להכנס לחדר אחר, מידעך למנהל-חשבונות, הבוכאולטעריס. נכנסתי לחדרם ובאתי עמם בדברים, גם עיינתי בספרי הנהלת-החשבונות. חוץ כדי עיון מצאתי שלוש שגיאות בספרים... הראיתי לאחראים על המלאכה והללו שיבחוני, גם שיבחוני בפני כל המשרתים בבית-המסחר. הכל התפלאו וחמהו. כך נעשיתי שר וחשוב בעיני ר' אבא'לה ובעיני כל משרתיו עושי-דצונו, גם בעיני אשתו של ר' אבא'לה ובעיני בניו ובנותיו, הקטנים עם הגדולים.

משפחת בית ר' אבא'לה קרבתני. החילותי לספר להם את כל הקורות אותי, וכי מפני האשה בבנדין אנכי בורח, והאשה שמה פראנקא, כי פראדל שמה. גם סיפרתי להם אודות בני האהובים, שליט"א, שהיו לי אז: צבי-דוד; אלעזר; זאב-נחום ודעזל. אנשי בית ר' אבא'לה קרבו אותי בכל מה דאפשר, נחמו אותי ודברו על לבי. יותר מכולם נחמתני בתם דווארטשע (דבורה), שהיא כיום אשתו של ר' יעקב'לה גוטמן, אחיו של ר' אבא'לה, בבנדין, מהיושבים ראשונה ליד האדמו"ר שליט"א בסוכאטשוב (ובביתו שבבנדין, התארח האדמו"ר בהיותו בבנדין בשבת פרשת יתרו שנת תרצ"ה). דבורטשע זאת הסיבה עמי ככל שיכלה, ובשבת הראשונה לשבתי בבית אביה - הכינה לי כותנת מכתנות אביה. דעת לנכון נקל כי לבי פעם בקרבי מרוב צער וגעגועים אחר אשתי הראשונה, שלא רפו ממני אף רגע - גם חרדתי לקול עלה נדף מחמת האשה שבבנדין ומשפחת שלזינגר שם, וכי רציתי שלא ירוע לאיש מקום שבתי. גם צער מלאתי, שלא יכלתי לראות את בני שליט"א, שהיו מפוזרים: צבי-דוד הנחמד בבית אבי זצ"ל בבנדין; אלעזר בני בבית גיסי איציק; וולוויש בבית חותני האהוב; דעזל - בבית המינקת באוגרודז'ץ. ואותה בת של ר' אבא'לה, דבורטשע, נחמה

אותי בכך שקראה לאחיה הקטנים ולאחותה הקטנה בשם בני ובתי:
הרשלה, אלעזר, ורלוויש, דרעזל. מכל בית ר' אבא' לה רק אשתו
ענתה בעל-כרכה אמן, שלא היתה טובה כל-כך...

ואז קרב יום כ"ה במנחם-אב. נשבעתי להיות ביום זה
בקרימילוב, על קבר אשתי הצוקת, זכרה לברכה, ולהציב לה מצבה.
אמרתי בלבבי כי אף אם אהיה בתחחיות - ארצות - אמריקה - עלי
לקיים שבועתי, ולהיות על הקבר. בעת שבתי בוארשה כתבתי מכתבים
לחוצב-מצבות בפילץ, והועדתי עמו פגישה ביום כ"ה במנחם-אב
בזבירצ'ה, כדי שיחדיו ניסע לקרימולוב. בגד חדש הכיץ לי אז
ר' אבא' לה מיטיבי - והתכוונתי לנסיעה.

אך בטרם אספר דבר נסיעתי לזבירצ'ה - אספר לכם מעט
מאשר עבר עלי בעת שריתי בבית ר' אבא' לה בוארשה.

*

*

*

ט

הבה וארסום מעט מאשר קרני בהיותי בוארשה.

בעת עבדי בשרות עסקיו של ר' אבא' לה גוסמן - היה עלי לילך מדי יום ביומו לבנקים שונים שבעיר, בענייני תשלומים ושטרות וכספים. בוקר אחד בדרכי לאחד הבנקים רציתי לעשות קפנדריא דרך הגן הזאקטי, כדי לקצר את ררכי שמביח - המסתר לבנק. ידעתי את החוק הרוסי ששרר אז, שאסר על יהודים לעבור דרך הגן הנאה ובפרט כשהוא לבוש בבגדים "יהודיים", בגדים ארוכים, וביותר - בגדים מרופטים כבגדי. כבואי לפתח הגן, פגשתי בשוטר מהז'אנדרמיה ששמר על הפתח. נתתי בידו שותד עשרה קופיקות, כדי שיניחני לעבור דרך הגן. השוטר תפש מיד בידי, קרא לחברו השוטר, וציוה להובילני למשטרה, כדי לאסרני. נתתי שותד בידי שוטר. השוטר הובילני - ורדתי פעמה בחזקה. לא היתה זו העבירה היחידה שבידי. תמורה מזו: ליהודי אסור היה אז לשהות וללון בוארשה, אלא אם כן נרשם במשטרה והותרה לו השהייה. ובידי לא היה כל רשיון, הקרוי "קארטא פוביס". בקשתי את השוטר שהובילני כי יניח לי, התחננתי אליו - והוא אסס אזניו והובילני בחזקה אל עבר המשטרה. לפתע אמר אלי השוטר, רוסית: "דאיטע רובאל", כלומר לתת לו רובל, ויניח לי. חפצתי לתת בידו את השעון שלי לערבון, עד שאביא לו רובל, אך הוא טירב, הצביע אל-עבר יהודי שעבר טמול. הכנתי: אצתי אל היהודי החסיד, טיפרתי לו בדמעות את אשר אירע לי ובקשתיו כי ילוני רובל תמורת משכון שעוני. היהודי ניגש עמי אל השוטר, עמד עמו על המקח, נתן בידו חצי רובל - ושחררתי... רציתי מאד לדעת מיהו האיש ומה כתבתו, אך הגה הגיע הטראס, והיהודי נסע - ולא ראיתיו מאז, זה ארבעים שנה ויותר... (היה זה בשנת תרנ"ה, ואני כותב דברי אלה בשנת תרצ"ו).

ועוד מאורע כאשר עבר עלי בשבתי כוארשא:

אה צעיר היה לי לר' אבא' לה גוטמן. ושמו סנדר (אלבם-גדר). הנער הזה - כפי שאני זוכהו מבנדין - נער שופה היה, כמעט ולא הכיר צורת מטבע, בטלן גדול ונורא; אבל חרד לדבר ה', מחפלל בהכנעה גדולה בערך כשתי שעות בכל יום, - ודוקא לא מופלג בלמודו. הוא נשא אשה, בת גביר. ויהי כאשר בא תורו לעמוד לצבא, לאחר שנשא אותה אשה - בדקה אותו ועדה-הצבא ומצאתהו כשר וטוב לשדות בצבא. אבל מי זה יחפץ לשרת בצבא, ובפרט נער מפונק כזה?... ויברח סנדר כאשר מצא מחמת בולשת הצבא, ויתחבא כוארשא בבית אחיו ר' אבא' לה גוטמן. אבל, כנראה נודע לבולשת הענין... ויהי בחצי הלילה והנה פוליציא - וכראש השוטרים בא קומיסאר - חיפשו וביקשו בבית - ומצאו את הבהור... ואני ישבתי אז בבית ר' אבא' לה, ולבי טוב עלי, כי בו ביום רשמתי בהלכה את תעודותי במשטרה, והייתי כשר לישיבה כוארשא. כאשר בא הקצין, היה לבי גס בו ביותר, נטלתי פאפירוס לפי, לקטר קטורת זו... נחמלא הקומיסאר חימה עלי ונתן לי מכת-לחי באמרו: איך לא תירא לעשן בנזכחותי?... וסנדר הובא עוד בו בלילה, אסור בכבלי-ברזל אל בית-האסורים. בעת שהסיעוהו במרכבה, שכל אסורי-המלך מובלים בה, ואני רצתי אחריו והכסתתי כי נעשה כל האפשר, כדי שיהא חופשי. ויהי בבוקר - ואנחנו מחזילים לחשוב מה לעשות. ואז כוארשא, שהתה אמו - בלימעלה סנדר'ס, מבנדין. וחאמר אמו: ניסע תיכף לסוכטשוב, לשאול באורים-וחומים, במה להתחיל ומה לעשות. נפל הגורל עלי, שאסע אני עם אמו, בלימעלה סנדר'ס. סלטולים רבים עברו עלינו בדרך, ורימונו העגלונים כדרכם, כשאומרים לנוסעים כי יביעו עד מקום פלוני ואינם מביעים אלא עד מחצית הדרך. ונבוא סוכטשובה. נכנסתי לפני ולפנים, ומאה רובל בירי - מנחה

מבלימעלע סנדר'ס אשת ר' משה-הרש גוטמן, שאותו הכיר האדמו"ר היטב, כי היה מהגבירים הנוסעים תמיד לסוכאטשוב. סיפרתי לאדמו"ר אותו מעשה בסנדר זה, שתפשו אותו בבית אחיו ר' אבא' לה גוטמן בוארשה. בקשתיו את האדמו"ר שיחפול עליו שיצא זכאי בדינו, בעמדו למבחן. הוסטתי את מאה הרובל. שאלני האדמו"ר מי נתן לי את מאה הרובל. עניתי כי הכסף בא לי מידה של אשת ר' משה-הרש גוטמן מבנדין, העומדת מאחורי הדלת - כידוע, לא זכתה אשה מעולם להכנס לקודש פנימה בבית-קדשו. ולא חפץ הרבי לקחת הכסף, באמרו שאשה אינה רשאית לתת כסף לצדקה. יצאתי וחפצתי להשיב הכסף לאמו של סנדר. אבל היא קיחה אשה חכמת-לב, ואמרה אלי: שוב לקודש פנימה ואמור לאדמו"ר שאני הנני הנושאת-והנותנת בכל עסקי בעלי, ויש בכחי לננות בית-מידות, כאותו בית גדול בבנדין, בו למדתי אני תורה מפי חתה ר' מנדל ליפשיץ ז"ל, נכד האדמו"ר הצדיק מגאסטיניץ, מרן ר' יחיאל-מאיר וצוק"ל (אבי האיש הטוב, ידידי ר' איטשע ליפשיץ, חתן ר' מרדכי הכרמן, מבנדין). זכר עשיתי, שמעתי לקולה, שבתי לחדר האדמו"ר, ספרתי ואמרתי, ככל שציווחני בלימעלע, ורק אז סבר וקיבל. איני זוכר מה השיב לי האדמו"ר, אך בטח החפול על הנער, כי הנה חופשה נתנה לו, והוא החל עוסק בעסקיו, ונהיה לאחד היהודים העשירים ביותר בלודז'. וכאשר שבתי מסוכאטשוב עם בלימעלע סנדר'ס - חזרתי ועשיתי את שלי בבית-מסחרו של ר' אבא' לה, ועוד כיחר-שאת, כי ר' אבא' לה עסוק היה בעניני הגיוס לצבא של סנדר אחיו.

אותו הקיץ שעשיתי בוארשה הכרתי מקרוב את האדמו"ר מגור שליט"א. נפגשים היינו מדי יום-כיומו במקוה שברחוב גז'יבוב 1. נושא שיחותינו הייתה השרפה הגדולה שהשתוללה אז בבריסק, שהעיונים מלאו פרסיה. גם האדמו"ר מגור, שאז טרם התכחז לרבי,

ידע פרטי פרטים לפני המדב בעתונת "הצפירה" של אותם ימים.
מאותם ימים גם זוכר אני את קריאת איכה בחשעה-באב, בבית-
התפילה של הגאון החסיד ר' יצחק פיננברגים, זצ"ל, ראש בית-דין
בוארשא, ובאותה שעה לא הניחו החסידים שהתפללו שם להדליק את
מנורות השמל האלקטרי... .

ואנכי המשכתי לעבוד בבית-מסחרו של ד' אבא' לה גוטמן.
גם נעשינו ידידים. וכעבור שנים הרבה אף בא אלי לביתי
בזבירצ'ה ושאלני בדבר שידוך לבתו עם יענקלה, בנו של הגביר
ר' יחיאל וינדמן. אמרתי לו: לא. לאנשים עדינים כמוכם אין
להתחבר עם מי שאינו עדין... . והצעת לי לפניו שידוך אחר: בנו
של הגביר ר' מוטל אונגר מפילץ. עסקתי בכך הרבה, ונתערבו
בענין גם ר' ישראל פרומן וגם אחי הגאון חנוך-הנדל, ובאו
הדברים לחלופי - דברים בדבר שלוש - מאות רובל דמי שדכנות,
עד... עד... שר' אבא' לה פשט את הרגל, ירד מנכסיו, והענינים
נמרו ברע...

וכך הלך יום אחר יום, ואחר אשר כבר הורגלתי לחיי העיר
וארשא, כתבתי מכתב הביתה, אל אבי - וזכר אני איך כתבתי
מכתבי הארוך ותארתי אותו כתואר "אב הרחמן... ." והמכתב נקרא
בכל העיר סוסנוביץ וכן בגנדין, כי נכתב על טהרת הלשון
ורעיונות נשגבים. זוכר אני בוקר אחד, הייתי בחדרי-הקאנטאר
שבתות, שקוע ברעיונות וחשבונות ספרי-הבוכאלטריה, זקפתי ראשי
ופקחתי עיני, והנה - מנדל אחי עומד למולי. הוא היה בטוכאשטוב,
שם נודע לו כי אני בוארשא, בביתו של ר' אבא' לה גוטמן. נבהלתי
לראותו, אך הבנתי למחשבות לכו, כי לידו בורשתי מבית-אבי
מעידי, והנני הולך וחועה בעיר וארשא. מיד קבלתיו בסבר-פנים-
יפות, שלא ירגיש את אשר בלכבי. הוא נפרד ממני - הביתה,

הוריק לאביתחני מכל תפארת-גדולתו; ובי נעשיתי המוציא-ומכניס בביתו של ר' אבא'לה גוטמן. מצי אז קבלתי מכתבים מאבותי וטאחי הנדל מפילץ. גם אני כתבתי אליהם.

והנה קרבו הימים שהיה עלי לעזוב את הארשה ולנסוע לזבירצ'ה, כדי לקיים נדרי, להיות בקרימז'לוב, להעמיד מצבה על קברה של אשתי; ז"ל. שבת ר' אבא'לה קנז בעדי בד למלבזש יקר, ובאתי הביתה בטלבושי כבוד באחד הנגידים. בזבירצ'ה הסתין לי האיש מפילץ, שהכין את מצבת הברזל היצוקה כפורמבה הסמוכה (נוסח המצבה כתבתי לעיל, פרק ז'). נסענו אני ובעל-המלאכה לקרימז'לוב, והעמדנו שם המצבה בכירות ובגעגועים מימים עברו, וזכרונות ממה שעבר עלינו כויסקישנא וביער-הוטע.

חזרנו לזבירצ'ה. ישבתי כאן ימים מספר בבית שאר-בשרי ר' חנוך האמר וסאר-בשרי ר' צבי רפופורט וסאר אוהבי. מזבירצ'ה נסעתי לבית אבותי בסוסנוביץ, כדי לשחות עמם ימים מספר - ולשוב לוארשה, כי כן הבטחתי לר' אבא'לה גוטמן. כל אותם ימים לא שמעתי דבר אודות האשה שבבנדין. לא קול ולא קשב.

בהיותי בבית אבותי - לא הניחני אבי בשום - פנים - ואופן שבעולם לנסוע חזרה לוארשה, באמרו כי אני איש צעיר, כבן עשרים-ושש שנים, והוא אינו מרשה לי לדור גלמוד בעיר וארשה. סעמים רבים היו לאבי, אשר לא פרסם. אבל הבינותי כי פחד שמא יגרע מהיהדות שלי - ואולי היה הצדק אחר.

אבי הצליח לשכנע אותי לא לשוב עוד לוארשה.

לזארשא לא נסעתי עוד. נתגלגלו הדברים וחזרתי לזביירצ'ה

בח-אונזי.

אותם ימים שישבתי בבית אבותי שבסוסנוביץ, הגיע שמה שאר-בשרי הנדל האמר מזביירצ'ה. דרש הנדל האמר כי אבוא אליי, לעבוד בבית-מסחרו. זה כעשרים שנה גר ר' חנוך-הנדל האמר בזביירצ'ה, ומסחרו - גרעיני-קפה היה מייבא מחוץ-לארץ, "שרף" אותם בקליה, במכונה מיוחדת שהיתה לו, ומזה נתפרנס, בכבוד ובריווח. אותם ימים התגורר בזביירצ'ה איש ושמו ר' איטשע קורלנד, והיה לו בית-מסחר סיטונאי לסבב. והנה עברה עליו דוח קנאה, וקנא את ר' חנוך-הנדל האמר, ואף הוא הביא לזביירצ'ה מכונה לקליית קפה. והתחרות גברה. ר' איטשע קורלנד סחר בכל שסחר ר' הנדל האמר, ור' הנדל האמר החל לסחור בכל שסחר ר' איטשע קורלנד, ואף בטבב. בו בענין בא שאר-בשרי הנדל האמר מזביירצ'ה לבית-אבותי שבסוסנוביץ, שכן היה לאבי בית-מסחר גדול וסיטונאי לסבב - ורצה ר' הנדל האמר להודע מאבי פרטי הקניה והמכירה, כדי לסחור בטבב בזביירצ'ה וכדי לצרף אותי כמוציא-ומביא בעניני טבב.

אבי שמח להצעתו של ר' הנדל האמר, שכן על-ידי-כך לא אחשוך עוד לשוב לזארשא, אלא אסע לזביירצ'ה לביתו של ר' הנדל האמר, שאר-בשרני. וכך היה. עוד שוחחנו בעניני כסף ומזונות ומקום ללון, והחלסתי לעבור לזביירצ'ה. עובר לנסיעתי שהיתי ימים מספר בבית-המסחר לסבב של דודי ר' אהרן ארליך, בסוסנו-ביץ, כדי להחרבל למסחר זה, שהיה זר לי. באתי לזביירצ'ה. חנותו של ר' הנדל האמר היתה במקום שהיתה קודם חנותו של המשכיל ר' מנדל טורנר בן ר' משה טורנר, אחיו של ידידי ר'

דוד'ל סורגה, ו"ל, העקר הירחני מזביירצ'ה לאנטורפן של בלגיה.
התחלתי עוסק בעסקי העשב וכל הסוככ אתו, הנהיג ומכירה,
הזמנות לערוב סוגות, השלכתיים ושטרות ובאנקים. העב תייתו
בזביירצ'ה.

קטנה היתה וביירצ'ה, עדיין לא בכלל עיר. אף נקראה
בכ"צ "סעלצ'ה" - כפר. מעט אנשים היו בה, כמאתיים, והרחו-
בה מלאים קיא-בואה; מוצפות לא היו, לא בבישים ולא מדרכות.
בזביירצ'ה מסלז אז שני בדיגים, אשר מפניהם חלץ ירגזו כל
יושביו וביירצ'ה, ואימתם מוטלת על כל הסביבה. האחד - ערל היה,
דסמו אנסק סורובייץ, והשני - שמאכנע. לזביירצ'ה כי בעת בואי
לראשונה לזביירצ'ה, מיעד השע-סעמסקי, ואני הולך לחזמי
בדחובה של עיר, ובא לקראתי בכרי אחד, ונתן לי מכת לחם,
ש"ראית את הקנח...". ולא בדת הנכדי, רק עזבני לתומי בהשקט.
ואני גבה לחם. היכף נגש אלי יהודי, ואמר לי: דוב, יהי אנסק
סורובייץ... ועל שמאכנע היהודי נהגו לספור מעשיות כמו על רוצח
מאלארסקי. זאת התינוקת היו מכירים: הטי, שקט - הנה שמאכנע
(אוי: מאלארסקי, או: אנסק סורובייץ) הולך... שמות נרדפים של
מסילי-אימה, שכל הסביבה נחיראה מהם. ובכל זביירצ'ה היו שלושה
שוטרים כלבד. וגם כמה עשו רצון איש ואיש, לרבות רצון באנריס
ורוצה, בעד רובל אחד... ודומה להם היו גם היהודי חיים'ל
קרימי-לוצער. וכל שנעשה באיסור בזביירצ'ה - יכלו לחפות בשוחד
של חצי רובל או רובל. ווכרני, כי ברבות הימים, כאשר לי עצמי
היתה מכוונה לקליית קאפה, ורית הקאפה נדה בכל הרחובות, ורשיון
לא היה לי - חיפיתי על מעסי במחצית הרובל...

הקיצור: ענדה בבית-מסחר של באר-גשרי ר' הנדל האמר,
כל מיני עסקי טאבאק, עסקים גדולים מאשר לסוחר הותיק ר' אימנע
קורלני. אני הייתי המוציא - והמביא, והאיש חנוך-הנדל האמר לא
ידע כל מאומה מלבד הלחם אשר הוא אוכל...

ואז - היה זה אך כשנה מאז מתה עלי אשתי היקרה, האהובה עלי יותר מגופי - רחל-לאה, בת האיש הדגול - מרכבה ר' ראובן זארומפף, זצ"ל. והנה, מוצאי-שבת אחד - נתאספו חסידיו סובאששוב בבית ר' צבי הברמן, שגר אז בשוק הישן, והיה זה בשבת חול-המועד סוכות, ישבנו ושתינו יין, והחסידים דברו, כנהוג, על העצים ועל האבנים, ומתוך שיחה קלה שמעתי את ר' חנוך-הענדל האמר אומר, לא פחות ולא יותר:

- לא לחינום מתוחה מידת-הדין על ר' איסשע ארליך, שמחה אשתו, - אין זאת כי אם משום שהוא גר ומתדוּעַע עם ר' אברהם בורנשטיין...

כשמעי את הדברים הללו - חרה לי עד מאוד, נחרגשתי ונחפסלתי מאד-מאד, ולא יכולתי להבליג על מרץ-נעוריי: הרימותי את ידי ונתתי לר' חנוך-הענדל האמר שתי מכות לחי - לעיני כל העדה, עדת חסידיו סובאששוב...

חרה לי אז עד מאד. רק משום שאין אני רוצה לעורר רפאים מקברם, לדבר על ר' חנוך האמר ומידותיו. אבל לתאר את ר' אברהם' לה בורנשטיין - צריך הרבה לדבר. האיש הלזה נחשב על עדת הנאורים וציוני נלהב הוא. עתה כבר זקן האיש, כבן שבעים-וחמש. הוא פרנס העיר, מיושבים - ראשונה בעיריה, וחקופה מסוימת היה אף נשיא - העיריה, ואז היו כבר בזבזירצ'ה כחמישים אלף נוצרים ורק כאלף יהודים, ובכל - זאת נבחר ר' אברהם בורנשטיין לפרנס העדה ולראש - העיריה. האיש הלזה, יאריך ה' את ימיו, הוא להפליא. אמנם בניו ובנותיו כבר הרחיקו לכת; אבל הוא עצמו - משרידי הדור הישן, המשכילים, אין הוא בוש לעמוד להתפלל מבנה אף במאגיסטראט, וסדר פסח שלו נערך ברוב-5אר, וכל בניו ובנותיו, המפוזרים בפולין,

מתכנסים אליו המיד-המיד, היושבים מסובין סביב שולחן. אין הוא ברמה את הבריות: הן שלו הן, ולאו שלו לאו; אהוב וחביב לכל כתות העיר, עוסק בצדכי-ציבור ובצדקות. - וחליפותיהן בר' הענדל האמר... - ועל ר' אברהם'לה בורנשטיין זה. אומר ר' הענדל האמר שמחמת שאני מתרועע עמו, שהיה שכני בבית-מגורי ביתו של ר' אפרים ויזנרב, מענישני ה' יתברך; ועוד מוסיף ואומר כי איש אפיקורס הוא ר' אברהם בורנשטיין, ומשום זה המית ה' יחברך את אשתי, שהיתה אהובה וחביבה על כל רואיה. הישב חרה לי - והבתי את ר' הענדל האמר מנה אחת אפיים...

הגיע ערב. מוצאי יום-טוב. היה עלי לישב ולעבוד בהנהלת ספרי-המסחר בעסקו של ר' הענדל האמר. אך אני לא הלכתי לביתו, אלא באתי לבית-המדרש, וסכבתי על הספסל, והנה בא אלי יריד-נפשי האיש - הטוב ר' מנדל בורנשטיין - ודיבר על לבבי, לשוב לבית האמר, לעבדו ולשמרו. לא יכולתי להשיב פני ר' מנדל בורנשטיין ריקס, שמעתי לקולו וחזרתי עוד באותו לילה לבית האמר - עבדתי ביתר מרץ בחנוחו.

ביום משפחת האמר פיצקו אותי והשתדלו מאד שאשבע רצון, כיותר השתדלה אשתו הגבוהה שרה-ליבע, וכל בניהם ובנותיהם. העסקים גדלו ונתרהבו למסחר "קולוניאל" בסיסונאות, ואני ניהלתי את ספרי מסחר - החשבונות. עיקר המסחר של הקאפה היה מכרסלאו (מהפירמות: מאילינארי, קעניג וסיצע) ומהאמבורג (מהפירמה רייטשמן ועוד); וסוכן היה שהעביר את הקאפה, הוא אדולף אופנהיים מסוסנוביץ. ובזבזירצ'ה היו עוד בעלי מסחר, אך לא גדולים כמונו. היה סס ר' ישראל הלברג, הגר היום בארץ-ישראל, כמושבה רעננה, ולו שדות וכרמים ובתי-חומה; היה גם אחיו, שלמה פנחס הלברג, עשיר וקמצן, ולו בן בארץ-ישראל ושמו

יהודה הלברג, שהגיע לארץ-ישראל מברמניה, אחר בירושו של היסלר, ימח-שמו (ועוכר כיום בחברת ההשמל של דוסטובויץ). והיה גם בונים פלדבריס, ערידל, עבר לאחר-מכן לסוסגוביץ; ומעל כולם אותו איששע קורלאנו, שהיה שונא לר' חנוך-הענדל האמר - אך אני הייתי עם כולם בשלום ובשלוה. בכל ששת ימי המעסה עבדתי עבודה גופנית, התרוצצתי בין החברות על-מנת לקבל הזמנות, לרשום ולדאוג לאספקתם, ולמוצאי-שבתות לשבת ולערכתי את החשבונות.

על אחד מאותם מוצאי-שבתות בדצמבי לספר: היה ליל-חורף, וה' השליך קרחו כפחית. אני הוצרתי לילך החוצה; כדרך כל אדם, והנה שומע אני נקישות חזקות בדלת. נשלתי בידי פטיש ברזל - ויצאתי והנה... שלושה אנשים עומדים ומבקשים לחתור הבית, המחסן, לגנוב הסתורות האצורות שמה. ראיתי כי אין האנשים פחדים מאומה; ואף אם אצעק - מי ישמע קולי, והללו יתברבו. השכלתי בדגע, ואומר אליהם: אחי, לא לכם לבדכם כל האוצר, אלא גם לי, קחוני כשותף. דברנו מה ובידו. וחוץ כדי דיבור ראיתי איש הולך וקרוב, ואקרא אליהם: בדחו, הנה שוטר הולך. והאנשים, מרוב בהלה האמינו לי וברחו, זה בכח וזה בכח, וגם אני עשיתי עצמי בורח. רצתי לבית הענדל האמר וספרתי הדברים לו ולאשתו, גם קראנו לשומר הבית ויצאנו לדאות את שאירע. לא מצאנו דבר. למחרת היום ספרנו הדברים לשוטר העיר, ואמר כי בהשכל וכדעת עשיתי...

לא חמיר ישרו דרכי בעיני הענדל האמר ורעיתו. עם אשתו רבתי פעמים, ועמד פעם אחת אז שחיס. בזבירצ'ה בר אז יהודי טוב וישר, ושמו ד' לייבוש דוסקוביץ; ולו בן חולה, שמעון דוסקוביץ, שמת במכה ימיו, בערך בגיל עשרים שנה. ואז, בהיות הבן חולה - בא אביו לבית-המסחר וביקש כי אמכור לו שמן, מן השמן המוכר

שהביא ה' שמעון סורגור מטרניסט. ידעתי את עניו של האיש וגם
בנו הסוד והמסכן. והסכמתו ליקח ממנו מחצית מהמחיר שנקבע.
שמעתי זאת אשת העצדל האמר - ונתמלאה כעס, בעטה בפח השמן,
והסמך כולו נשפר, ונתקלקל... יעזר פעם ובהי עמה כאשר מכרות
במחיר נמוך מהרגילה של שבע, ואף אז בעסה - ואני עמדתי
אז במעלה החנות ו"בלו-משיים" ודקתי את חבילת הסבס, שפגעה
בראשה, והפילה את הפאה - הנכרית שלה... האשה הזאת לא ידעה
בין ימינה לשמאלה, והתערבה במה שלא ידעה - זכר עלתה לה. אך
עם זאת - כבדתני - פעם בשוכה מימי - מנחתה בקארלסבאד הביאה
עמה שמיצים לכבוד-שבת, לבעלה ול... שכין זאת הייתה על שולחן
השבת של שמיים הרבה, ורק בימי מלחמת - העמים, כאשר שהו בבייתי
תיילים הרנגרים - נעלמה השכין... גם עם העצדל האמר ידעתי פעם,
גוסף לאותו ריב שעלה לו בשתי מכות-לתי. היה זה בערב חג,
וברחתי מפני הדיב אל בית הורז לסרסנוביץ, אך מיד במוצאי-החג
כא העצדל האמער, פייסני והשיבני לזבירצ'ה.

כך עברו עלי כשלוש שנים.

*

*

*

יא

עברו כבר שלוש שנים מיום שחידשתי אורח-חיי: כשנה

התגוררתי בוארשה ובשנתיים בזביירצ'ה. במשך השנים הללו וכל

הזמן הזה - לא שמעתי כלום בדבר האשה פרנקה, שנתן לי אחי

מנדל שליט"א - לבשתי ולחרפת ימי-נעורי. ידעתי שהיא יושבת

בבנדין, אך אני לא שמעתי דבר מאז עזבי - אין נודד כנף ומצפצף.

אף שהותלתי וקוייתי: אולי יהיה סוף לענין הביש הלזה - אבל

לשוא, אין קול ואין קשב. אני ישבתי דומם, לא שמעתי ולא

השמעתי ולא דברתי עם מי בדבר האשה; ואפילו אם אחרים דברו -

לא הרשיתי לדבר. וכל-כך למח? כי ידעתי וחייתי כאמונה כי סוף-

סוף יתקיימו דברי אדמו"ר, וצוקללה"ה, שדיבר כנביא-אלקים בהשקט

ובבטחה, שיבוא אברך שיחפוץ לשאתה - ואז תבקש ממני גט-פטורין,

ומשום-כך חייתי בבטחון גמור שכן יהיה. אבל נמשכו הימים, ולי

היתה תוחלת מזדמנה. נשאתי הכל בדממה. קוייתי שתבוא איזו ידיעה

מבנדין - ואין.

אבל על לבבי היו חמיר ארבעת ילדי המפוזרים. במשך הזמן

הועברה דרזל בתי מביתה של האשה המיניקה פכטר בכפר אגרוזד'ניץ

אל ביתם של גיסי ר' שלמה גיסלר בן הרב-הגאון ר' אברהם-מאיר

גיסלר, אב-בית-דין דק"ק סוסנוביץ ואשתו-גיסתי בריינדל -

אחותה של אשתי רחל-לאה, זצ"ל. גם אלעזר בני הועבר מביתו של

חונתי הצדיק ר' ראובן-זליג זרומפף - לביתו של גיסי ר' איציק

גולד. זאב-נחום בני שהה עד אז בבית חונתי ר' ראובן, זצ"ל -

אבל בלאו שם לשאת מעשי-נעוריו ושלחו גם אותו לבית אבותי,

לסוסנוביץ - שם שהה כל אותה עת בני-בכורי המהולל והמפואר

הרשלה. זולזזיש עבר, בדרכו לסוסנוביץ, את זביירצ'ה - ואף אז

גרם לי כושה.

במשך העת נישאה רויזה, בת חותני, לבהור אחד כוארסה, ושמו וינאבער. ולא היו ימים סדובים - ותשא רויזה עיניה ותראה את אשר קנתה חליפתה, ותקע בפסה מהאיש וינאבער, ואחר-הרבה עמל הכעס השיגה ממנו בט. אבל נולדה להם במסך הזמן בת - זאת היא בתם רחל-לאה שנישאה אחר-כך לאימשעלע מאירציק בן ר' שלמה מאירצ'יק, שהיה בעלה השני. הנה אז, כאשר נפטרה אשתי רחל-לאה, זצ"ל, חפצו אנשים טובים לדרך לי את רויזה ביסתי, ביני-הם הרב ר' ליפמן בורנשטיין ובנו ידידי ר' מנדל בורנשטיין, וגם אני חפצתי בה - יען היתה טובה מאד-מאד, ובחז של חותני ר' ראובן זצ"ל, ואחותה של רחל-לאה, זצ"ל, ואין לך נישואין הגדולים מזה... עתה כשנחברסה - כבר נמצאו אנשים, ואולי גם היא, גם אני - שעלה במחשבותינו שיהיה ממנו זוג; כי הן ראינו אות מן השמים לזה: היא נישאה לאיש - ונתגרשה, אני נשאתי אשה - ומחכה לגם. וחותני זכל ביתם אהבו אותי אהבת-נפש, אבל כנדאה לא היה זה מן השמים, כאשר אספר בפרוצת הדברים, מתולדות ימי הני-ההבל שלי, שהיו רועשים מאד ואף מפתיעים, חיים מלאים רטט וצרות רבות.

לעתים אני מהרהר: למה אני כותב שטויות כאלה, מאשר עבר עלי במשך ימי חייל איזה תועלת מכך? ואולי אין זה אלא כדי לדעת כי אך הכל האדם וכל ימי-היור.

אותם ימים קבלתי מכתב מגיסתי רויזה, בת חותני היקר באדם ר' ראובן זארומפף, הגרה בקוטנא, בו כתבה כי בימי שבתי בביתם, בויסקיטנא היער, ואכלתי מן המוכן על שולחנם - החגורר שם איש אחד ושמו ר' פנחס-לייבוש. איש זה למד עם גיסי לייבוש גמרא, מסכת ביצה. האיש היה מהעיר ז'אריק, איש אמיד ולו בית-

סחינה. ולאיש - בן. הציקה אשתו של ר' פנחס - לייכוס לבעלה כי יסע עם הבן לעיר וארשה, לתתו בבית-ספר של המשכילים. ונסע עמו, בעת שנסע הוא עם הבן ברכבת שעל מסילה-הברזל - החל פתאום הבן לשיר פרק בתהילים. ואז נתעוררה באיש רוח חדשה, וזבזבאו לווארשה נתן את בנו למלמד - להועיל ב"חדר"... והוא ירא מחמת אשתו, ולא נסע לביתו שבז'אריק, וגם את בית-הסתנה השליך אחר גיור, והתחבא אז בבית חותני, והיה לבעל-חשובה: התענה בכל יום שני-וחמישי, בכל ימות השבוע, לא אכל בשר אלא ביום שבת-קודש בלבד, לא אכל דגים כלל; כל זאת עשה כאמרו שאשתו היא "גויה", ודר עמה שמונה-עשרה שנה, ומשום-כך נזהג הוא בתשובה... והיה האיש משכיל, ידע לשון פולין על בוריה, ועוד לשונות. אף סייע בידי בנות חותני, שכולן חכמות היו ומשכילות, והוא עזר להן בידיעות-חידו. אחר-כך נסע מבית-חותני, ולא ידענו היכן קבע משכנו. לי נודע לאחר-זמן כי יושב הוא בבית-חסידי גור בווארשה, הלכתי לבקשו, ומצאתיו - ושמתנו יחדיו, כי אהבנו איש את רעהו. יחא זכרו ברוך.

כך עברו השנים. ואני יושב בזבז'ירצ'ה - ומחכה בכליוץ עיניים ליריעה שתבוא מבנדין, בדבר האשה, אולי תרצה בדין-תורה, ובגס. אבל לא שמעתי דבר, אין קול ואין קשב.

לפתע - בא אלי איש אחד ואמר שהוא יפעל אצל האשה שתלך לדין-תורה. הוא נסע אצלה לבנדין, ותיכף חזר, ובשורה בפיו: הוא פעל אצלה שתלך לדין-תורה. בשמעי זאת - מהרתי ועליתי לבנדין. שלחתי את שמש בית-דין-צדק ובנדין לקראה אל הרב - ושימש אז בכח הרבנות הרב הגאון ר' בריש גרויבארט, זצ"ל, משדליץ. לחמהוני הגדול באחה האשה ודודה, וערכה טענותיה, ואני את טענותי. הרב ישב על מדוכה זו ימים מספר, הוא ומורה-הוראה

הרב הגאון ר' יהושע, שליט"א; והמה פסקו שעל האשה לקבל גט-פטורין ממנו, ועלי לשלם לה סך שליט-מאות רובל-בסך, ועליה להתזיר לי נפצי טעור נותרו אצלה. ואף שהכסף היה מוכן בבידי - עשיתי את עצמי כמי שאין לו, ושבתי לביתי בזבזירצ'ה "בדי ללקט את הכסף". בתום שבועיים חזרתי לבנדין וצורר הכסף באמתחתי. אמרתי שיש בידי טאמזים - וחמישים רז"כ בלבד, אף שהיה לי מלוא הסכום. יצא פסק שאתן את חמישים הרז"כ בשטר, וכך היה. שקלתי הכסף לידי ה"בד"צ, ובית-הדין ציוה על הסופר לכתוב הגט; לקחתי הגט מיד הסופר ונתתי ביד האשה, כפי סציוה בית-הדין, עם כל הערכות. הכל כאשר לכל מלאתי. אף שלמתי לבית-הדין סכר טרחתי, עשרה רז"כ, וגט סכר-הסופר נתתי בידו. גרשתי את האשה.

נגולה אבן כבדה מעל סכמי. גרשתי את האשה, ונעשיתי

שניים: אלמן וגרוש. אך חזרתי לזבזירצ'ה - חפשי...

בשובי לזבזירצ'ה ברכוני הכל ברכת מזל-טוב. ואני ברכתי

בלי שם - ומלכות, ברכת הגומל - שגמלני כל טוב. ובאמת כמו שציבא אדמו"ר הגאון האמיתי סר-התורה והיראה והחסידות שאר-בשרי מסוכאטשוב, וצוקללה"ה - כן נתקיים, אף פרט לא חסר: בא איש מהעיר פראשקא, ואמר לשאתה, ומשום-הכי הסכימה ללכת לדין-תורה, ולקבל הגט. שמעתי כי היתה לאשה לאיש זה, ולאחר שנים מתי בפראשקא, אך איני יודע אם אמת הדבר.

ויהי אחרי הגט - שבתי לזבזירצ'ה בששון ובשמחה. שבתי

לעבוד בבית-מסחרו של האמר. בכל כחי חפצתי לשכח את כל הענין הביש הזה, כאילו לא היה בעולם כל ענין פראנקא. עשיתי הכל כדי לשכח. שקעתי בעבודת היום והערב. הרגשתי עצמי חפשי, אך לבבי נתון היה כל הימים וכל הלילות לארבעת ילדי הרטושים -

* *

יב

לא עברו ימים מרובים - ואנשים טובים החלו מתדפקים על דלתותי, ומציעים לפניי שידוכים משידוכים שונים. הייתי אז אברך רענן, מנהל בית-מסחר גדול, מנהל ספרי המסחר, רוב המציעים את השדוכים ראו את הנדון, אותי, כלבד. הם לא ראו לפנייהם את ארבעת ילדי הרטושים בין בתי בני-משפחתי. ואמנם - שידוכים טובים הציעו לפניי.

בין המציעים לי שידוכים היה גם גיסי ר' שלמה גיטלר. הוא עם רעיתו - גיטתי בריינדל, שהיתה אחות אשתי רחל-לאה, זצ"ל - לקחו לביתם את בתי דרזל, ואנכי הייתי קשור לביתם. ר' שלמה גיטלר גיסי הציע לפניי את גיטל'ה בת-דודו ר' יששכר-רב, משעלצע. בשיחתו עמי הציע לפניי את מעלותיה של גיטל'ה, זאת מעלות משפחתה. ולגיטל'ה אז את בבנדין, ושמו נחמיה; נחמיה זה ניהל את ספרי המסחר בפירמה ארליכמן - וירסף ארליך שבבנדין; ונחמיה זה היה נחמד למראה וטוב-רואי, יפי-תואר וטוב במידותיו; הכרתי את נחמיה זה, כי היה בא לעתים קרובות אל גיסי ר' איציק גולד. וכאשר אך נודע לי שגיטל'ה, המדוברת, היא אחותו של הבחור הזה נחמיה - נכנסו הדברים באוזני... גיסי ר' שלמה גיטלר אמנם לי כי אביה של גיטל'ה, הוא דודו ר' יששכר-בר, אחיו של הגאון הגדול והאיש הנחמד ר' אברהם-מאיר, מורה הנראה בסרסנוביץ - הוא איש עני, ואין לו כסף מאומה; גם הזכיר לי כי בנו הוא של הגאון הצדיק ר' לייביש וולושצ'עווער, ואיש טוב מאד-מאד, ובתו המדוברת היא טובה מאד-מאד, ותהיה באמת אם טובה לבני מאשתי רחל-לאה, ז"ל, אחות אשתו בריינדל...

ביתו של הרב ר' אריה-לייבוש גיטלר
(רבה של וולושצ'בה, פולין)

הרבנית חנה'לה
בת ר' נחמיה פילער

ר' ישראל'קה

הרב ר' אברהם-שטאין
אב"ד סוסטוביץ

ר' דב'ברל

ר' צביהרשל

ר' יצחק-אייזיק

רבקה'לה

איידל (פרידנברג)

כל זאת דיבר אלי ביסי ר' שלמה גיסלר, ועוד הוסיף על אלה. תחילה לא רצייתי לשמוע מזה מאומה. חשבתי כי אולי טוב יותר למען בני כי אשתדל לשאת את רויזה, אחות רחל-לאה, ז"ל. היא עסקה אז בעניני גירושיה מהאיש ויגובער.

אבל ביסי שלמה גיסלר עשה מלאכתו במרץ. בהשתדלותו נסעתי לשעלצע, לבית ר' יששכר-רב גיסלר, לדאותו ולהכיר, וכך לראות ולהכיר את בחו הבתולה גיסל'ה. מיד הרגשתי כי יקר באדם הוא ר' יששכר-רב, וטובת-לב היא גיסל'ה בחו. ועוד ראיתי בזה אצבע אלקים, וזה הדבר: בלכתי לטייל מעט עם גיסל'ה, שהיתה אז כבת עשרים-ושתיים שנים, ואני - אלמן וגרוש עם ארבעה ילדים, אמרתי אליה בטיילי עמה לעיני אביה ואמה ובנם שלמה גיסלר, שיחיו - לא פחות ולא יותר:

- שמעי נערה, אם תנשאי לי, ויהיו לנו ילדים, והיה אם תהא בך תחילה - התסכימי לקרוא לה שם, כשם אשתי המתה רחל-לאה, בת ר' ראובן זרומפף מחותנכס'...

והיא, גיסלה, ענתה בשוב לבה:

- כן, כן. זה לי האות כי כבודו הוא איש טוב, ולב רגש לו, אם מצא און לו לדרוש כזאת ממני. ואני - אם יתן ה' בת תחילה, בכל לבי אמלא בקשתו, ועוד תהא לי זאת לתפארת...

ואני, בשובי לטייל עם גיסלה לעיני אבותיה - אמר לי אביה, היקר באדם: כסף אמנם אין לי לתת נדוניה לבתי היקרה גיסל'ה. רק מעט בצלחתי: רק שתי מאות רובל-כסף, אותם קח לך, ויהיו לנדוניה... ואני לא אביתי ליטול את הכסף שהוציא

מכיסור, אסרתי כי לא אשא עיני לכסף. הן משרה לי בעסקו של האמר, הנותנת לי פרנסה, ואולי - אחרי החתונה נפתח עסק קטן מסוגי הסחורות הירוקים לי. אבל - אקדים ואסע לסוכאשטוב, ואשאל באורים-ותומים, אדוננו - מורנו-ורבנו מרן סבא קדישא דסמרינ גליא ליה, שליט"א - ואשיב דבר.

וכן היה. נסעתי לסוכאשטוב, לשאול בעצת אדמו"ר שליט"א. ואני בבואי לסוכאשטוב - לא מצאתי את האדמו"ר בביתו, כי יצא לטייל בגן העיר הנאה, הסמוך לפלגים-המים, להשיב נפשו. מהרתי לבן העיר, ויהי כראות אותי האדמו"ר, אמר: ודאי באת לשאול עצה בדבר נכבדות, ודאי רבים חפצים בך... עניתי: כן, מדברים לי נכבדות עם נכדו של ר' לייבוש וולושצ'קווער. קנני האדמו"ר: ר' לייבוש וולושצ'קווער זה, שדימה בנפשו שיש לו ידיעה בקבלה...

עד כאן דיבר האדמו"ר. הוא הזכיר ענין "ידיעה בקבלה", והבנתי כי אכן הייתה לו ידיעה עמוקה בחכמת הקבלה, אבל חסידיו קוצק עיינו את הרב הגאון ר' לייבוש וולושצ'קווער, כי לאחר שפרש מקוצק - נסע לבעל התפארת - שלמה, זצוק"ל, לראדומסק. עיקר הדבר: האדמו"ר הסכים לשידוך.

ובכן, הסכמתי בלבי אודות השדוך הזה. ראיתי את טוב לבם של האנשים הללו ואת עדינותם. דחיתי עצותיהם של אנשים רבים, גם לעצותיהם לא שמתי עוד לבבי. החלטתי.

לא הוחלתי מאומה. כתבתי למדוברים, ר' יששכר-דב הנקרא ברל גיטלר, לקטרינא הסמוכה לסוסנוביץ, כדברים הללו "...הנני בא - ושכנתי בחוככם..."

מסוכאטשוב נסעתי לוארשה. קניתי חכשים זהב משובץ,

צמיד ליד, למען יהא בידי למתנת-"תחיתה". במסע - המהיר
נסעתי כל הלילה מוארשה לזבידצ'ה. לאחר ימים מספר - נסעתי
לשעלצע. נסעו אמי הורי - אבי ואמי, גם אחי הגאון ר' חנוך-
הנדל מפילץ, וגם אשתו של ש"כ ר' חנוך האמר עם בתה גיטלה,
וכמובן גם גיסי ר' שלמה גיטלר ואשתו בריינדל (שאחר-כך דרו
בנידנברג) הגיעו מבודין לשעלצע. חגגנו כל הלילה את חג
התנאים, אף שמחו עמי החתן ועם גיטל'ה בת ר' יששכר-בר גיטלר
הכלה. הכל היה מסודר ונאה, אף סעודת התנאים היתה כיד-המלך
וכאחד הגבירים, והיכנו שבעי-רבון מאד-מאד -

כשנה הייתי בברית-אירושין עם גיטל'ה בת ר' יששכר-ברל
גיטלר. במשך השנה לא בקרתי בבית הכלה, גם הכלה לא בקרה אותי.
כן היו הימים ההם. אך זוכר אני כי פעם אחת כתבתי ברכה לראש-
השנה אל מחותני ר' ברל גיטלר - והדשיתי לעצמי לדרוש בשלום
בתו, המיועדת להיות אשתי. כתבתי בדחילו - זרחימו! "... אויף
דער פראמסטע זוייזע ערלאבע איך מיר צו גריסען איהרע רוב'
טאכטער, מיין באשערטע, אויג אויך - - -" גם הדברים הקצרים
הללו עלו לי בעמל רב, אף כי אז כבר הייתי אב לארבעה ילדים,
ובן עשרים-ושבע או עשרים-וחשע שנים, וכבר מתה עלי אשה,
והשניה גרשתי - ובכל זאת קשה היה לי לדבר אל עלמה המיועדת
לי. כן היה בימים ההם לפני כארבעים שנה. אך - הדורות נשתנו
עלינו, ואף אחד מיני אלף לא יאמין כי בן הוא, ואפילו החסיד-
בחסידים, ואף אצל האדמו"רים, לא יתכנו היום בדברים האלה. כן
היה אז. ואם-כי הפצתי להכיר את אשר הזכירה לי, ואשר עליה
להיות עיקרת בית - לא הרהבתי עוז בנפשי, ודי היה לי לכתוב
את אשר כתבתי.

בריינדל (וקסלר)
אשת ר' דביביל גיטלר

→

גיטל'ה ←

... כל מחשבותי נתונות
היו אל בית משפחת גיטלר,
אל הותני היקר, ואל גיטל'ה
הטובה, המיועדת לי — "

במשך העת שהייתי התנה של גיסל'ה - קניתי לה שערך זהב
 עט שרשרת זהב מחנה (קניתי מיד גרוסברג שהיה צורה זהב). אין
 אני זוכר מאשר עבר במשך השנה שהתן הייתי, רק זאת שבבוא עת
 פגישתנו, סיפרה לי גיסל'ה היקרה והטובה את הדברים הללו:
 פעמים מספר באה האשה מבנדין, פראנקה, אל חנותו של אביה של
 גיסל'ה, הוא ר' יששכר-ברל גיסלר, בשעלצה. האשה באה כדי
 להרבות עלי דברים רעים. אך היא לא מצאה את גיסל'ה. פעם אחת
 פגשה את גיסל'ה בחנות, ואך החלו לדבר - הבינה גיסל'ה כי זו
 האשה מבנדין. ברחה גיסל'ה לבית אביה. באה אמה, היא חותנת
 היקרה בנשים הצדקת בריינדל, ומצאה את האשה עודנה עומדת
 בחנות. אמרה לה חותנת: מה את רוצה? והתחילה האשה לדבר:
 "איטשע -" תיכף הפסיקה חותנתי את דברי האשה, ואמרה: "איני
 רוצה לשמוע מאומה. לכי... לכי..." אך עתה כבר שכחתי כל
 הענין הזה. כל מחשבותי במונות היו אל בית משפחת גיסלר, אל
 חותני היקר, ואל גיסלה הטובה, המיועדת לי - -

*

*

*

הגיע יום רביעי בשבוע, פדשת שמיני, כ' בחורש אדר-
שני לשנת חרנ"ז. הגיע תור כלולותינו.

הכנות רבות הכינו לקראת החתונה. בין המכילות היתה
מרת שרה-ליבא תח"י, אשתו של ש"ב ר' חנוך-הנדל האמר, הכינה
גם האשה מרח פראדל, תח"י, אשתו של מחותני דרב-חביבי החסיד
והעניו האדם הגדול-כתורה ר' משה-דוד מורגנשטרן שליט"א,
ועוד אנשים ונשים, שהכינו כל טוב, וגם כרים וכסתות, הכל
מהחל ועד כלה.

נסענו לחתונה, שהגונו ברוב פאר. גם אשתו של הנדל
האמר עם בתה גיטל'ה (שנשאה אחר כך להרשל גרינברג טוולברוס)
נסעו עמנו, גם הדוכא אורחים ממשפחתי בבנדין הגיעו, וביניהם
שאר-בשרי יהושע-הנדל, וגם דוד רמבישבסקי, ואחותי אדל,
ואחותי שרה-לאה, וגם אשתו של ש"ב ר' מנדל דומב הגביר והחסיד
שבאה בברכרה שלה, שהמתינה לה כל הלילה). הכל נערך, ברוב
פאר. ממש כדרך הגבירים. גם כלי-זמר טובים באו מזבירצ'ה
ומסוסנוביץ; גם הבדחן ר' זושא מרשליק היה, והוא פיזר שבחים
הדבה עלי, תהילות ותשבחות אמר עלי כי הכירני מזבירצ'ה -
והוא עודנו חי היום, יאריך ה' ימיו. כולם רקדו ושמחו. וזוכר
אני כי דוד רמבישבסקי כיקש את הכלה כי תצא עמו במחול, הכלה
השיבה פניו ריקם, ומשום זה היה ערוך את אשתי כל ימיה...

גם סעודת-נגידים היתה סעודת-החתונה. יהושע-הנדל אמר
דברי-תורה ליד השולחן המיוחד לו ולעוד גבירים כיוצא בו.
הסעודה היתה כיד המלך. כל מיטב קיבל חלקים גדולים וטובים.
אני החתן ישבתי בראש השולחן. לידי ישב אבי הצדיק. זוכר אני

כי המתלק שכה לאורס לי מנות, אבי הפע להעיד זאת למחלק, אך אני מנעתי ממנו, ואכלתי ממנתו של אבי הצדיק...

מסדר-הקידושין היה אחיו של חותני, הרב הגאון הישיב ברה"ר אברהם-מאיר גיסלר, אב"ד דק"ק סוסנוביץ. זוכר אני שהיטב חרה לחותני, על שהוצרכנו להמתיך לו עד שבא, אך הוא - ודאי עסוק היה בעניניו שבסוסנוביץ.

המשתתפים רקדו ושמחו כל הלילה, עד שהאיר השחר.

למחרת בערב באו אורחים חדשים. גם אבי בא. גם משה בוכנר, שהיה אז שותף לדודי ר' אהרן ארליך, ומכובד על הכריות היה - אף הוא בא. ברכנו שבע-ברכות כנהוג. ולמחרת היום - נתפזרו האורחים, וסעו איש - איש למקומו.

בשארתי ימים מספר בקטרינה. שמחנו ברוב מתנות - הדרשה שקיבלנו (ומהן מפירות גדולות: שרשבסקי מגראדע, פלקוביץ מוארשה, ינובסקי מביאליסטוק), גם גביעי כסף. (המצויים בידי יעקב היום) וגם כסף רב במזומן. ואז בא יום שבת-קודש. את יום-השבת חגגנו ברוב פאר ושמחה, וברוב עונג. שוכ נתאספו כל המחוננים מבנדין ומסוסנוביץ. גם גיסי ר' שלמה גיסלר, בן הרב אברהם-מאיר מסוסנוביץ - בא אז רגלי מבנדין; הוא הביא עמו את בתי הקטנה, זרעזל, שהיחה אז בת שלוש שנים, ילדה בחמדה מאד-מאד, וחמגנו איך ילדה קטנה כזאת יכלה ללכת רגלי מבנדין עד קטרינה. גם משה בוכנר בא. משה בוכנר וכל האורחים התפעלו מרוב הטוב שהגישה חותנתי לאורחים, הפשטידה והתרנגולות השמנות והגדולות. אמרו האורחים כי מעולם לא טעמו מעם משובח כזה... שם שתינו הרבה, גם דברנו דברי-תורה בפרשת - השבוע,

פרשת שמיני, גם שמחנו כל השבת. גם בסעודה-השלישית - שרנו
ושמחנו, ברכנו שבע-ברכות, ושוב הקדנו. ברכנו, הבדלה. האורות
נחפזו.

אך עדיין לא עברו שבעת - ימי - המשתה.

* * *

„... לעתים אני מהרהר: למה אני
כותב שטויות באלה, מאשר עבר עלי
במשך ימי חיי? איזה תועלת מכך? ואולי
אין זה אלא כדי לדעת כי אך הבל האדם
ובל ימי חייו, — — —“

